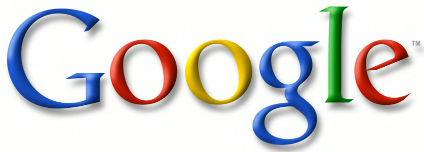
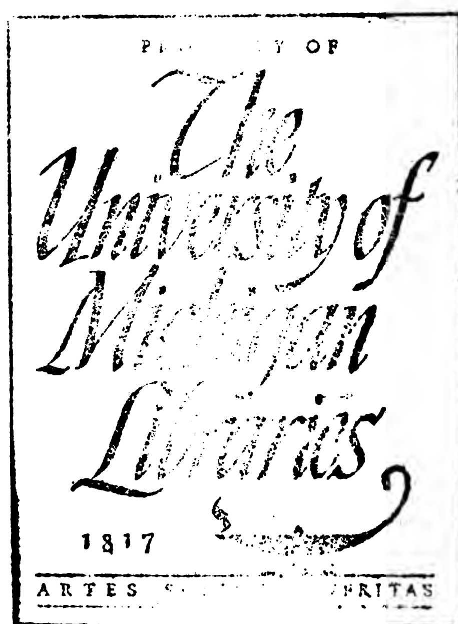
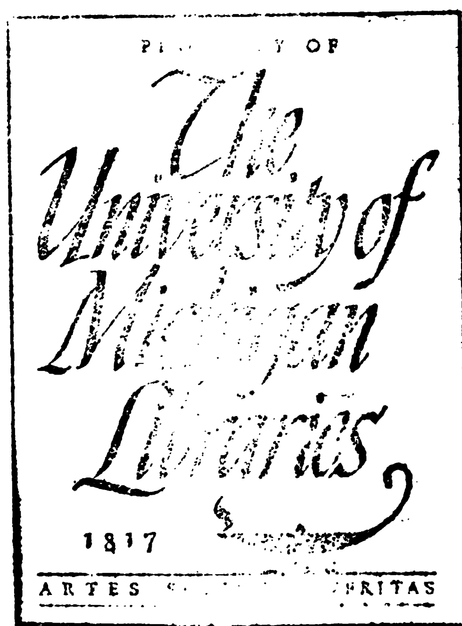
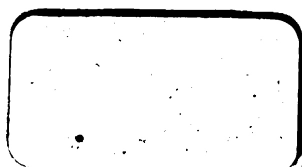

PROPERTY OF
The University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

KLANKLEER DER LIMBURGSCHE SERMOENEN.

OF
1817
ARTES
RITAS

KLANKLEER DER LIMBURGSCHE SERMOENEN.

KLANKLEER DER
LIMBURGSCHE SERMOENEN.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS,

Dr. C. K. HOFFMANN,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE,

VOOR DE FACULTEIT TE VERDEDIGEN

op Zaterdag 27 Juni 1891, des namiddags te 3 uur,

DOOR

JOHAN HENDRIK KERN,

GEBOREN TE LEIDEN.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1891.

Stoomdrukkerij van J. B. Wolters.

AAN MIJNE OUDERS.

VOORREDE.

Bij het zoeken naar een onderwerp voor een proefschrift werd mijne aandacht gevestigd op de grammatische vormen der zoogenaamde Limburgsche Sermoenen, en bij nader onderzoek bleken die vormen mij ten volle een grondig onderzoek waard te zijn.

De Limburgsche dialectengroep is zeker een der belangrijkste van 't Nederlandsch, zij wijkt sterker van de schrijftaal af dan eenige andere en is de brug tot de Nederrijnsche of Middelfrankische dialecten, met welke zij vele eigenaardigheden gemeen heeft. Maar Nederlandsch is het Limburgsch, om zijne geschiedenis, om zijne ontwikkeling, om zijn consonantenstelsel.

Tot nogtoe zijn de oude Limburgsche tongvallen weinig behandeld: de Nederlanders beschouwen ze gewoonlijk als eene soort van Middelduitsch, en de Duitschers kennen meestal te weinig Nederlandsch om met vrucht die tongvallen te bewerken.

Tot de kennis der Limburgsche (vooral Zuid-Limburgsche) dialecten is dit werkje eene kleine bijdrage. Het was mijn plan geweest op de klankleer eene flexieleer te laten volgen, maar verschillende omstandigheden hebben dat vooralsnog onmogelijk gemaakt. De flexie zal behandeld worden in de inleiding op mijne voorgenomen uitgave der Sermoenen, die in de Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde zal verschijnen. Aan de klankleer gaat een en ander vooraf over het handschrift en over de bronnen, voor zoover ik deze heb kunnen opsporen. Enkele verwijzingen naar de flexieleer waren niet te vermijden.

Toen ik het onderwerp aanvatte, hoopte ik, dat de Sermoenen een oorspronkelijk Dietsch werk zouden blijken te zijn. De uitkomst heeft mij echter van het tegendeel overtuigd. Hoewel het voor de letterkunde zeker te

—

betreuren is, dat ook deze preeken, gelijk de meeste Middelnederlandsche gewrochten, navolgingen zijn van een vreemd origineel, is de mogelijkheid van vergelijking met den oorspronkelijken tekst voor de taal van groote waarde.

Mij blijft over allen dank te zeggen wier lessen ik gedurende mijn studietijd heb mogen volgen.

U in de eerste plaats, Hooggeleerde de Vries, Hooggeschatte Promotor, betuig ik mijn warmen, mijn innigen dank voor al de vriendschap, al de hartelijke belangstelling die Gij mij hebt betoond, zoover mijne herinnering reikt. De opwekkende aanmoediging, de vriendelijke oplettendheid die ik steeds van U en de Uwen heb mogen ondervinden, zullen mij niet uit 't geheugen gaan, zoolang ik leef, en ik ben U ten hoogste erkentelijk, dat Gij op Uwe welwillendheid wel de kroon hebt willen zetten door mijn promotor te zijn. Menigen wenk heb ik van U bij de samenstelling van dit proefschrift ontvangen, ook daarvoor mijnen dank. Moge het U gegeven zijn, na zoovele jaren van trouwe ambtsvervulling, nog lang in gezondheid de rust te genieten.

Aan de Hooggeleerde Heeren P. J. Cosijn, R. Fruin, A. Leskien en E. Sievers, mijne hooggeachte leermeesters, mijnen hartelijken dank voor al wat ik van hen in, en vooral buiten de lesuren heb geleerd, en voor hunne minzame belangstelling, die mij, zoolang ik de eer heb hen te kennen, nooit heeft ontbroken.

Den Heeren Dr. W. N. du Rieu, Bibliothecaris der Universiteits-Bibliotheek alhier, en Dr. T. C. L. Wijnmalen, Bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, ben ik ten zeerste verplicht voor hunne bereidwilligheid naar aanleiding van 't copieeren van 't handschrift, den Heere Dr. S. G. de Vries, Conservator voor de handschriften aan de Universiteits-Bibliotheek alhier, voor de welwillende hulp die ik van hem bij de ontcijfering mocht ondervinden, den Heeren Jos. Habets, Archivaris van 't Rijks-Archief te Maastricht, en A. J. Flament, Commies en Chartermeester aan 'tzelfde archief, voor mij verstrekte inlichtingen, en voorts allen die mij tijdens het schrijven van deze proeve behulpzaam zijn geweest, voor hunne ondersteuning.

LEIDEN, Mei 1891.

I. HET HANDSCHRIFT. VROEGERE UITGAVEN.

§ 1. Het handschrift der Limburgsche Sermoenen berust ter Koninklijke Bibliotheek in den Haag (K. 6, oud no. 377) en is afkomstig van een gewezen klooster in Nederlandsch Limburg; z. A. J. FLAMENT, Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastr., Dl. I, blz. 62 vlgg. Het bevat behalve de Sermoenen een Paaschspel in Middelfrankisch dialect, dat het laatst uitgegeven is door Mr. H. E. MOLTZER, als bijlage van zijne uitgave der Mndl. Dramat. Poëzie [1]). Het Paaschspel heeft niets met de Sermoenen te maken, dan dat het in denzelfden band is ingebonden. Wanneer hier verder van *het handschrift* wordt gesproken, is alleen het eerste gedeelte, het handschrift der Sermoenen, bedoeld.

Dit, dat we H. zullen noemen [2]), is op perkament geschreven, tegen het einde der veertiende eeuw, in ééne fraaie, regelmatige hand.

Het heeft 232 bladen of 464 bladzijden; elke blz. is in twee kolommen verdeeld, en iedere kolom telt 31 regels; alleen de vier eerste bladzijden, die de inhoudsopgave bevatten, zijn niet verdeeld.

De preeken die de 460 overige bladzijden vullen, zijn 48 in getal, maar de zevende heeft in H. geen nieuw nommer (in de inhoudsopgave staat zij met verwijzingsteeken onder aan de bladzijde), en de acht-en-veertigste in 't geheel geen (in de inhoudsopgave ontbreekt zij). Bij de laatste ontbreekt bovendien de korte inhoud, die anders in roode letters boven elke preek staat en waarvoor ook hier ruimte is gelaten. De miniator, in dit geval de afschrijver zelf, voltooide dus zijn werk niet. Midden in de 48e preek, maar aan 't einde van een quatern, breekt het handschrift af, en ik geloof, dat we op grond van bovengenoemde omstandigheden, vooral van het ontbreken van verdere sermoenen in de inhoudsopgave, mogen aannemen, dat de

[1]) Bibl. van Mndl. Lttk., afl. 16. [2]) in navolging van WACKERNAGEL.

afschrijver om de eene of andere reden zijn werk niet ten einde bracht, dat er m. a. w. nooit meer van het hs. heeft bestaan, dan wij nu bezitten.

De vrij talrijke verkortingen zijn meestal met voldoende zekerheid op te lossen. Bijzonder gewoon zijn (behalve de in alle mndl. handschriften gebruikelijke): $\overset{e}{M}$. voor: *minne*, $\overset{n}{M}$. voor: *minnen*, $\bar{M}$. voor: *mensc(h)e* enz., *menscheit*, en $\overset{i}{sp}$. (loquitur). De voorlaatste is volgens WILHELM WACKERNAGEL [1]) „characteristisch für die ascetische und mystische Litteratur des vierzehnten Jahrhunderts, in Deutschland und den Niederlanden."

Bij het beoordeelen der veranderingen in H. hebben we te onderscheiden tusschen die van den afschrijver zelven en die van eene latere hand. Deze zijn meestal overbodig of verkeerd, gene zijn doorgaans juist.

§ 2. De eerste, voor zoo ver mij bekend is, die de aandacht op de preeken vestigde, was JULIUS ZACHER, die in HAUPT's Zeitschrift II, s. 350 flgg., het hs. beschreef en als proeven het eerste en het tweeen-twintigste sermoen vrij nauwkeurig meêdeelde.

De grammatische vormen en den woordenschat behandelde Dr. P. J. COSIJN in „De Taal- en Letterbode" V, blz. 169 vlgg. en VI, blz. 225 vlgg. (zie ook ald. V, blz. 64 vlg. en VI, blz. 290). Het was hem daarbij vooral te doen, om de vormen in 't licht te stellen welke van 't Westelijk Mndl. afweken; eene verklaring der verschijnselen gaf hij slechts in weinige gevallen.

Het opschrift, het begin en het slot van zeventien der sermoenen vindt men bij WACKERNAGEL (t. a. p. s. 541 flgg.). [2])

Eindelijk verscheen de tweede preek met eene korte inleiding van Dr. H. KERN in den 1en jaargang van „De Maasgouw", blz. 25 vlgg.

---

[1]) Altdeutsche Predigten und Gebete aus Handschriften. Gesammelt und zur Herausgabe vorbereitet von WILHELM WACKERNAGEL; Basel 1876 (de uitg. is bezorgd door MAX RIEGER); s. 262.

[2]) Volgens schriftelijke mededeeling van JONCKBLOET.

II. DE BRON DER SERMOENEN.

§ 3. In „De Maasgouw" t. a. p. worden te recht de zuivere en vloeiende taal en de zachte, vriendelijke toon der sermoenen met lof vermeld: weinige mndl. prozastukken laten zich zoo gemakkelijk en aangenaam lezen. Als zoodanig zoude dan ook dit werk eene eereplaats innemen onder de beste voortbrengselen van Dietsche schrijvers, indien het niet bijna woordelijk vertaald ware uit het Hoogduitsch.

De ontdekking, dat onze preeken in verband staan met Hoogduitsche, hebben we te danken aan WACKERNAGEL, die echter uit gebrek aan gegevens de juiste verhouding slechts kon raden. Door zijne eigene uitgave van eenige der bedoelde mhd. preeken zijn we thans in staat, wat meer licht over de zaak te verspreiden.

De door LEYSER, ROTH, GRIESHABER, MARBACH en SCHÖNBACH bekendgemaakte preeken komen niet met de onze overeen en blijven dus buiten beschouwing. Bij WACKERNAGEL daarentegen vinden we preeken uit *drie* handschriften, die meer of minder nauwkeurig beantwoorden aan sommige der Limburgsche Sermoenen.

De bedoelde handschriften zijn: S.-G., afkomstig van het St.-Georgenkloster te Villingen in Schwaben (Baden) en nu berustende in de Hofbibliothek te Karlsruhe (WACKERN., s. 384 flgg.); Z., berustende in de Bibliotheek der Wasserkirche te Zürich (ald., s. 271 flg.); en A., het hs. van „Albreht genant der kolbe", vroeger in F. PFEIFFER's bezit (ald., s. 262 flgg.).

Tot dezelfde categorie behooren nog W., het Weensche, en N., het Kloster-Neuburger hs., voorts eenige fragmenten (ald., s. 262).

Met behulp van de door WACKERNAGEL gegeven lijstjes kunnen we de volgorde van de preeken in de verschillende hss. vergelijken. We krijgen dan het volgende, indien we uitgaan van H. [1]:

H.	S.-G.	Z.	A.	W. en N.
1.	3.	3.	37.	2.
2.	4.	4.	38.	3.
3.	5.	5.	39.	—
4.	6.	6.	40.	7.
5.	7.	7.	41.	—
6.	13.	13.	46.	—
7.	14.	14.	47.	4.5?
8.	15.	15.	48.	—

[1]) De overeenkomende preeken staan naast elkaar.

H.	S.-G.	Z.	A.	W. en N.
9.	16.	16.	49.	6.
10.	17.	17.	50.	8.
11.	18.	18.	51.	—
12.	19.	19.	52.	—
13.	20.	20.	53.	24.
14.	21.	21.	54.	—
15.	22.	22.	55.	10.
16.	23.	23.	56.	11.
17.	24.	24.	57.	25.
18.	25.	25.	58.	15.
19.	27.	27.	60.	26.
20.	28.	28.	61.	16.
21.	30.	30.	63.	18.
22.	35.	35.	69.	22.
23.	—	—	—	—
24.	—	37.	71.	—
25.	—	38.	72.	23.
26.	10.	10.	43.	13.
27.	33.	33.	67.	14.
28.	29.	29.	62.	17.
29.	32.	32.	65.	20.
30.	31.	31.	64.	19.
31.	26.	26.	59.	12.
32—43.	—	—	—	—
44.	—	63.	—	—
45 en 46.	—	—	—	—
47.	2.	2.	36.	1.
48.	—	—	—	—

S.-G. breekt midden in het 36e stuk af en zal nog eenige der verder in Z. voorkomende stukken bevat hebben. Z. heeft 63 stukken (ook gedichten en gebeden), van vier verschillende handen; de vierde schreef alleen no. 63.

Uit de vergelijking blijkt, dat in volgorde W. en N. ver van alle andere hss. afstaan, S.-G. en Z. tot preek 36 geheel met elkaâr overeenstemmen, A. en H. meer tot deze groep dan tot gene naderen, maar onderling weêr sterke verschillen hebben.

W. en N. hebben voor ons de geringste waarde en zijn bovendien niet uitgegeven.

A. is reeds nuttiger, maar toch alleen in geval van nood te raadplegen, daar de bewerker aanmerkelijk heeft bekort.

Verder zien we uit de vergelijking van H. 31 met S.-G. en Z. 26, dat van alle bekende mhd. handschriften S.-G. het nauwst verwant is met de redactie welke door H. wordt vertegenwoordigd. Ten bewijze b.v.:

H. 127d in *libro regum*: S.-G. in *libro regum*: Z. in *der kvnige buoche*;

ald. *Der* ander *telg* es ontfarmecheit enz.: S.-G. *Der* andir *ast* ist div irbermide enz.: Z. *Daz* andir ist *daz dv* irbermede *solt han*;

H. 128b ende sal besien wie die selen in den sonden liggen uerslagen: S.-G. vnde solt (2. sg.) sehin wie din sele in dien sundon lit irslagen: Z. *ontbr.*;

H. 129d gode .... *bat* bekent .... *dan hi te voren dede*: S.-G. got .... *baz irchennet denne e*: Z. got .... irkennet;

H. 130a uolkomenre uarwen: S.-G. vollecliche varwe: Z. vollecliche *vroide noch* varwe;

H. 130d dogeden: S.-G. tvgenden: Z. *willen vnd* tvgenden.

Somtijds echter is de lezing van H. slechts uit die van Z. te begrijpen; in andere gevallen komen we eerst door combinatie van de lezingen van S.-G. en Z. tot de lezing die H. vertoont. Ten bewijze b.v.:

H. 126b din *leuentgen* gode: Z. dem *lębenden* gote: S.-G. dem *liebin* gote;

H. 128b *hoeft*sonden: Z. *houbit*sünden: S.-G. *totlichen* sunden;

H. 129b *dweet*: Z. *spvolit*: S.-G. *spiegilt*;

H. 130b *al* dat: Z. *allis* daz: S.-G. *er denne* swaz.

Twee derden van onze sermoenen hebben we in 't Hoogduitsch eveneens aangetroffen; daarvan kan een ieder reeds de volgende vergelijken:

H. 2 met S.-G. 4 (WACKERN. s. 518 flgg.) en A. 38 (ald. s. 92 flgg.);
H. 3 „ S.-G. 5 (ald. s. 522 flgg.);
H. 4 „ S.-G. 6 (ald. s. 531 flgg.);
H. 10 „ Z. 17 (ald. s. 111 flgg.);
H. 12 „ Z. 19 (ald. s. 119 flgg.);
H. 16 „ A. 56 (ald. s. 100 flgg.);
H. 17 „ Z. 24 (ald. s. 127 flgg.);
H. 21 „ A. 63 (ald. s. 106 flgg.);
H. 27 „ S.-G. 33 (ald. s. 539 flgg.), en
H. 31 „ S.-G. en Z. 26 (ald. s. 521 en 134 flgg.).

Voorts eenige kleine stukjes uit H. 8, 11, 13, 14, 15, 18, 19 en 20 met stukjes uit de daaraan beantwoordende preeken van S.-G., te vinden in MONE's Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit, III, sp. 184, en IV, sp. 365 flgg., eindelijk een deel van H. 44 met

een stuk uit Z. 63, te vinden in Wackernagel's Altd. Leseb., s. 901 flgg.

Wat is nu de verhouding der Nederlandsche preeken tot de Hoogduitsche? Zijn beide uit ééne gemeenschappelijke Latijnsche bron vertaald? of de Hoogduitsche uit de Nederlandsche? of omgekeerd? De eerste mogelijkheid wordt al dadelijk uitgesloten door de meestal woordelijke overeenstemming van den Nederlandschen met den Duitschen tekst. We nemen ter vergelijking een gedeelte van het derde en van het achttiende sermoen.

H. bl. 15a, 1 vlgg.

die heit fomes peccati. Ende en es dis niman eneg sonder der gene die regte van din heilegen geste draf es gereineget also alse onse vrowe. Dese naturlike bosheit es ons regte van naturen so vaste ane geboren datse niman verdrucken en mag. Want der mensce heft sig betten sonden also verscelket ende verboset datse geren boser dinge enz.

S.-G. 13d [1]).

daz haizit. fomes peccati. vn̄ enist des nieman aenich. wan der rehte von deme hailigen gaiste dir von ist gerainet. alse vnsir vro(v)we. Disiu natiurliche bo(v)zhait ist vns so uaste von natiure an geborn. daz si nieman alzogis virdrukin mack. vn̄ der mensche het si also gar mit dien sundon uirschelkit vn̄ uirbo(v)sit daz si gerot bo(v)sir dinge. enz.

Uit het 18e sermoen:

H. 95c, 8 vlgg.

Petre amas me. etc. Dese wort sprac onse here te s. petere. Peter minste mi. Due antwerde s. peter en̄ sprac. Here du weist wale dat ic di minne van al minen herten. Dese vraginghe en es nit allene te s. petre. Si es tenen igeliken mensche gevragt. Nu behude got din mensche die met regten herten spreken mag here gi wet wale dat ic v minne van al minen herten. Peter dats gesproken als vele alse een bekennere. Die nů gode minnen wilt die mutene oec bekennen.

S.-G. 83a.

Petre amas me. Disiv wort sprach unsir herre ze sancto Petro. Petir minnost du mich. do antwrte ime sancte Petir vn̄ sprach. Herre du waist wol daz ich dich minnon. von allime mime hercen. Disiv vrage is niht sancte Petirs. si ist zaime iegelichin menschin. Vnde gesah got den menschin der mit rehtime hercen mach gisprechin. Herre du waist wol daz ich dich von allime mime hercen minnon. Petir daz ist also vil gesprochin als ain irkenner. swer nu got minnen wil, der mvis och in irkennin.

---

[1]) Voor 't gemak van den drukker maak ik een paar kleine veranderingen in de spelling van S.-G. *o(v)* = *o* met *v* er boven.

Zulk eene overeenkomst kan niet toevallig zijn, één van beide teksten moet uit den anderen vertaald zijn of uit een daarmeê nauw verwanten [1]). En reeds uit de kleine medegedeelde stukjes blijkt, dat hier de Hoogduitsche tekst origineel, de Nederlandsche vertaald is. Het gebruik van *enech* met een genitief H. 15a [2]), wat in 't Mndl. anders niet, in 't Mhd. vaak voorkomt, en de onzin der laatste van H. 15a geciteerde regels bewijzen het.

Andere bewijzen, op den tast gegrepen, zijn:

H. 8a Die gotheit en *wart* noit *ueruert* [3]) = S.-G. diu gothait *wart* nie *virwert* (mortua est).

H. 17a *behilt* sig = S.-G. *behielt* sich (remanebat), waarvoor H. 17d het echt ndl.: *onthilt* sig.

H. 21a is de halve Nibelungen-strofe S.-G. 18d

Mir ist daz herze min uirserit,
daz es niemir wirt gesunt,
nach ihesu mime liebe,
der machot mine sele wunt.

met een aanhangsel aldus overgebracht:

Min herte es mi druue,
so dat nemmer en wert gesunt,
na ihesu minen liuen,
di mact mine sile wont,
ende, alse hi wilt, gesont.

Behalve dat het metrum gebrekkig is, is deze laatste regel lijnrecht in tegenspraak met de bewering in den tweeden regel, dat het hart nooit meer gezond zal worden.

H. 21b ene minnende sinunge = S.-G. 18d ain minnende senunge.

H. 22a dar gi v altoes na segenet = S.-G. 19c nah dem du dich senetost. De beteekenis van *sich senen*, *senunge* was den vertaler blijkbaar niet duidelijk.

H. 47c De raste dir tafelen sal sin met volre feesten = Z. Div rvowe dinis tischis sol sin vollir veizti (pinguedinis; Job 36, 16).

H. 207a en eld. selfart en 2 v. selphart = Z. selphart. Beide spellingen zijn tegen de spelling van den schrijver der Serm., van wien men *selvart* verwacht.

---

[1]) Eene andere reden voor de onwaarschijnlijkheid eener Latijnsche bron zullen we later vinden.

[2]) Ook H. 184a *eenech* c. Gen., in de 41e preek.

[3]) *ueruert* = *ververt* (d. i. *vervērt*) of = *verwert*.

Ongebruikelijk in 't Mndl., maar zeer gewoon in 't Mhd., is ook de constructie van *werden* (fieri) met een tegenw. deelw. ter omschrijving van een inchoatief praesens of een futurum. In de Serm. zijn tal van voorbeelden te vinden, o. a. H. 39d sine (nl. Gods) sutecheit die di dorvlitende wert na desen liue: quae perfluet te hanc post vitam; ald. merct, wi sute got sie; so werdine minnende: et amabitis eum.

Uit deze opsomming zal het, meen ik, aan elkeen duidelijk zijn geworden, dat het hs. der Sermoenen ons eene vertaling van een mhd. tekst heeft bewaard. Zeker is dit van twee derden hunner; met vrij groote zekerheid kunnen we het dus ook van de overige zestien aannemen. Eenige dezer laatste kunnen nog weêr te vinden zijn in het gedeelte van A. en Z. waarover WACKERNAGEL's vergelijking ons in twijfel laat (A. 1, 3—5, 7—9, 11—14, 16—34; Z. 41—62).

§ 4. Uit hetgeen vroeger over de verhouding van S.-G. en Z. tot H. is gezegd, volgt verder, dat noch S.-G., noch Z. het origineel van H. geheel zuiver weêrgeeft, m. a. w. dat H. vertaald is uit eene andere redactie derzelfde verzameling. [1])

Het zou trouwens *a priori* verwondering baren, dat de vertaler, een Limburger, een Hoogalemannisch (Z.) of Zwaabsch (S.-G.) handschrift had gebruikt.

't Oudste der bekende hss. is S.-G.; zie WACKERNAGEL [RIEGER] t. a. p., s. 385 flgg. Hier wordt tevens betoogd, dat de bron van alle hss. waarschijnlijk nog in de dertiende eeuw is ontstaan. We zullen RIEGER's betoog op de proef stellen. WACKERNAGEL zocht het bewijs voor zijne stelling, dat de bron van S.-G. en Z. omstreeks 1300 geschreven was in de volgende plaats van Z. no. 22: Die engil sehent in ze allen ziten gelusteclich vñ girliche an. Dar an mvgen wir wol merken. dc das ein wünneclichis lieht mvoz sin, dc man ze allen ziten girlich ane siht. mit vroiden ane vrdruz. vnd hant si doch *wol drivzehen hvndirt iar* sin schone menscheit an gesehen. vnd sehent in noch alse girlich an. alse der ersten stvnde do er ein gast da was.

De woorden waar het op aankomt, luiden in S.-G.: *wol driuzehen hundirt iar*, en in H.: *walna derteen hondert jaer* 85a; maar in A.: *me denn drivzehen hvndert jar vñ driv jar.*

RIEGER meende, dat 1°. niet A°. 1300 kon bedoeld zijn, maar A°. 1333, omdat *do er ein gast da was* niets anders kon beteekenen

---

1) Deze kán ook de preeken bevat hebben die H. niet met S.-G. en Z. gemeen heeft; noodig is het evenwel niet, dat aan te nemen.

dan: toen hij daarginds (d. i. in den hemel) pas was aangekomen, en 2°. het jaartal even goed in S.-G. en Z. veranderd kon zijn, als het in A. is veranderd.

Maar dat ook H. 1300 heeft, toont, dat de bron van S.-G., Z. en H. reeds 1300 moet gehad hebben.

Rieger herinnert er verder aan, dat het schutblad van S.-G. gedeeltelijk beschreven is met eene „schreibübung" [1]), welke volgens hem, naar schrift en taal te oordeelen, dagteekent uit de 13e eeuw, zoodat S.-G.'s origineel ook van dien tijd moet zijn. Hiertegen valt, dunkt me, niets te zeggen, maar we zullen dan Rieger's opvatting der bovenstaande aanhaling in dier voege moeten wijzigen, dat we den maker der preek tot eene onjuistheid in staat achten en hem niet laten tellen van Jezus' dood, maar van diens geboorte af. Zoodoende komen we werkelijk op het einde der 13e eeuw, met welke tijdsbepaling de geest en de inrichting der preeken zich uitnemend laten vereenigen.

Voor de bron van A. kunnen we kiezen tusschen omstreeks 1300 en omstreeks 1335; A. zelf is voltooid in 1387.

Bovengenoemde „schreibübung" bevat het begin van onze 18e preek, de 25e van S.-G. en Z., maar in een ander dialect dan dat van laatstgenoemde handschriften. Het stukje is te klein om met zekerheid te kunnen zeggen waar het vandaan komt, maar zeker is het geen Keulsch of iets dergelijks, zooals Mone meende. In allen gevalle is het nageschreven uit een hs. dat tot de categorie onzer handschriften behoorde.

In het eenige geval waar S.-G. er noemenswaardig van afwijkt, heeft H. dezelfde lezing als S.-G., nl. H. 95c, 10 *sprac*: S.-G. *sprach*: fragm. *sprichit*. We willen ons hier echter niet in gissingen verdiepen.

Het origineel van S.-G. en Z. ontstond aan den Rijn, blijkens een citaat uit Marcus 9, 42, waar *in mare* weergegeven is met *in den rin* (Wackern. [Rieger], s. 387); onze tekst heeft *in een water* (H. 53b), waaruit blijkt, 1°. dat de lezing *den rin* oud is, 2°. dat H. niet in de nabijheid van den Rijn is vervaardigd.

De korte beschrijving van den *föhn* in S.-G. en Z. (ook H. *fone* 18d = S.-G. *pho(v)nne*, *fo(v)ne*) wijst naar Zuid-Duitschland of Zwitserland.

§ 5. De preeken, wier maker of makers we niet kennen, waren oorspronkelijk bestemd voor een gehoor van nonnen, zooals niet

[1]) Mone, Anzeiger III, sp. 183.

alleen volgt uit de bijzondere voorliefde waarmede wordt uitgeweid over Jezus, den hemelschen bruidegom, en de zalige ziel, zijne bruid, maar bovenal uit de omstandigheid, dat de prediker zich in S.-G. altijd tot kloosterzusters richt en de schrijvers van A. en Z., bij het pasklaar maken der sermoenen voor monniken, een enkele maal het woord *swester* of een vrouwelijken vorm van tel- of voornaamwoord onveranderd lieten.

Onze sermoenen zijn voor mannelijke toehoorders bestemd, in de eerste plaats kloosterlingen (*brudere*). Hier en daar werd voor „zuster" zelfs „mensch" in de plaats gesteld, b.v. 43b (*bis*); c (*bis*); d (*bis*). H. 44 = Z. 63 (vierde hand) is altijd voor monniken bestemd geweest, en dat toont, dat die preek uit eene andere bron is voortgekomen.

De vloeiende taal der mhd. preeken en hunne oorspronkelijke bestemming maken het hoogst onwaarschijnlijk, dat ze uit het Latijn zijn vertaald.

Vatten we nu onze uitkomsten samen.

Van 16 der sermoenen is te vermoeden, maar niet te bewijzen, dat ze uit het Hoogduitsch zijn vertaald (serm. 23, 32—43, 45, 46 en 48).

Van de overige zijn 31 vertaald naar eene verzameling *x*, die middellijk of onmiddellijk de bron was van S.-G. en grootendeels van Z.

Uit dezelfde bron *x* kwamen middellijk A., W. en N. en andere hss. voort.

x werd vervaardigd tegen het einde der 13e eeuw, de directe of indirecte bron van A. (1387) omstreeks 1300 of omstr. 1335; verdere tijdsbepalingen hebben we niet.

Z., A., W. en N. en eveneens H. hadden nog één of meer bronnen behalve *x*.

Zeker niet uit *x* voortgekomen is H. 44 = Z. 63.

x was oorspronkelijk Hoogduitsch en bestemd voor nonnen.

Veel eigenaardigs hebben de preeken niet; het zijn vernuftig gevonden mystieke redeneeringen, gestaafd door tal van plaatsen uit het Oude en Nieuwe Verbond en de geschriften der kerkvaders. Onder deze neemt de H. Bernard, de jongste der genoemde, heilig verklaard in 1174, de eerste plaats in.

De taal is eenvoudig, maar verheft zich een enkelen keer in poëtische vlucht bij het beschrijven der heerlijkheid die der ziele bij haren goddelijken minnaar wacht [1]).

---

1) Zie verder WACKERNAGEL [RIEGER], t. a. p., s. 388 flgg.

Onze vertaler kweet zich voldoende van zijne taak, hij schroomde niet, zoo noodig de gansche constructie te veranderen, en verraadt daarbij, evenals in zijne woordenkeus, fijn taalgevoel en goeden smaak. Een enkele maal verstond hij den Hoogduitschen tekst niet en sloeg er een slag naar. Soms ook geeft de lezing van het handschrift geen behoorlijken zin; de afschrijver kan daar, hoewel tegen zijne gewoonte, geknoeid hebben.

Fransche bastaardwoorden zijn betrekkelijk zeldzaam, maar germanismen vindt men nog al eens, en dat is niet meer dan natuurlijk.

III. ALGEMEENE OPMERKINGEN OVER HET DIALECT DER SERMOENEN. HULPMIDDELEN.

§ 6. Onze sermoenen zijn geschreven in eene soort van Middelnederlandsche schrijftaal, die evenwel zeer sterk Limburgsch is gekleurd.

De schrijver noemt zijne taal „Dietsch", dus met den algemeenen naam voor de Middelnederlandsche schrijftaal: *in (en) ditschen* (theodisce) 3a, 136b, 162a, 225b, 231b.

Dat we met een voortbrengsel van Limburgschen bodem te doen hebben, blijkt uit de klank- en vormleer zoowel als uit den woordenschat ten duidelijkste. Eén bewijs voor vele: in het praeteritum der zwakke werkwoorden blijft *d* ook na harde medeklinkers: *macde* (fecit) [1], *velschde* (falsavit); evenzoo in het suffix *-ede* (got. *-itha*, *-ida*): *dipde* (altitudo), *stercde* (vis).

§ 7. Onze kennis van de oude Limburgsche dialecten moeten we voornamelijk putten uit de volgende bronnen.

1. „Statutenboek van Maastricht van het jaar 1380", naar „eene copie van omstreeks de helft der voorgaande eeuw" uitgegeven door H. P. H. Eversen in de „Publications de la Société d'Archéologie dans le Duché de Limbourg", t. III (1866), p. 260—335. M. i. het belangrijkste document voor de kennis van het Oostelijk Limburgsch der Middeleeuwen (aangehaald als Statb., naar de bladzijden der uitgave).

2. Het Leven van Jezus, uitgeg. door G. J. Meijer; Groningen 1835, met nalezing; Gron. 1838; het dagteekent uit de eerste helft

---

[1]) Om noodelooze uitvoerigheid te vermijden, geven wij de woorden op in de meest gebruikelijke spelling en in den n. s. (masc.), resp. inf. enz., tenzij ééne bepaalde plaats is aangewezen of eene eigenaardige schrijfwijze is bedoeld.

der 14e eeuw en is de hoofdbron voor de kennis van het Westelijk Limburgsch der M. E. (aangeh. als LvJ.).

3. De dichtwerken van Heinrijk van Veldeke (Veld.):

a. Sinte-Servatius-Legende, uitgeg. door J. H. Bormans; Maestricht 1859 (Serv.);

b. Eneide, uitgeg. door Otto Behaghel; Heilbronn 1882 (V.-En.) [1];

c. liederen, uitgeg. door Karl Lachmann—Moritz Haupt in „Des Minnesangs Frühling", 3e ausg. bes. von F. Vogt; Leipzig 1882.

Om hun ouderdom (einde der 13e eeuw) zijn deze gedichten hoogst belangrijk, maar zij hebben hunne waarde grootendeels verloren door den toestand waarin zij ons zijn overgeleverd, en die als bekend mag worden verondersteld. Bovendien zijn de vormen niet altijd te vertrouwen bij een dichter die zoo vaak het oog en zelfs den voet naar Duitschland richtte.

4. Eenige stukken uit Maastrichtsche oorkonden der 14e eeuw; zie Behaghel, V.-En., s. XXXVIII.

5. Een en ander uit Sittardsche oorkonden van 1243 af, te vinden bij Martin Jansen, Inventaris van het Oud Archief der Gemeente Sittard I; Sittard 1878.

6. De levens van St. Kerstine en St. Lutgard, uitgeg. door Bormans, resp. Gent 1850 en Amsterdam 1857. Deze beide dichtwerken, door Willem, prior van Affleghem, omstreeks 1400 vervaardigd, zijn betrekkelijk weinig dialectisch gekleurd en daarom voor ons doel minder gewichtig (Kerst., Lutg.).

Men vgl. ook Ed. Slanghen, Bijdragen tot de Geschiedenis van het tegenwoordig Hertogdom Limburg; Amsterdam—Sittard 1865, en het in § 8 geciteerde werkje van Jongeneel, bijl. A.

Het Oud-Maastrichtsch en Veldeke's taal zijn het laatst behandeld door Behaghel, t. a. p., s. XXXIX flgg.; men zie ook Bartsch in Germania V, s. 406 flgg., en Braune in Zschr. f. dtsch. Phil. IV, s. 249 flgg.

De taal van LvJ., Kerst. en Lutg. is nog niet afzonderlijk besproken, maar in de uitgaven en in van Helten's Mndl. Sprkk. vindt men er een en ander over.

---

[1]) Deze uitgave is eene poging om den oorspronkelijken mndl. tekst uit de mhd. vertaling te reconstrueeren. Afgezien van de wenschelijkheid en mogelijkheid eener zoodanige reconstructie, is de poging als volkomen mislukt te beschouwen. De uitgever kent geen Nederlandsch en verraadt dat op elke bladzijde zijner uitgave. Zoo worden *f* en *v* voortdurend verward, v. 164 staat *geroken* i. pl. van *gewroken*, passim *wele* voor *wille* (volo), v. 12783 *opperde* voor *offerde*, v. 2226 *wolpe* voor *wolve* (lupos), enz. enz.

§ 8. Van tegenwoordige Limburgsche dialecten staan proeven in JOHAN WINKLER's Dialecticon (Nederland: Maastricht, Sittard, Roermond, Weert, Stamproi en Venloo; België: Helchteren, Tongeren, Hasselt, St. Truien, Zuurbeemden, Diest en Tienen), van Nederlandsch-Limburgsche in JOH. A. en L. LEOPOLD, Van de Schelde tot de Weichsel (Maastricht, Ambij, Sittard, Roermond, Neeritter en Venray), voorts in werkjes van G. D. FRANQUINET (Maastrichtsch), EMILE SEIPGENS (Roermondsch) e. a.

Taalkundig behandeld zijn:

het Maastrichtsch, door FRANQUINET in DE JAGER's Archief III, blz. 253 vlgg. (de beschouwing gaat uit van 't Nederlandsch);

het Heerlsch, door J. JONGENEEL, Een Zuid-Limburgsch Taaleigen. Proeve van Vormenleer en Woordenboek der Dorpsspraak van Heerle; Heerle 1884 (dit gaat eveneens uit van 't Ndl.; als bijlagen een paar stukjes uit ouden en nieuwen tijd);

het Roermondsch, door Dr. L. SIMONS, Het Roermondsch Dialect, enz.; Gent 1889. Dit werkje is geschreven met het doel den Nederfrankischen (niet-Sassischen) oorsprong van het Roermondsch aan te toonen, een oorsprong waaraan niemand twijfelde. Het boekje is niet vrij van fouten tegen de taalkunde, maar er bestaat geen reden de juistheid der opgaven te wantrouwen.

IV. KLANKLEER.

§ 9. We behandelen achtereenvolgens de klinkers en de medeklinkers, daarbij uitgaande van het Oudnederfrankisch.

A. DE KLINKERS DER WORTELLETTERGREPEN [1]).

§ 10. *Spelling*. De spelling der Limb. Serm. wijkt zeer sterk af van de Middelnederlandsche en nadert in vele opzichten de Middelhoogduitsche.

Daartoe behoort o. a. de eigenaardigheid, dat lange en gerekte klinkers zoowel in open als in gesloten lettergrepen veelal enkel worden geschreven. Bij de gerekte is dit regel, maar bij de oorspronkelijk lange is de dubbele spelling (of wat daarvoor in de plaats treedt, als *ae*, *oe*) eveneens zeer gewoon. LvJ. heeft deze eigenaar-

---

[1]) resp. der lettergrepen met het hoofdaccent van 't woord.

digheid in nog hoogere mate, en nog in Kerst. en Lutg. vindt men er talrijke sporen van. Daarentegen duidt Statb. gewoonlijk de lengte aan, en wel door verdubbeling of door toevoeging van *e* of *i*, het laatste in overeenstemming met de Nederrijnsche spelling.

Indien in de Serm. een regel midden in eene lettergreep wordt afgebroken, wordt de klinker vaak in den volgenden herhaald. Bij *a*, *o*, *u*, wier lengte door eene bijgevoegde *e* wordt aangeduid, spreekt zulk een herhaling eer tégen, dan vóór de lengte; bij *e* en *i*, waar de lengte door verdubbeling wordt te kennen gegeven, mag de herhaling niet als bewijs voor de lengte worden aangevoerd, en dat is hier dan ook niet geschied. Men vergelijke *hime|els* (coeli) 96a, *hime|elchs* (coelestis) 11c, *sele|eg* 126d, *beteke|ent* 127c, *wi|ilt* (vult) 86a, *volbra|agt* (perfectus) 68b.

Bij de medeklinkers vindt men iets dergelijks; z. § 73, Opm.

De sporadische verdubbeling van den volgenden medeklinker is geen bewijs, dat een klinker kort is, en omgekeerd; z. § 73, *b*.

Qualiteit en quantiteit. § 11. De zooeven genoemde eigenaardigheden der spelling maken het vaak moeilijk, soms onmogelijk, de quantiteit, resp. qualiteit, der klinkers te bepalen.

a. Oorspronkelijk lange klinkers [1]) blijven lang. Verkorting z. § 15. Hunne uitspraak is gesloten [2]), behalve bij *â*; z. § 22.

b. Oorspronkelijk korte klinkers blijven kort in gesloten lettergrepen. Rekking z. § 16.

c. Als in 't Mndl. (z. van Helten, Mnl. Sprkk. § 1), is in een open lettergreep elke korte klinker sterk gesloten en min of meer gerekt. [3]) De schrijfwijze in oorspr. open, maar door syncope gesloten lettergrepen bewijst dat, en de nieuwere tongvallen doen het onderstellen.

§ 12. Indien door een volgend encliticon eene geslotene lettergreep is geopend, heeft volgens den regel ook sluiting der qualiteit en rekking plaats; z. v. Helten t. a. p., § 2. Het volgende enclition is:

a. *-et*, n. a. s. n. van 't pers. vnw. 3. pers.: *eest* (uit **ēsĕt*) 53c en

---

[1]) Eens voor al zij opgemerkt, dat klinker hier alleen beteekent: klinker eener wortellettergreep.

[2]) *Open* en *gesloten* verdienen m. i. de voorkeur boven *volkomen* en *onvolkomen* of *zuiver* en *onzuiver*, omdat b.v. onze *ă* in *dak* niet onvolkomener of onzuiverder is dan b.v. *ā* in *daken*. Over de beide eerstgen. termen zie men Sievers, Phonetik (3), s. 92, 2.

[3]) Dat *a* in *daken* niet langer is dan in *dak*, kan ik Dr. van Helten niet toegeven (Mnl. Sprkk. § 1, noot).

eld., *gaeft* (uit **gāvĕt*) 56d en eld., *waest* (uit **wāzĕt*) 120a en eld., naast *es*, *gaf*, *was*; z. echter § 16, 2.

b. -*en*(*e*), a. s. m. van 't zelfde vnw.: *gauene* 112d, *sagene* 8c en eld., *slagene* (feri eum) 102a, *stakene* 155d naast *gaf*, *sag*, *slag*, *stac*; z. echter § 16, 2;

c. -*er*, g. d. s. en g. pl. van 't zelfde pron. en enclitische vorm van *da*(*e*)*r* (illic): *eser* (est eorum) 13d, *eser* (est illic) 121c (*bis*) en eld., *mager* (potest illic) 65d, *namer* (sumpsit illic) 163b, *quamer* (vēnit illuc) 54a, *waser* (erat illic) 149c en eld., naast *es*, *mag*, *nam*, *quam*, *was*; z. echter § 16, 2;

d. -*ic* (ego): *benic* 20b en eld., *magic* 21a en eld., *salic* 11b en dikw., daarnaar ook *salickene* 69d.

Bewijzen zijn alleen de vormen met *ben* (sum), *es* (est), *mag* en *sal*, daar *gaf* (dedi, dedit), *slag* (feri), enz. ook buiten de samenstelling met een encliticon gerekten klinker kunnen hebben; z. § 16, 2.

Naar analogie is rekking soms aan te nemen bij aanhechting van -*er* (ille), we vinden evenwel alleen *namer* 56c, *spraker* 6c.

Naast de vormen met gerekte vocaal stonden echter die met korte (tenminste bij *ben*, *es*, *mag*, *sal*), naar analogie van den onafhankelijken vorm. Hierop wijzen misschien de verbindingen *bennic* 160c (*bis*) en eld.; *esser* (est ejus) 121b, *sallic* 99b en eld.; zie echter § 73, *b*. Zoo is het in 't Nieuwndl.

Bij -*ic* dient bovendien overwogen, dat ongetwijfeld naast elkaâr stonden een enclitische of proclitische vorm -*ĕk* en een volle *ìk*, evenals in 't tegenwoordig Ndl.

Absolute zekerheid gunt de spelling der Serm. ons niet.

§ 13. De in een open lettergreep gerekte klinker blijft gerekt, als de lettergreep door syn- of apocope eener volgende zwakke vocaal gesloten wordt. Zoo vindt men:

ae: *gaeft* (dedit id), *haet* (odit, odium, oderitis), *haetde* (pt.), *maegt* (virgo), *maecde*, *maect* (facit), *gemaect*, *maelt* (molit), *maent* (monet), *maenst* (mones), *naect* (nudus), *saeps* (suci), *gesaet* (satiatus), *scaet* (nocet), *smaect* (sapit), *gesmaect* (odoratur etc.), *volmaect* (perficit, perfectus), enz.;

ee („umlaut"): *geenstere* (scintilla) 131c, 199d, *heer* (exercitus), *meer* (mare), enz.;

ee (= onfr. *e*): *beet* (orat), *beetde* (oravit), *eet* (edatis) 86b, *geel* (flavus) 88b, *der geenre* (illorum) 92b, *geert* (cupit) 71c, *geweest*, *leefden* (vixerint) 91b, *vergeet* (obliviscamini) 93d, *verteert* (consumit), *weest* (estote) 31d, enz.;

ee (= onfr. *i*): *beelde* (imago) 80c, *beet* (morsus) 151a (*bis*), *geeft* (dat), *geureet* (pacificatus) 117b, *leeds* (membri) 41d, *leest* (legit), enz.;

ie, *ij* (onfr. *i*): *biet* (precatur) 75b, *bijt* (id.) 109c, *li|egt* (jacet) 96a, *siet* (sedet) 100c;

oe: *brudegoem*, *do|egt* (virtuti) 123b, *hoefscelic* 201d, *loeft* (laudat), *geloeft* (promissus etc.), *oueruloet* [1]) 111d (*bis*), *soen* (filius), *stoect* (instigat), *stoert* (id.; vgl. mhd. *stürn*, md. *storen*) 16a, *woent* (habitat etc.), *gewoent* (part. pt.), enz.;

ue, in *su|elt* (debetis) 67d, 124b.

Veel talrijker zijn echter gevallen waarin enkele vocaal staat (ook: *mant*, *her*, *gert*, *lest*, *ligt*, *dogt*, *sult*, enz.), en dus omtrent de qualiteit uit de Serm. zelf niets is te beslissen; z. § 10. Als in 't Mndl., zullen wel in vele gevallen korte en gerekte klinker naast elkaâr hebben gestaan; zie VAN HELTEN t. a. p., § 3.

§ 14. Secundaire verkorting der gerekte vocaal is slechts in de volgende gevallen zeker:

a. vóór *tt*, in *wet* (lex), uit **wĕtĕt* (onfr. *witut*), d. s. *wette*, en vóór *rr* in *derre* (huic, horum etc.). Het bestaan van vormen *gi et* (editis), *hi hat* (odit), *gi wet* (scitis), enz. met korten klinker, naast die met gerekten, is niet te bewijzen.

b. vóór *ff*, in *effen(e)* (planus), en vermoedelijk ook vóór lange *ch*, in *neghelen* (*negelen*, *nech(g)elen*; clavis figere [z. § 104]) en vóór *lk* in *melc* uit **mēlĕk*, *sulc* en *welc*.

§ 15. Verkorting van een oorspronkelijk langen klinker heeft plaats gehad in de volgende gevallen:

a. vóór *tt* in *totten* (= **tote den*), *totter* (= **tote der*), *tot*; naast *tote*, *toten*, *toter* (z. VAN HELTEN t. a. p., blz. 182 [2]); verder in *luttel*, *lutter* enz., *vtterste* (*utterste*). Naast den laatsten vorm vinden we zelden *uterste*; vgl. eng. *utter* en *outer* (ags. *ûterra*). Verder in **vet* (pinguedo) uit **vêtĕt*, d. s. *vette* 222b, *vet* (pinguis), *vetheit*.

b. vóór *cht* (uit Germ. *cht* of *ft*), in *bragte*, *bragt*, *bregte* (opt.), *brulogt*, *dagte*, *degte*, *dogte* (visum est), *gedagt* (part.), *gedagte* of *gedegte* (cogitatio), *gerugte*, *ligt* (levis) enz., *ligt* (lux, fulgens) enz., *lugten* (fulgere), *sagte* (mite), *segte* (mitis), *sugten* (gemere), misschien ook: *bigte* (confessio) enz.

---

[1]) datgene wat *oueruliet*; vgl. d. s. *invlote* 119b (*bis*) en eld., mhd. *übervluz*, *învluz*. „vloed" is in de Serm. *vlu(e)t*, fem.

[2]) In *tōte* (uit **tô-ti*) was de *o* reeds verkort; anders zouden de Serm. **tute* spellen. Die verkorting is toe te schrijven aan het geringe accent van het woordje.

Onder den invloed van andere vormen blijft de lange klinker [1]) in *sugte* (quaesivit), *gesugt*, vgl. Statb. *soeghden* p. 334, *verseught* 306, en zelfs *verseuckt* 300, 327, Nieuwmaastr. *zeukde*, *gezeukt* (d. i. *zǒ̂gdě*, *gězǒ̂k*). Evenzoo vindt men *gekoegt* 145a (*bis*) en *geknoegt* (nexus) 181c van *coepen*, **cnoepen*, daarnaast *gecogt*, *geknocht*, pt. *kogte* (lange of korte *o*?), verder *gedogt* (baptizatus) en *gesogt* (immersus) 22a (z. § 88). Misschien bestonden hier een oudere vorm met korte vocaal en een nieuwe met lange naast elkaâr. Het is trouwens niet zeker, welke klank met *oe* wordt bedoeld; z. § 61. Twijfelachtig is *bra|echte* 165b.

c. vóór *mm*, in *emmer*, *immer*, *nemmer*, *nimmer*, enz. Over *nemer* 35a, 38b en *nimermeer* 19d z. men § 73, *b*.

d. vóór *rg*, in *nergen*, *nirgen* (nusquam). Vgl. *jwergen* 175c.

e. misschien vóór *lf*, in *elf* (undecim), en vóór *lk* (*lg*) in *elc*, vgl. *sulc* (*sulg*) en *welc* (*welg*, *welec* 37b, 55a) [2]).

f. vóór lange *ch* (uit *k-h*) in *lighame* (*lichgame*, *liggame*, *lichame*, *licgame*).

Twijfelachtig zijn: *menge* (naast *menege*), *vrint* (amicus). De lange vocaal blijft in *eenke* (ullam; z. § 100) en in *stunt*, opt. *stunde* (vgl. de spellingen *stuent* 125c, *stuenden* 41b, 125c). Over *entweder*, *antweder* z. men § 52, Opm.

§ 16. *Rekking*. De spelling laat niet toe de uitgestrektheid van dit verschijnsel te beoordeelen. Rekking blijkt uit de schrijfwijze:

1. in gevallen waarin ook het Westelijk Mndl. rekking kent, nl.:

a. vóór *r* + cons., in: *sca|erp* 189b, 220c, *sta|erf* 157c, *sta|erc* 84c, 106c, *swa|erde* (cutis) 169a, *wa|erp* 221a; *gesteerct* 57a; *eernst* 191a; *weert* (hospes) 101c; *bedo|erfte* (egebat) 112a, *notdo|erfte* 128d, *wo|ert* (verbum) 87c, *wo|erden* (verbis) 166c.

Dit verschijnsel had zonder twijfel eene veel grootere uitbreiding dan deze weinige voorbeelden zouden doen vermoeden. Dat blijkt niet alleen uit nieuwe dialecten, maar ook uit Statb. *pass.*: in 't Maastr. van 1380 was de rekking volkomen doorgedrongen.

b. vóór *rr*, in *erincheit* 23a, *eert* (confundit) 24b, *vereert* (iratus) 28c (*bis*), naast *erren*, *erringe* enz. [3]).

c. vóór *n* + cons., in *do|enct* (videtur) 112a, *du|enct* (*id.*) 27b. *eengene* 189c is blijkbaar een schrijffout voor: *ĕngeene*.

---

[1]) Of is hij later weêr ingevoerd, gelijk nog later de *k*?

[2]) Over *sullech*, *sulech* en *willech* z. men § 90 en 93.

[3]) Misschien ook in *meren* (*marzjan*) 148c, *weren* (taedere) 216c naast *merren*, *werren*.

d. vóór *cht*, in *do|egter* (filiae) 104c, *cra|egtger* (fortius) 87d vlg., *sna|echts* 168a.

e. vóór *st*, *ss*, in *haeste* 226b, *ha|estelike* 193a, 201c, *haestelike* 176d, *roest* (quiescit) 116d, *wa|est* (crescit) 126c. Over *hesenen* z. men § 111.

f. vóór *ll*, in *eruuelt* (implet) 39c.

Van de laatste vijf gevallen zijn de voorbeelden zoo uiterst dun gezaaid, dat we ons van gissingen onthouden.

2. in gevallen waarin het Westelijk Mndl. geen rekking kent. De neiging tot verlenging, die we in onze Sermoenen slechts gebrekkig kunnen constateeren, heeft in het Maastr. en andere limb. dialecten eene groote uitbreiding gekregen en heeft die gedeeltelijk reeds in Statb.; z. ook § 109.

De rekking kwam en komt vooral voor bij *ă*; de neiging om deze te sluiten, resp. te rekken, was bijzonder sterk, en waar zij kort is gebleven, is zij, tenminste in 't Maastr., toch iets langer dan in 't gewone Nederlandsch.

Wat de Serm. betreft, kunnen we meest vormen met gesloten vocaal aanwijzen die de rekking bevorderden. We vinden:

ae: in de znw. *gelaes* (vitrum) 88b, *ongemaec* 141c, *smaec* (odor) 115c, d. s. *gelase*, *ongemake*, *smake* [1]);

in de bnw. *gehaet* (inimicus) 168d (vgl. 't part. *gehaet*), *laem* 147c, *na|et* 155b, *saet* (satur) 111d, 206c en eld., verbogen: **lame*, **nate*, **sade* (vgl. ook 't part. *gesaet* uit *gesadet*); evenzoo *saetheit* 206c enz. *gewaer* 99b en eld. kan zich gericht hebben naar *geware* (oorspr. bijw.); of verlenging vóór *r*?

in den 2. s. imp. *vaer* 52d, inf. *varen*;

in eenige praeterita: *aet* (edit) 140b, 168b, *saet* (sedi) 134a, (sedit) 140a, *vergaet* (oblitus est) 170b; *pla|ech* (soluit) 160c, *staec* (pupugit) 169d, *dorsta|ec* 171a;

in het vreemde woord *kersta|el* 113d, d. s. **kerstale*.

In al deze vormen en verscheidene andere hebben 't Maastr., 't Roerm. en andere dialecten rekking, en wel meest tot *ā*, daarentegen in de praeterita tot *å* (Maastr.), *ô* (Heerlsch), *ô* of *ā* (Roerm.). De *å*- of *o*-klank stemt overeen met de vocaal van den pl. pt. ind.: maastr. *åt*, pl. *åtĕ*, Heerlsch *ôt*, *ôtĕ*, roerm. *āt*, *ātĕ* en *ôt*, *ôtĕ*.

Het schijnt, dat de klinker zelfstandig werd gerekt, en de daardoor ontstane *ā* onder invloed van het meerv. tot *å*, resp. *ô* werd;

[1]) Vgl. ook het zw. masc. *smake*, waarvan *smaec* ook wel een geapocopeerde n. s. kon zijn.

in de Roerm. meervoudsvormen met *ā* heeft zich omgekeerd de plur. naar den sing. gericht [1]).

Ook *ma|ech* (potest) 20c en eld., *ma|egtu* (potes) 17a, zouden vóór lengte pleiten, indien niet de nieuwe dialecten in „mag", „kan" en „zal" korte *a* hadden en Statb. niet *mach*, *kan*, *sal* spelde. Vgl. echter *sael*, Public. III, p. 426 (*bis*) naast *sal*, in eene maastr. oork. van 1349. Is er rekking geweest, dan verdween zij spoedig weêr.

Naar analogie van 't Nieuwmaastr. mogen we met waarschijnlijkheid ook rekking aannemen in *dag* (dies), d. s. *dage*, *gras* (herba) — *grase*, *sap* (sucus), g. s. *saeps* (uit **sāpĕs*) 36ab, en dgl.; vgl. Statb. *daegh* (*daigh*).

ee (onfr. *i*): in het znw. *leet* (membrum) 41d (*bis*), 42a en eld., g. s. *leeds* (uit **lēdĕs*) 41d, n. a. pl. *lede* (*leet*, *let*). Zoo ook in Statb. *leet* p. 279 (*bis*) en eld., en eveneens in nieuwere tongvallen. Z. verder § 31.

in den 2. s. imp. *eet* 84a; zie verder bij de st. ww.

oe: in de znw. *hoel* (caverna) 201c, *lo|ef* (laus) 167b, d. s. **hōle*, *lōue*; vgl. Maastr. *hōf*, *hōl*, *lōk*, enz.

Opm. In 't westel. Ndl. is meestal de korte, open klinker van den n. s. of den 1. 3. p. s. in 't meervoud gedrongen (met rekking van den volgenden medeklinker): sap — sappen, lam — lamme, hol — holle; zat (sedi) — dial.-holl. zattĕ, maar: staf en staaf(?) — staven, hol — holen, enz.; bij *i* bleef (door 't verschil van klinker) de oude afwisseling bewaard: lid — leden, schip — schepen.

DE KLINKERS DER WORTELLETTERGREPEN IN DE SERMOENEN, VERGELEKEN MET DE OUDNEDERFRANKISCHE.

Onfr. *a*.

§ 17. Limb. Serm. in gesloten lettergreep *a*: *af*, *al*, *an* (voorz.) [2]), *an* (siquidem) 150b, 213c, *bat* (melius), *dag*, *gast*, *hant*, *lanc*, *lant*, *ombehanc*, *van*, *wal* (bene) [3]), *wandelen* — *vant*, *sprac*, *gaf* en dgl. ptt. ind. (1. 3. sg.), dus ook *an*, *dar*, *darf*, *can*, *mag*, *sal* — *vallen* en and. red. ww., enz.;

in open lettergreep *a*: *alecort*, *ane* (bw., zeldzamer vz.), *aue* (bijw.), *lighame*, *maken*, *nase*, *vader*, *wale* (bene) — *dragen* en dgl. ww., enz.; zie ook § 12;

[1]) Naast de gerekte vormen kunnen in 't dial. der Serm. die met korten klinker gestaan hebben.

[2]) Naast *an* kan natuurlijk *ān* hebben gestaan; vgl. Statb. *aen*.

[3]) Hoogst zeldzaam is *wel*: 134a, 183c, 184bc (?), 185ad, 186ad (*bis*). Naast *wāl* en *wāle* staat *walle*, over welks vocaal niets is te beslissen.

in oorspronkelijk open, doch later gesloten lettergreep meestal *a*, maar niet zelden ook *ae*: *gelas* (vitri), *mant* (monet), *nact* (nudus), *te varne* (ire), enz.; daarnaast *gespaert*, *naecde* (nudi), *schaemde*, enz., z. § 13.

Rekking in gesloten lettergreep wordt meestal niet aangeduid, soms door bijgevoegde *e*; z. § 16.

§ 18. *a* vóór *rr* of *r* + cons. blijft gewoonlijk, maar wordt soms *e* (wat in 't Nieuwmaastr. en de overige tongvallen regel is): *erm* (lacertus) 20b, *ermude* 175a, 178d, 187d, *ertsetrie* 84c en eld., *mertelere* 62d (*bis*) en eld., *scerpe* (pera) 57d, *verwe* (color) 88b, *erwermen* (incalescere) 217d, *verwermen* (*id.*) 131c en eld., naast *arm*, *armude*, *artsetrie*, *martelere*, *varwe*, enz., voorts *arbeit*, *arg*, *eruarmen*, *marg* — pt. *wart*, *dar*, *darf*, enz. Rekking z. § 16, 1, *a* en *b*.

Over *a* + *ld* of *lt* vgl. men § 78 vlg.

√ Onfr. *e* als „umlaut" van *a*.

§ 19. De „umlaut" van *a* is, als in alle Limburgsche dialecten, consequenter toegepast dan in 't westel. Ndl. Men vindt hem in de Serm.:

1. in gevallen waarin ook het Westmndl. altoos of gewoonlijk „umlaut" heeft: *beter* (melior), *deren* (nocere) [1]), *edele*, *egter*, *geweldeg*, *helle*, *reden* (loqui), *twelef*, *vergetten* (factit. van *vergeten*), *verken* (sus), enz.

2. in gevallen waarin het Westmndl. zelden „umlaut" heeft (z. VAN HELTEN t. a. p., § 20, *a* en *b*):

a. vóór *cht* = got. *ht* en vóór lange *ch*: *dregteg*, *eendregtecheit*, *geslegte* (tribus), *megteg*, *wegtere*, enz., *neghelen* (*nech(g)elen* enz.);

b. in gevallen waar in 't Wmndl. de *e* meestal door analogie was verwijderd: *egterste* (postremus), *geuenckenisse* 171b, 195d, *cregteg*, *cregtelike* [2]), *crenckelike*, *sterckelike*, *tegenclike* (*-lic*, *tegenckelic*) — 3. s. *dreg(e)t*, 2. s. *vels* (cadis), enz.;

3. In gevallen waar het Wmndl. nooit of zoo goed als nooit „umlaut" heeft: *enxstelic*, *beheldere* (salvator), *beheldenisse*, *beuellike*, *degelics* (quotidie), *dempeg*, *eenueldeg* (*eueldeg*), *gederen* (coire), *gensen* (sanare), *lesterlike*, *nemelike* (praesertim), *sedde* (satietas), *scedelike* (*scedelic*), *scemede* (*scemde*), *scemelch* (pudibundus), *utseteg* 149b, *velleg* (caducus), *velschen* (falsare), *verwermen* (calefacere), *vutschemel* (?), *wermde* (*weremde*), enz.

---

[1]) *daren* 84d is ohd. (*tarên*) of *tarôn*, *deren* ohd. *terren*, osa. *derian*.

[2]) Dat vóór *cht* uit *ft* in 't Wmndl. „umlaut" plaats had, m. a. w. de „umlaut" doordrong vóór den overgang van *ft* in *cht*, bewijzen *echter* (autem), *hechten* (figere).

Vreemd is *selme* (psalmus) 94d (*ter*) en eld.; *wencken* (titubare) 37b berust op een anderen vorm (**wankjan*) dan Mndl. *wanken* (**wankôn* of **wankên*). Omgekeerd schijnt *carmen* 176d = **karmôn* (of **karmên*) te zijn.

In de *sub* 2. en 3. genoemde gevallen komt in de Serm. niet zelden ook *a* naast *e* voor, onder invloed van 't Wmndl. of van vormen waar in een volgende syllabe geen *i* of *j* volgde. Zoo vinden we: *anxstelike*, *dragteg*, *dagelics*, *gaderen*, *ganslike*, *cragteg*, *cragtelike*, *lasterlike*, *ontfanclic* (*ontfanckelic*), *ontfarmeg* (zelden *ontfermeg*), *saden* (satiare), *scamede*, *starckelike*, *wagtere*, 3. s. *draget*, enz.

Uitsluitend *a* in *behagelike* (*behachlike*), *hastelike* (*haestelike*), (*ge*)*laghen* (ridere) 167d, 189d, 206d, in 't suffix *-agteg* (naast *-agt*, LvJ. *-eghtech*), behalve *hellegtech* 192b, en in den compar.: *langer*, *starcker*, enz. In 't laatste geval zou men van vormen met *-ôr-* (got. *-oz-*) kunnen uitgaan, ware het niet, dat de superl. altijd „umlaut" vertoonde.

Over „umlaut" in de verbuiging zie men afzonderlijk, over *ee* in gesloten lettergrepen § 13 en 16, 1. *a*, over *-vuldeg* naast *-veldeg* § 77, en over „umlaut" in 't pt. bij de ww.

o (d. i. ò) staat in *iegenwordeg* 87d naast *i*(*h*)*egenwerdeg* (*pass.*).

§ 20. De „umlauts"-*e* onderscheidt zich in de nieuwere tongvallen, tenminste in gesloten lettergrepen, zeer sterk van de *e* uit *e* [1]) en nadert tot de opene ì welke we in ndl. kind, schip hooren. Franquinet duidt dezen klank aan met é, Simons met ä. Eene dergelijke uitspraak, maar minder sterk naar *i* neigend, hebben we vermoedelijk voor het dialect der Sermoenen aan te nemen.

Slechts in één geval was de *i*-kleur blijkbaar sterker, en wel indien *nn* of *n* + cons. volgden. In dit geval toch schrijft onze vertaler niet zelden *i*: *bringen*, *dincken* enz., *drincken* 8b, *kinnen* enz., *bekinnisse*, *sinden* 24a, naast de gewone *brengen*, *dencken* enz., *drencken*, *kennen* enz., *bekennisse*, *senden*; altijd: *ende* (finis), *engel*, *mensce* (*mensche*), enz.

De *n*, voor palatalisatie bijzonder vatbaar, assimileerde de qualiteit der *e* nog verder aan hare eigene door de *e* allengs in *i* te laten overgaan.

De nieuwe dialecten hebben hier *i* als in ndl. kind [2]). Uit het Mndl. is bekend, dat het Limburgsch in dezen overgang niet alleen staat.

---

1) daargelaten eenige bijzondere gevallen waarin *e* uit *e* denzelfden klank aanneemt.

2) Het Maastr. niet altijd, maar de uitzonderingen hebben è, niet é (ä), en zijn vermoedelijk alle aan 't Wndl. ontleend, behalve *ēlend.*

Onfr. *â* (uit *ǣ* of *ā* + nas.).

§ 21. Limb. Serm. *a* in open en gesloten lettergrepen, daarnaast in geslotene dikwijls, in opene hoogst zelden *ae*: *adere* (vena), *aflat* (remissio), *genade*, *iamer*, *iar*, *clar*, *quat*, *mage* (consanguinei), *mane* (luna), *mate* (mensura), *rameg* (aeruginosus) 22c, *swar*, *vragen*, (*ver*)-*smaheit*, *war* — *gan*, *gedan*, *stan*, enz.; *iaer*, *claer*, *craem* 80c, *quaet*, *raet*, *swaer*, *waen*, *waer* (verus) — *gaen*, *gedaen*, *staen*, enz.; *aete* (ederet) 141d, *versmaeden* (spernunt) 215b, *versmaeden* (spernere) 159d, enz.

Aan 't einde van een woord vooral is *ae* gebruikelijk: *gae*, *ontfae*, *stae*, enz., naast *ga*, *ontfa*, *sta*, enz.

Eéns *ai*: *onsailde* 12d. De aanduiding der lengte met *i*, die ook bij *o* éèns voorkomt (§ 60), en herinnert aan de Brabantsche en de Nederrijnsche schrijfwijze, wordt in de kleine maastr. oork. van 1349 niet gevonden (altijd *ae*, *oe*), maar is in Statb. zeer gewoon.

§ 22. Naast de vormen met *a* of *ae* vertoonen zich de volgende met *o*, resp. *oe*: *gemoge* (consanguinei) 65b, *lensots* (seminis lini) 163c, *mone* (luna) 6c, *moscap* (consanguinitas) 33b, 65d, *te moten* (admodum) 1 r. (*quater*), 1 v. (*quater*), 2 r. (*bis*), 2 v. (*quater*), *oderen* (venas?) 16c (corrupt), *romeg* (aeruginosus) 22c, *versmoheit* 207b; *roets* (consilii) 216b.

Van de 22 zekere gevallen staan 14 in de inhoudsopgave en één (*mone* 6c) in een titel; in *moscap* 33b staat *mo* op ratuur. Daar nu de titels der preeken met de inhoudsopgave nog andere afwijkingen van den tekst vertoonen [1]) en vermoedelijk niet van den vertaler zelven zijn, is het niet onmogelijk, dat ook de zes overige *o*'s afkomstig zijn van een afschrijver. Toch mogen we voor den vertaler zelven reeds eene tot open *ô* neigende uitspraak der *â*, dus $\overset{\hat{o}}{a}$, aannemen. De maastr. oork. van 1349 heeft *oe* of *o*: *noemoels* (*nomoels*), *noelecke*, *joere*, *joers*, *sintervoes* (St. Servaas), *gedoen*, *roede* (consilio), *stoen*, éèns *maer* (sed). Statb. heeft gewoonlijk *o*, *oe* (*oi*), en de nieuwe dialecten hebben alle $\overset{\hat{o}}{a}$ of *ô* (gesloten *ô*) of beide; in 't Maastr. vindt men zelfs verscheidene $\overset{\hat{o}}{a}$'s die aan onfr. *ā* beantwoorden.

LvJ. heeft *a* (*ae*), evenzoo Veld.; in Serv. vindt men echter ook *oe* (zelfs in rijm op *ō* I, 412), maar dat kan door den omwerker er in zijn gebracht.

---

[1]) b. v. *det* voor *dit* (hoc), *sol* voor *sal* (debet).

Dat de vertaler der Serm. ook een quantitatief verschil maakte tusschen *ā* en *â*, mag men opmaken uit zijne gewoonte, bij de laatste *ae* te spellen, terwijl bij de eerste *a* regel is.

Verkorting vóór *cht* zie § 15, *b*; *â* vóór *w* zie § 63, *b*.

§ 23. Evenals andere Oostelijke dialecten van ons land hebben de Limburgsche „umlaut" van *â*, wat één hunner voornaamste kenmerken is tegenover de Westndfrankische.

Zoo consequent ontwikkeld als de „umlaut" van *ă* is die van *â* echter niet, maar hij is toch in het Limb. der Sermoenen veel meer gewoon dan in de onfr. psalmen; zie T. en Lttb. IV, blz. 162.

Gewoonlijk vinden we *a* (*ae*) en *e* (*ee*) naast elkander, waarbij soms invloed van 't Westmndl. op onzen vertaler onmiskenbaar is (b. v. vóór *j*, waar het Maastr. en andere tongvallen altijd „umlaut" hebben). We vinden o. a.: *archwenech* 27d, *beswerde* (dolor), *beswernisse*, *biredeg* (dolosus) 101d, *sig erueren* (metuere), *geberen*, *gedende* (figura), *genedeg*, *geneme* (acceptus), *getemen* [1]), *here* (cilicium) 175a, 3. s. *clert* (vgl. mhd. *klǣren*) 179a, **legelen* (d. s. *legelne*) 201c, *mer* (nisi, sed), *mere* (fama) 136b, *neken* (appropinquare), *neste* (proximus), *onmere* (*ommere*, mhd. *unmǣre*), *onderdeneg*, *onueruerlike* (*onreuerlike*), *onweragteg* (uit **unwârihaftîg*, zie T. en Lttb. V, blz. 173, en vgl. mhd. *wǣre* naast *wâr*) 50b, *ouerdedech* 160a, *seleg* enz., *seltseme* (mirus) 168c vlg. [2]), *schekere* (latro) 151c, 169b, *scepken* (ovicula) 111c, *stedeg* enz., *stedelike*, *tege* (lentus) 119b, *temelic*, *temelike*, *trege* enz., pt. *versmede* (sprevit) 140b, *weien* (flare), *wenen* (putare) — *spreke*, *geue* en dgl. optt. pt., ook *dede* — *du sprekes* (locutus es), *du wers* (fuisti) en dgl.

Over het suffix *-bereg*, uit *-*bâri* + *îg*, zie men § 68.

Twijfelachtig is de quantiteit der *e* in *alwereg* 96c en *drosete* 113c: *ā́lwḕrĕ̀g*, *ā́lwĕ̀rĕ̀g*, *ā̀lwếrĕ̀g*? *drósḕte*, *drósĕ̀tĕ̀*, *drṑsếtĕ̀*? Vermoedelijk was de vocaal iets verkort, maar niet tot *ĕ* geworden.

In gesloten lettergreep vaak *ee*: 3. s. *erueert*, *hantgebeer* (sceptrum), *meer* (nisi, sed), *neest*, *versmeet* 156a, *versmeetste* (superl.), 3. s. *weent* (putat), enz. — 3. s. *dweet*, *leet*, *reet*, *sleept*, *veet* — 3. s. *geet* (?), *steet* (?).

§ 24. In de meeste gevallen, als gezegd, ook *a*, resp. *ae* (*ai*), hoewel de vormen met *e*(*e*) meer voorkomen: *gebaren*, *genadeg*, *genadelike*, *gename* 146d, 3. s. *getaemt* 74c, *mar* of *maer* (nisi, sed), *naken*, *naest*

[1]) Een strikt bewijs, dat we hier niet met het st. ww. *getemen* te doen hebben, ontbreekt, maar sterke vormen komen niet voor, en men vgl. *getaemt* 74c.

[2]) De laatste haal der *m* en de laatste *e* op ratuur; missch. oorspr. **seltsene*.

of *nast* (proxime, prope), *onderdaneg*, *saleg*, *onsailde* 12d, *scakere* 93b, *stadeg* enz., *stadelike*, *tamelic*, *tamelike*, *tragen* (tardare), *tracheit*, *versmaden* (spernere), superl. *versmaetste*, *waien*, *wanen* — *sprake*, *gaue* enz., *dade* — *du wa(e)rs* enz. — *laet* of *lat*, *gaet* of *gat*, enz.

Altijd *a* in *iamereg*, *iameren* [1]), *iamerlike*, *onmatelic* — *claerlike* (*clarlike*), *qualike*, *warlike* — in den comp.: *clare*, *nare*, *sware*, *ware* enz. (z. § 19) — superl. *quatste* — *openbare* (bnw., onder invl. van 't bijw., vgl. mhd. *offenbære*, *offenbâr*, beide bnw. en bijw.), **geware* (verus) 34c, *gewareg* (invloed van *war*), *rameg*, *romeg* (invl. van **ram*, vgl. Nieuwheerlsch *råm*, schimmel) 22c.

Zeker toevallig ontbreekt een vorm met *e* bij *bespraien* (irrigare) 135b, *gedrait* 88d, *gesprakeheit* 96d, *zayen* 190c. De zeldzaamheid van *e*(*e*) bij *versmaden* is misschien te wijten aan den invloed van *versmaen*.

clere (clarus) 178d (*bis*), 179b kan moeilijk aan „umlaut" zijn toe te schrijven. De vorm komt ook elders voor, o. a. Lutg. I, 79. Invloed der volgende *r* of van (*ver*)*cleren* (v. Helt. § 21, Opm. 2)?

De uitspraak der *ê* uit *â* is tegenwoordig gesloten en lang; soms is *ê* zelfs tot *î* geworden.

In overeenstemming met *â* is *ê* vóór *cht* verkort: *gedegte* (animus), *segte* (mitis), *segtecheit* enz. — opt. pt. *bregte*, *gedegte*, 2. s. ind. *brechste* 213a. *a* is vrij gewoon in *gedagte* (oorspr. *gedechte* naast *gedacht*?); in pl. v. *segte* komt, door verwarring met het bijw., *sagte* voor: 191c, 194b, 208c; evenzoo *sagten* (mitigare) 194a (*bis*), 195a, *sagter* (mitiôr), *sagtmudecheit* 176a; omgekeerd *sechte* als bijw. 52a.

§ 25. In LvJ. is de „umlaut" minder gewoon, maar toch vinden we: *geneken* naast *genaken*, *wenen* n. *wanen*, *seleg* n. *saleg*, 3. s. *hi ontfeet*, *versmedden* (contempserunt) blz. 70, *versmedt* (contemnit) 186, enz., *a* komt betrekkelijk meer voor en is in den opt. pt. alleen gebruikelijk. Kerst. en Lutg. als LvJ.

In het dialect van Veldeke had blijkbaar ook wisseling van *â* en *ê* plaats; de verhouding is evenwel niet te bepalen. Behaghel tracht [2]) door eenige m. i. hoogst willekeurige veranderingen in den Serv. het bestaan van dezen „umlaut" in Veldeke's werken weg te cijferen, maar maakt alleen waarschijnlijk, dat de uitspraak van *ê* uit *â* en van *ê* uit *ai* vóór *r* (resp. van *ē* uit *e* of *a* vóór andere consonanten) niet gelijk was, en de dichter ze in lateren tijd niet meer in 't rijm verbond.

---

[1]) N.-Maastr. *jîmèrë* uit **jèmèrën*.

[2]) V.-En., s. LIV.

Van de 28 door Behaghel genoemde rijmen tusschen *â* en *ê* zijn twee onjuist (**gebêren* : **wêren* Serv. II, 1040 en **gebêres* : **wêres* En. 9953; vgl. Serm. *geberen*); van de overige staat de twijfelachtige klinker in 12 gevallen vóór *r*; in 9 der overblijvende is de vorm met dien klinker een opt. pt. (Eneide 4521 vlg. kan men bovendien ook *lancsam* : *quam* lezen), in 2 gevallen een vorm van *wânen* of *wênen*, in twee het subst. *hâle* of *hêle*, en in het laatste het adj. *bequâme* of *bequême*.

Daarentegen staan in den Serv. 9 rijmen tusschen *ê* uit *ai* en *ê* uit *â* vóór *r*, die Behaghel door veranderingen verwijdert.

Men vgl. verder **Troiêren* : *ontmēren* (solvere) En. 2239, en vooral **dêde* : *stēde* Serv. II, 656 en *stēde* : **dêde* ald., 786 [1]), die onomstootelijk de aanwezigheid van den „umlaut” bewijzen.

Blijkbaar was deze echter evenmin consequent toegepast, als in eenig ander Limburgsch geschrift, en bovendien neigde óf *ê* vóór *r* naar *â*, m. a. w. had den zoogenaamden „blatenden” *è*-klank, óf *â* naderde vóór *r* tot *ê*.

Het veelvuldig voorkomen van het rijm *ê* (uit *â*) : *ê* (uit *â*) toont evenzeer, dat die klank niet aan een anderen gelijk was.

Voor korte *e* vgl. men Serv. II, 1619 *brechte* : *knechte*.

In de oork. van 1349 en in Statb. is *e*(*e*) regel, hoogst zelden *a*(*e*). Over 3. s. *geit*, *sleit*, *steit* enz. (Statb.) z. men bij de ww.

Over het indringen der *ê* in westel. dialecten, tenminste in de conventioneele schrijftaal, z. men v. Helten, Mndl. Sprkk., § 21, al. 2.

Onfr. *e*.

§ 26. Limb. Serm. in gesloten lettergreep *e*: *berg*, *erde*, *gern*(*e*) (cupide), *gesteren*, *knegt*, *regt*, *selden*, *self* enz., *tempel*, *teswe* (dextra) 19c, 230c — *helpen*, *vegten*, *werpen* en dgl., enz.

Slechts éénmaal *i*: *die silue* (eandem) 50a.

Ook in 't vreemde woord *pinsen*, en in *gepins* enz. staat *i*, naast het gewone *pensen* enz., als in 't Mndl. (van Helten t. a. p., § 26, *b*). Hier kan echter ook *e* uit *i* zijn ontstaan; want daar *e* vóór gedekte *n* in 't Germ. niet bestond, is de overneming van *pensare* als **pinsôn* begrijpelijk; evenzoo *cinsinge*, *spindere* 181b; z. verder § 31.

we is *u* (d. i. *ü*) geworden in *suster* (soror).

Overgang van *e* in *a* komt voor in *darwart* 210d, *opwart* 169b,

---

[1]) Dat *stēde*, niet **stâde* de juiste vorm is, blijkt uit het vaak voorkomende rijm op *dēde* (ind. pt.), b.v. Serv. II, 2325.

wart (versus) 7 maal (185b en eld.), naast *darwert*, *opwert* (*oppert*), *wert* (*pass.*).

§ 27. Limb. Serm. in open lettergreep eveneens *e* (d. i. *ĕ*): *beden* (onfr. *bedôn*), *breke* (inopia), ind. pt. *dede*, pl. *lep*(*e*)*re* (onfr. *lepora*) 222d, 223a (*bis*), *leuen* (vita, vivere), *lewe*, *neuen* (iuxta), *segenen*, *vegevur* (purgatorium) 69b, *vorspreke* (mhd. *vürsprëche*), *weke*, *wingartreue* (ook: *reue*) — *nemen*, *geuen* en dgl., enz.

In oorspronkelijk open, maar later gesloten lettergreep gewoonlijk *e*, niet zelden echter ook *ee*: *gebets* (precationis), *geft* (datis), *nemwi* (sumimus), enz.; *speer* (hasta), *verdeet* (= *verdedet*) 151c, *verteert*, *verteerde*, *weelde* 175c; ook *weelicheit* (uit **welĕlîkheid*, vgl. ags. *wela*) 193c; z. verder § 13.

Eénmaal in open syllabe *i*: *stormwider* (tempestas) 43 d.

ee in *teen* (decem) is ontstaan door de samensmelting der beide *e*'s van **tehen*; dat de *ee* eene zeer lange *ê* aanduidt, blijkt uit de standvastige dubbele spelling en den wisselvorm *tein* 11a en eld. Statb. *theende* p. 333, n. pl. *theenderen* ald. (titel), Publ. I, p. 62 (maastr. oork. van 1440) *vyfthene*. *ten* staat ook in de onfr. psalmen; we zullen daar wel eveneens *tên* moeten verstaan.

o voor *e* in *begort* (optatus) 111c; z. § 19.

Onfr. *ê (ohd. ê), resp. *ea*, *ia*.

§ 28. Limb. Serm. *ie* of *i*; het laatste is meer gebruikelijk, behalve in *die*, n. en a. s. en pl. van verschillende pronomina.

i: *din*, *dir*, *dis* (naamvallen van verschillende vnw.), *hi* in *hi bi* (hac re) 84b, *hir* (hic), *mide* (ohd. *miata*) 188c, *schire* (cito), *geschirt* (purgatus) 192d, *spigel*, *wi* (quis etc) enz. — *blis*, *hit*, *vil* en dgl. ptt. — *andris* (n. pr.), *brif* (breve) 97b, *ciren* (*siren*), *grixsch*, *manire*, *riuire* (flumen). Ook *brisc*(*h*)*en* (rugire) 101c, 174c?

ie in: *dien*, *dier*, *dies*, *hie* (hic) 136d, *wie* (quis etc.), *wies* 75b — *blies*, *hiet*, *viel*, enz. — *gesi*|*ert* 4c.

ij (anders meest = *î*) in *dijt* (qui id) 181c, *utijn* (= *ut dien*) 5c.

§ 29. *e* (*ê*) in *de* (ille) enz., *we* (quis); *ee* in *wee* (quis) 48a, 116a; z. de vnw.

ê was verkort in de vormen van 't lidwoord: *de*, *der*, *den*, zooals blijkt uit *dandere* (alia), *dapostele* (apostoli), enz.

De quantiteit der *i* in de ptt. *ginc*, *hilt*, *hinc* en *vinc* blijkt uit de spelling niet; de *ie* van Statb. in deze gevallen (*gienc* enz.) pleit echter voor lengte.

ei in *heit* (nomen habebat) 17a, 104a; hierover en over de uitspraak van *ie* zie men § 56.

Onfr. *i*.

§ 30. Bij dezen klank heerscht in de Serm., als in alle mndl. geschriften, eene groote verwarring, hier nog vermeerderd door de enkele spelling van gerekte klinkers. We behandelen eerst de gesl. syll.

a. In de volgende lettergreep stond vroeger eene *i* of *j* [1]). De volgende medeklinker is:

b of *p*: *cribbe* (praesepe) 126d.

d of *t*: *bidden*, *hitte* (*hitde*), *middelt*, *mitder nagt* (dat. sg.), *ouermits*, *sitten*, *wit* (albus, verbogen: *witte* enz.).

f: *vergiffenisse* (*vergifenisse*, *vergifnisse*).

g, *ch*: *ansigte*, *berigten*, *berigtenisse* enz., **gewigte* 214b, *gigte* (donum), *liggen* enz., *rigten* (rectum facere), *sig gerigten* (rectum facere), *gerigte* (judicium), *gerigte* (ferculum), *rigtstul* 127d, *rigtweg* — 3. s. *vigt*; daarentegen: *regten* (praeparare), *sig regten* (dirigere se) 30b — 3. s. *vegt*. Over den imp. *sig* (vide) 94a naast *seg* (*sech*) *pass*. z. men de st. ww. De 3. s. *vegt* staat onder invloed van den 1. s. *vegte* en andere vormen; bij *regten* enz. denke men aan *regt*.

k: *bestricken* 59d, *dic* (spissus) 219b, *gestict* (infixus), maar *erquecken* (onder invl. van *quec*); *sprecwort* 13b (= *sprēcwort*, ond. invl. van *sprēken?*).

Over *decke* (*dec*, saepe), dat veel meer voorkomt dan *dicke*, zie men Behagel, V.-En. XLVI.

l: *anuilte*, *billike* enz. (*onbilic* 22c), *milde*, *ouersilueren*, *silueren* (argenteus), *stillen* (coercere), *wilde* (*wilt*), 1. s. *wille* (volo) enz. — 3. s. *hilpt* (daarnaast *helpt*, onder invloed van *helpen*), *scilt* (exprobat).

m: *timmeren* — 3. s. *swimt* 20a, *climpt* (*climt*). Daarnaast: *tem(m)erman* 60b, 96a — 3. s. *swemmet* (*swemt*), het laatste onder invloed van *swemmen*.

n: *beginsel*, *gesinne*, *ingesinne*, *inneg* (*jnneg*) enz., *minne* (= osa. *minnia*?) enz., *minste* (minimus), *twinteg*, *vingeren* (annulus) — 3. s. *begint*, *bewint*, *bint*, *drinct*, *dwinct* enz., *gilt*, *ontrinnet*, *ontsprinct*, *singt* (*sinct*, *singet*), *vint*, *wint* (acquirit) enz., 2. s. *winstu* 123d. Statb. *gesinne*, *minne*, *vint*.

menre (minor) en zijne afleidingen kunnen zich naar *men* (minus; vgl. *bat*, melius) gericht hebben.

begen(t)sel 121d (*quater*), betrekkelijk zeldzaam, staat onder invloed van *begen* en *begennen*, de 3. sg. *vent* (reperit) en dgl. onder dien van *venden*, enz.

r: *kersten*, *ongehermech* (inquietus) 195b, *werdeg* (dignus), enz. —

[1]) De sg. imp. is onzeker; zie bij de st. ww.

3. s. *werret* (taedet), *wert* (fit), enz.; alleen *gebirgte* 223c — 3. s. *birget* 65c, *stirft* 67c, naast de gewone *gebergte* — *bergt*, *sterft*. Vgl. Statb. *stirf* (moritur) p. 273, *wirft* 270, 334 (*ter*), *wirpt* 285 (*bis*), naast *werpt*. Rekking z. § 16, 1. *a* en *b*.

s: *listeg*, *listelike* 199a, *listen* (dolis) 45b, 101c, *missen* enz., *smisse* (officina) 199a, *vischere* 16b.

Slotsom: *i* is gebleven, wanneer de volgende lettergreep eene *i* of *j* heeft bevat [1]), behalve vóór *r*, waar *i* tot *e* (resp. *ē*) is geworden. Deze toestand is door analogieën eenigszins in de war gebracht.

§ 31. *b*. De volgende lettergreep had geen *i* of *j*. De volgende medeklinker is:

b of *p*: *schep* (navis) 162b, *schepman* (nauta) ald. Vermoedelijk = *schēp* (dat. plur. *schepen* 162b [*bis*]); vgl. *sceepluyde* oork. 1349.

d of *t*. *i* is regel in: *bit* (cum), *dit* (hoc), naast *bet* (dikw.), *det* [2]), *e* in: *better* (amarus) enz., *et*, *het* (id), *met* (cum), naast *bitter* (niet zelden), *hit* 21c, 56c, 64a, *mit* (dikw.). Statb. *id* en *ed*, *mit* en *met* (cum); oork. van 1349 *et* (id) 3 maal. *et*, *het* verkeeren echter wegens hun gering accent in een ander geval dan de overige. Rekking in *let* (*leet*) en waarschijnlijk in *smet* (faber), z. § 16, 2.

f: *screft* (scriptum), evenzoo *screfture*; *scrifture* 217c (*bis*).

g, *ch*: *wegt* (ohd. *wiht*) 10c.

k: *aneblic* 72a, *stric* (laqueus); ééns *strec* 216d.

l: *siluer*, *scilt*, *spille* (uit **spinle*) 167d, *stille*; daarnaast *seluer* 57d, 144d. Bij Veld. en in 't hs. van den Servaes, dat ergens uit de buurt moet zijn, is deze *i* altijd van *e* gescheiden [3]), maar in 't Nieuwmaastr. is *i* vóór gedekte *l* met *e* samengevallen in een klank die der „umlauts"-*e* nabijkomt (Franq. *é*).

m: *scempelinc* 210c, *scempwort* 210d, *stemme* (vox) — *clemmen* (ascendere), *swemmen*; daarnaast *scimp* (risus) 156c. Nieuwmaastr. *ù̈* (als in ndl. kummel): *klùmmĕ*, *stùm*, vgl. *ù̈* uit „umlauts"-*e* vóór *b* in *hùbbĕ* (habere).

n. Alleen *i* in *hinderen*, *rinc* (annulus) 19c, *twint* 150b, 152d, *vinster* (obscurus) enz.; *i* is gebruikelijker dan *e* in *binnen*, *dinc*, *in* (bijw.), *kint* (filius) enz., *wint* (ventus), naast *bennen* (dikw.), *denc* (zeer dikw.), *en* (dikw.), *kent* (zeer dikw.), *went* (betrekkelijk dikw.).

---

[1]) In gevallen als *lest* (astutia) is de *i* te vroeg afgeworpen dan dat zij „umlaut" kon veroorzaken; plur. echter **listi* uit **listī(z)*.

[2]) *det* éénmaal in den tekst (4c) tegen ± 170 maal *dit*; in de inhoudsopgave en de titels omgekeerd 60 maal *det* tegen 23 maal *dit*.

[3]) z. Behaghel, V.-En. XLVII.

e predomineert in: *begen* (principium), *ben* (sum), *blent* (caecus) enz. (ook *blenden*, *erblenden*, trans., naar *blent*), *gender* (illuc) 69b, 205b, *hen* (eis), *men* (minus), *penxtdag* 125d, *sen* (sensus), *sent* (de), *sent(e)* (sanctus) 2 r., 6c, 21a, 226a, *slenc* (laevus), *wencken* (signum; daarnaar ook *wenckere*), *wenter*; daarnaast: *begin* (4 maal), *bin* 17a, *verblinden* (caecum fieri), *hin* (?) 12d, *sin*, *sint* (de), *slinc* [1]).

Evenzoo is *e* meer gewoon bij de st. ww. *begennen* (zw. pt.), *benden*, *drencken*, *dwengen*, *gewenden*, *ontsprengen*, *sengen*, *sencken*, *stencken*, *venden*, naast niet zeldzaam *beginnen*, *binden*, enz.

In de maastr. oork. van 1349 *bennen* (4 maal), g. d. pl. *denghen* (*bis*), *venden*, maar *hindernisse*, *sintervoes*.

Statb. *binnen*, *kin(d)t* (*pass.*), *vinden* (4 maal), *min* 320, maar ook: *venden* 311, *dweng(h)en* (3 maal), *sent* (sanctus) *pass.*, *uytgedenghde* 324.

In eene Gulpensche oork. van 1375 (Slanghen, blz. 111 vlgg.) staat: *kender* (liberi) 2 maal, *kent* (filius, liberi) 3 maal, *sent* (sanctus) 7 maal, *sint* (*id.*) éénmaal.

Eene sterk naar *é* neigende uitspraak dezer *ì* schijnt onbetwistbaar, hoewel die neiging niet verder behoeft te zijn gegaan dan ndl. *i* in kind. Men denke er aan, dat *e* uit *ă* vóór gedekte *n* in *i* overging of begon over te gaan, en ook dáár *e* en *i* naast elkaâr werden gebruikt. Waarom *vinster* en and. altijd *i* hebben, weet ik niet, gedeeltelijk (b.v. bij *rinc*) zal dat wel toevallig zijn.

r. Altijd *e*: *kerst* (Christus), *merre* (myrrha), enz.

s: *biscop* 62d, *biste* (es) 149b, *(ge)cissen* 3 maal, *misse* (missa), *wiste* en *weste* (dit kan oorspr. op het verschil van opt. en ind. berusten), anders *e*: *du best*, *beste* (es), *cessen* 183b, *desch* 84a, *es* (est; éénmaal *jst* = is het 65d), *gewes* 163c, *quespel* 176a, *lest* (astutiae) 45c, 174c, (*mes-* = onfr. *mis-*), *messe* (missa), *mest* (stercus), *nest* (nidus) 129b, *uesch* (piscis) 120c, *wessel* (onfr. ps. *wihsil*, maar vgl. ags. *wrixl*, ohd. *wëhsal*).

Oork. van 1349: *es* (est) *pass.*, *twest*, daarentegen Statb. *is* (est), *argelist* (2 maal), tegenover *mes-* (*pass.*), *twest* (5 maal).

argelist is te verklaren uit den pl. *argeliste* (p. 278) enz., *is* van Statb. laat zich niet overeenbrengen met *es* van de oork.

't Nieuwmaastr. weifelt tusschen *e*, *é* (Franq.) en *ì*, maar de opgaven zijn onvolledig.

§ 32. Voor zoover in dezen chaos orde te brengen is, kan men van de *i* in gesloten lettergreep zeggen:

---

[1]) *slengere* 229d kan aan ohd. *slengira* beantwoorden, maar ook uit **slingira* zijn ontstaan.

i voor *r* werd altijd *e*, behalve in een paar gevallen vóór eertijds volgende *i* of *j*, waar *i* door den drang van 't systeem bewaard bleef;

i bleef vóór alle andere medeklinkers, indien de volgende lettergreep eene *i* of *j* bevatte;

i neigde in alle overige gevallen min of meer naar *ẹ́*.

Uit *wi* ontstond *u* in *sulc* (*sulg*), *tusschen*. *u* vermoedelijk = *ù*, ongeveer als in ndl. zulk, tusschen.

§ 33. *i* in eene open lettergreep is *ē* geworden, indien de volgende syllabe geen *i* of *j* heeft bevat. Wordt de lettergreep door syn- of apocope gesloten, dan vindt men naast het gewone *e* ook *ee*; § 13.

3. s. *beft* (onfr. *bivôt*), *dese* (hic) enz., *heme* (ei), *lede* (*let*, membra), *leueren* (tradere), *neder* (bijw.), *negen* (novem), *onlede*, *rese* (gigas), *sede* (mos), *seder*, *seker*, *seuen*, *spelen*, *vele*, *verdelewen*, *vrede*, *vretsam*, *weder* (contra, iterum), *wedewe* — pl. pt. ind. en part. pt. *bleuen*, *cregen*; *bleuen*, *gegrepen*, enz.; part. *gesmeet*, enz.

Eéns *ei*: *verleidenre* (praeteritae) 191b; z. § 50, 2, *b*.

i herhaaldelijk in *wider* (contra), vgl. *wieder* (iterum) 4 maal in de oork. van 1349. Eéns *vritsam* 63c, 2 maal *widewere* 100c (*bis*). Waarschijnlijk zijn dat germanismen.

Verkorting in *wet* (lex), enz.; z. § 14, *a*.

§ 34. Indien de volgende lettergreep eene *i* of *j* heeft bevat, is *i* zeer gewoon, maar ook *e*.

Bijna uitsluitend *i* in *himel*, *himelrike*, *himels(ch)* enz.; *hemel* 166c, 206d.

i predomineert verder in: *bilde*, *bilden* (formare) enz., *geuideren* (pennas acquirere) 45c, *geuiderte* 127b, *hiden* (hodie) [1]), *kitelen* 176c, (*lilie*), *mide* (bijw.), *nideren* (humiliare), *nider* (*nidre* 225d, humilis), superl. *niderste* 75c, *sigel* (sigillum), *besigelt*, *versikeren* 70c, *sigeloes* (vgl. ohd. *sigilôs* en and. samenst. met *sigi-*, got. *sigis*);

---

1) Door Dr. Cosijn wordt de *i* van *hiden* verklaard als uit *ie* (resp. *io*) te zijn ontstaan. Maar 1°. staat naast *hiden* (13 maal) en *hyden* (38a) lang niet zelden (7 maal) *heden*, b.v. 128c (*ter*), en anders vindt men in de Serm. slechts éèns *ē* voor *ie* (§ 55), 2°. zou men **huden* verwachten volgens maastr. (omstreken) *hûjĕ*, roerm. (omstr.) *hûjĕ*, Heerlsch *hûj*. **hieden* zou alleen een indringer uit het W. kunnen zijn, gelijk *lide*, *ditsch* (z. § 58), maar een vorm **hieden* is daar nog niet aangetroffen: zelfs in 't Vla. luidt het *huden*. De gissing van Dr. Cosijn (N. en Z. I, 219 vlgg.) komt mij daarom onaannemelijk voor, maar de wijze van ontstaan van *hiden* is mij toch volstrekt niet duidelijk. Het *hiden* der Serm. vereischt oorspr. eene *i* of *j* in de volgende lettergreep, evengoed als *hude(n)*, uit **hiudiju*, uit **hiudigu*, uit **hiu dagu*. *heden* komt ook voor in een „cleernisse" van 't bosch van Echt van 1456: *nog heden ten daege*.

daarnaast: *belde* (*beelde*) enz., *heden*, *mede*, *nederen*, *neder* 111b, 187d, *nederste* 3 maal.

Uitsl. *e* in *begerde*, *gerde* (naar *begeren*, *geren*), *bete* (*beet*), *omelie* (homilia) 36c, *ongewedere* 176c (*bis*), *ret* (d. i. *rēt*, fissura), *wenstere* (ohd. *winistra*) 19c; bijna uitsluitend in den opt. pt. der ww. *bliuen*, enz.: *bleue(n)*, *lede(n)*, enz., ééns *ride* 116c. Invloed van den pl. ind. pt. is hier duidelijk.

Over den 3. s. *list* (*liset*), *sprict* (*spriket*) enz. naast *le(e)st* (*leset*), *sprect* (*spreket*), enz. zie men de st. ww.

Dat wij te doen hebben met eene geslotene, lange *i* blijkt uit *hymelsch* 223b, *hyden* 38a, *lylie*, *sygeloes*, en vooral uit *bijt* (rogat) 109c, *biet* (id.) 75b, *li¦egt* (jacet) 96a, *siet* (sedet) 100c, voorts uit de maastr. oorkonden, die *ie* spellen.

§ 35. De *i* in een open lettergreep is dus bijzonder dikwijls bewaard. Ongelukkig zijn de oude maastr. stukken te klein om ons veel te helpen.

De oork. van 1349 vertoont: *bielde* p. 426, *sieghel* 426, 427, maar *ghebreeclec* 424 (vgl. *gebreec*, *gebreke* ald.), daarenboven: *diesen* (hisce) 426, 427, *dyeser* (horum) 426, *wieder* (iterum) 4 maal.

Statb. heeft *e(e)* waar de volgende lettergreep geen *i* of *j* bevatte, b. v. altijd *dese* of *deese*, *seker*, *weder*, behalve *lieveren* (tradere) p. 273, naast *leveren* 294, 329 (*bis*), anders: *gebrieclic* 276, *besiegelt* 271, 325 (*ter*), *sieghelen* 317, *sigel* 325, *sigelen* 317, *versie(c)kert* 309 (*bis*), naast *gebreclic* 294, *seeghel* 284 — opt. *rete* (laceraret) 282 (*ter*). In den 3. sg. heeft Statb. nagenoeg altijd *ie*; z. bij de st. ww.

Nieuwmaastr. *î* in *hîmĕl*, *stîvĕl* (ontleend?), *ì* in den 3. sg.: *brìkt*, *gìft* enz.

De Serm. laten geen twijfel, of *i* was in hun dialect onder invloed eener volgende *i* of *j* ook in open lettergreep meestal gebleven, resp. gerekt en gesloten geworden. Zoover men kan nagaan, week het dialect hierin weinig of niet van 't Maastr. af. Een geheel zuiver beeld is echter noch bij de Serm. (door de mogelijkheid van westmndl. invloed), noch bij de maastr. stukken (door hunne geringe grootte) te verkrijgen.

Opm. In 't Roerm. schijnt *i* ook voor gedekte *r* te zijn gebleven: *hìrt* (cervus), *kìrk* (ecclesia), *wìrkĕ* (laborare), enz.; vgl. ook *bìljt* (imago), *lìlī* (lilia), *mìt* (cum), *šlichtĕ* (ndl. slechten), enz., maar eveneens: *smìltĕ* (liquefieri).

LvJ. kent alleen *ē*, evenzoo Veldeke, naar het schijnt.

§ 36. Rekking z. § 16; *ee* § 13; *ie*, *ij*, *y* § 34.

Uit *ēë* ontstond *ē* in *vee* (pecus), *velike.*

Aan 't slot vindt men *i* in de woordjes *bi* (apud), *di* (tibi, te), *hi* (is), *mi* (mihi, me), *si* (ea etc.). Onder den klemtoon werd *i* verlengd en gesloten, vandaar de spellingen *bie* 104a, *die* 76b, *metty* 162c, *hi|et* (= *hi et*) 55c, *hijt* (id.) 136a.

bi en *si* werden buiten den klemtoon verzwakt tot *bĕ*, *sĕ*: *bedin*, *bewilen*, *dasse*, enz. *si* als acc. sg. of pl. is altijd zonder accent en luidt daarom in die gevallen steeds *se* [1]).

Over *he* enz. zie men 't pers. vnw.

§ 37. De *ē*, die in open letergreep uit *i* was ontstaan, is *ā* geworden in *hare*, *har* (verschillende vormen van 't pers. vnw.) en in *hare* (huc) 130b (*bis*), daarnaast: *here* (suum) 7d, *here* (huc) 88a, 133c (*bis*), 171d, *her* (*pass.*).

o vindt men in *wordet* (id fit) 180c, naast *werdet* (*pass.*), en in *hore* (eorum) 127a. In Statb. geregeld *wort* (*woirt*, fit) en *hoire*, *hoir*, *horen* (a. s. m. pron. poss.), enz., maar ook *home* (ei) enz., z. de pronn. In de oork. van 1349 staat *noegen* (novem), in Statb. *voel* (multum).

Onfr. *ī* (= Germ. *ī* of *i* + nas.).

§ 38. Limb. Serm. *i* in open en gesloten lettergrepen: *amis*, *idel*, *gelic*, *gi* (vos) [2]), *gireg* [3]), *lif* (corpus), *crig*, *pine* (dolor), *sig pinen*, *ric* (*rike*, dives), *rike* (*ric*, regnum) enz., *riue* (largus) 189c, *riuelike* 183a, *sit* (estis, sitis) enz., *stripe* (mhd. *strîfe*) 174c, *tit* (tempus), *vif* (quinque) enz., *vrithof* (atrium), *wi* (nos), *wig* (bellum), *wichhus* (propugnaculum) 31b — *bliuen*, *criten*, en dgl. ww., enz.

In gesloten lettergreep niet zelden *ie*, minder *ij*, *y*, *ii*.

ie: *blieft* (manet), *drieft* (agit), *geliec*, *geliect* (comparat), *lief* (corpus), *lieflic* (corporeus), *riec*, *rieckelike* (quasi-gesloten syll.) 91a, *sien* (sunt, sint), *schient* (lucet) 119a, *sci|ent* (videamini) 28d, *uerbliet sig* 130a, *verswient* (mhd. *verswînet*) 41d, enz.; in open syll.: *siedi* (estis) 106d, en doorgaans aan 't slot, in *sie* (sim, sis), naast *si*.

ie is tweelettergrepig (= *ījĕ*) in *bie* (apis), *ertsetrie*, *lien* (fateri, maar 3. s. *lit*, *liit*, *lijt*, *liet*), *vertien* (renegare), *vrie* (libera etc.), *vrien* (liberare, maar part. pt. *geurit* 83d), evenzoo in *vient* (inimicus), waar *ī* onder invloed der volgende *j* ontstaan is uit *ĭ*.

---

1) In plaats van *si* met accent wordt dan de dat. *hare*, *hen* gebruikt.

2) *ī* i. pl. van *ū* naar *wi* (nos).

3) Direct = *gîreg* of uit **gierĕg* uit **gîrîg*; vergl. ndl. gierig.

ij in: *abijt* (fra. *habit*) 134c, *benijt* (invidet) 44d, *gebenedijt* 177c (*series*), *lijf* 93d, *nijt* (invidia), *sijt* (estis, sitis), *tijt* (tempus), *vertijt* (renegat) 145b, 3. s. *wijst* (indicat) 207b, *wijt* (= wi-et) 161b, enz.

y in: *nyt*, *tyt* (tempus), *rygboem*; in open syll. in: *yser*, *nyde* (invidiae), *nydeg*, *tyde* (tempori) 167c.

ii in: *liit* (fatetur) 84d.

Eénmaal *ei*: *ble ift* 87c vlg., maar misschien is hier het pt. (= *bleif-et*) bedoeld, niettegenstaande het praes. van den mhd. tekst.

Volgens de spellingen en de nieuwe tongvallen was de uitspraak gesloten, lange *î*, en onderscheidde zich weinig van die van *ie*, *i* enz. uit onfr. *ia* of *io*.

Verkorting z. § 15, *b* en *f*; *î* vóór *w* § 63, *e*.

De qualiteit der *i* in enclitisch *wi* (nos), *-i* (vos) bleef meest onveranderd, de quantiteit echter zeker niet. Vgl. *drincdie* (bibitis) 16a, *side* (videtis) 89a, *mudde* (debetis) 106c.

In *lensots* (seminis lini) 163c en *penwert* 213a schijnt *î* verkort te zijn.

Onfr. *ŏ*.

§ 39. Limb. Serm. in gesloten lettergrepen *o*: *boc*, *dogter*, *dorfte* (indiguit etc.), *dorn* (spina), *gebot* (mandatum), *lof* (laus), *locken*, *mogte* (potuit), *morgen*, *nortwint*, *ort* (apex), *ordene* (orde), *porte* (porta), *roc*, *stoc*, *vort* (porro), *wolle* (lana), *wort* (verbum) — part. pt. *geholpen*, *verlosschen*, *worden* en dgl., enz. *bucke* (hircos) 165b kan „umlaut" zijn.

Hoogst zelden *u* of *ů*: *dul* 195b, *dup* (mhd. *topf*) 218bc, (*on*)*gehůlpen* 200b, 201a, *verlusschen* 145d.

Daar in de laatste 4 gevallen het Nndl. de „zachtkorte" *o* [1]) heeft (of zou hebben), en *u* of *ů* in de Serm. werkelijk ter aanduiding van een dergelijken klank wordt gebruikt [2]), mogen we ook hier en bij eenige andere woorden, als *boc*, *wolle*, dezelfde uitspraak onderstellen, tegenover de „scherpkorte" *å* van andere woorden.

Rekking z. § 16, 1, *a*, *d*, en 2.

o vóór *ld* of *lt* z. § 78 vlg.

§ 40. Limb. Serm. in open syllabe *o*: d. s. *gode*, *houe*, *bilode*, *loue*, *orloue*, enz. — *bode* (nuntius), *bouen*(*e*), *doder*, *drope* (gutta), *hope* (spes), *honeg* (mel), *louen* (laudare), *open*, *sprote* (gradus), *vogel* — *geuloten*, *gesproken*, en dgl. partt. pt., als ook *beuolen*, enz.

---

[1]) z. Ndl. Wdb. op *O*.

[2]) z. § 46, *a*.

Indien de lettergr. door syn- of apocope weêr is gesloten, meestal eveneens *o*: g. s. *gots*, 3. s. *loft* (laudat), enz., soms *oe*; z. § 13, en verder: *boetscap* 125a, *hoept* (speratis) 204a, *verdoert* (dementatus) 184d, enz. Zelden *oe* in open lettergreep: part. *geboeden* 140a, 158c, *verhoelentlike* 225a.

Rekking had vermoedelijk ook plaats in *koren* 44b, 163c, *toren* (ira), **doren* en in den d. s. *korne*, *torne*, **dorne* (d. pl. *dornen*) enz.; vgl. ndl. *kōrĕn*, *tōrĕn* (geschreven: toorn), *dōrĕn*, pl. *dōrnĕn* (doornen).

De rekking der *o* in gesl. lettergrepen blijkt uit de spelling *oe*; het Nieuwmaastr. heeft meest ō (vgl. Statb. *oe*, *oo*), zelden *ao*, het Roerm. daarentegen altijd korte *å* (Simons).

Dezelfde uitspraak ō had misschien de *o* (*oe*) in de vreemde woorden *crone* (*gecronet*, *gecroent*), *g*(*e*)*lose* (glossa), *gelosen* (glossare), part. *geloest*, d. s. *persone*, *rose* (rosa), enz.; z. echter § 60.

Onfr. *uo* (germ. ó).

§ 41. Limb. Serm. gewoonlijk *u*: *almus*(*s*)*ene*, *blume*, *blut*, *buc*, *du* (quum, tunc), *dun* (facere), *dun* (tunc) 38a, *g*(*e*)*nug*, *genugde*, *grune*, *grute*, *gruten*, *gut*, *huden*, *kune*, *muten*, *numen*, *plug*, *ruren*, *suken* (quaerere), *sune*, *sunen*, *tu*, *wedermut* (*wedermude*), *wedersput*, *wrugen*, *wustine* — ind. pt. *drug*, opt. *druge* en dgl., ook *stunt*, *stunde*, enz. — *upere* (operarius) [1]).

Zeer gewoon in gesloten lettergrepen en aan 't slot, anders zeldzaam is *ue*: *bluet*, *buec*, *duen*, *guet*, *muet* (debet), *muetheit* (lassitudo), *otmuet*, *stuel*, *vuet* (nutrit), *vuetscemel* — *scuep*, *vuere* en dgl., ook *stuent*, *stuende*, enz.; d. s. *bueke*, *ruepe* 145d, *vuete* (pedi) 139d, enz.; *due* en *tue*, meer gewoon dan *du* en *tu*. Eéns *uwe* : *tuwe* 168c.

Eene derde spelling, die zich zoowel in open als in gesloten lettergrepen dikwijls vertoont, is *ů*: *blůme*, *důt* (facit), *geůrt* (ductus), *grůne*, *můde* (fessus), *můste* (debuit), *můt* (debet), *můten*, *nůmen*, *rům*, *sechtmůdeg*, *wůstine*, enz.

Zeldzaam is *ůe*: *blůet* 56d, *gevůert* (ductus) 84b, *můet* (debet) 48c, *vůerde* (ducebat) 48b — *vůer* (ivit) 103a.

Behoudens de gewone beperking, dat de spelling met *e* voornl. in gesloten lettergrepen of aan 't slot voorkomt (vgl. *ae*, *ee* enz.), worden

[1]) Men zou dit ook kunnen lezen als *ō̆pĕrĕ*, met gerekte *ŏ*, maar daartegen spreekt Heerlsch *ŭèpĕrman*. Heerlsch *ŭè* beantwoordt echter elders aan germ. *au* vóór dentalen: *grŭĕt*, *rŭĕt*, en komt dus ook niet geheel met de *u* der Serm. overeen.

dus al deze spellingen volkomen dooreen gebruikt, de eene wat meer; de andere wat minder.

§ 42. Om de verwarring te vergrooten, komen bovendien de westmndl. spellingen voor, maar toch betrekkelijk zeldzaam, behalve vóór *j*.

o: *mote* (utinam) 77cd, *vogen* (infigere etc.), *vorde* (duxit) 125d, *voren* (ducere) 45d, *vote* (pedi) 144a, *op erstont* (surrexit) 205b.

oe: *geuoet* (nutritus), *ontmoet* (part.) 61d, d. s. *voetstappe* 83a, d. pl. *voeten* 82d — *voer* (ivi, ivit) *pass.*

Vóór *j* is *o* regel, daarnaast evenwel ook *u* en *ů*: *bloyen* (*bloien*), 3. s. *bloit* of *bloyt*, pt. *bloyde*, part. pt. *bloyt* of *gebloyt* (*gebloit*), 3. s. *geloit* (fervet), *groien* (*groyen*) enz., *royen* (remigare) 208b, *vloyen*, pt. *vloyde* (*uloide*); daarnaast: *bluyen*, 3. s. *bluyt*, *bluyt* (flos) [1]), *g*(*e*)*luien*, *vluyen*, en *blůyen*, 3. s. *blůyt*, *grůien*.

Waarom de spelling *o* vóór *j* zoo gewoon is, vermag ik niet in te zien, en we zullen wel met eene grillige schrijfwijze hebben te doen. Er is m. i. geen reden om aan te nemen, dat *o* in *bloyen* eene andere uitspraak had dan *u* in *grune*, *huden*. Maastr. *blôjĕ* als *grôn*, *hôjĕ*.

§ 43. De oork. van 1349 heeft geregeld *ùe* of *ue*: *dùen* (facere), *gùeder*, *guet*, *behuefde*, *verhùeden*, *mùeste* (deberet), *geprùeven*, *versuecht*, *versùechten* (*versuechten*), *vorsùeken*, *vùeghen* (d. s.); *oe* naast *ùe* in *roeprùeden* (d. s.); geregeld *oe* in *doe* (quum, tunc), *toe*.

Statb. vertoont:

gewoonlijk *oe*: *doen* (facere), *geroepen*, *gnoech*, *goeder* (d. s. f.), *soene*, ww. *soenen*, *proeven* enz., opt. *sloeghe*, *toe*, *versoecken*, enz.

niet zelden *oue*: *mouet* (debet) 272, *mouede* (animo) 282, *goueden* (bono) enz. (*pass.*);

zelden *o*: *genogh* 294, 318 (korte *o*?), *moten* (debere) 316 (tit.), *gestonde* 308 (*bis*), 308 (tit.);

betrekkelijk zelden *ue* (meest „umlaut"): *gueden* (bonis) enz., *geprueven* 272, *bueck* (pl.?) 318 (*bis*), *hueden* (3. pl.) 320, *rueck*(*e*)*loos* 328 (tit.), 329;

vaker *eu* (meest „umlaut"): *veut* (pedi) 282, *steunde* (staret) 291, *voort veure* (progrederetur) 313, *beseuck* 329, *gebeusemste* [2]) 325, *seucken* enz. (*pass.*), *beuck* (liber, libri) *pass.*;

zelden *ou*: *bouve* (latroni) 292 (tit.), *geprouft*, *onthouwe* (opt. pt.) 334;

---

[1]) *bluyt* = *blôjt*. De *j* komt van 't ww. *blujen*. De oudere vorm is **blut* = mndl. *bloet*, ohd. *bluot*, plur. *bluoti* (vanhier hd. *blüte*). Vgl. *bloysem* Hildb. 49, 91.

[2]) Behoudens het suffix gelijk aan mndl. *geboseme*.

zelden *oi*, in *gesoint* (*pass.*), ééns *ui*: *gebuisemste* 325, zelden *u*: *gestunde* 266 (*bis*), 308 (tit.), *bevrught* (persuasus) 320 (*quater*).

Dit wijkt te eenen male af, niet alleen van de spellingen der Serm., maar ook van die der oork. De Gulpensche oork. van 1375 heeft *u* of *ue*: *bruder*, *guet*, *tubehorende*.

LvJ. gwl. *u* of *ue* waar in de volg. syll. eene *i* of *j* heeft gestaan, anders *o* of *oe*. Verwarringen der twee spellingen zijn echter lang niet ongewoon. Evenzoo in Kerst. en Lutg., maar hier ook wel *ů*.

Het Maastr., Heerlsch, Roerm. en Venloosch vertoonen in 't algemeen *ô* naast *ȍ̂*, met dien verstande, dat *ȍ̂* „umlaut" van *ô* is: *gôt* (bonus), *bôk* (liber), enz., maar *kȍ̂l* (ohd. *kuoli*), *rȍ̂mĕ* (ags. *hrêman*), *grȍ̂jĕ*, *blȍ̂jĕ*, *zȍ̂t* (ohd. *suozzi*), enz. De Westelijk-Limburgsche hebben *û* [1]) met „umlaut" *ü̂*, b. v. Helchteren *gût* — *hü̂jĕ* (pascere), St. Truien *gût*, *dûn* (facere), —?

Aan 't slot daarentegen is in 't Maastr. *ou* ontstaan, in 't Truiensch *au* : *tou* — *tau*, *kau* (vacca), enz.

§ 44. Het is onmogelijk, dat het Maastr. *c. s.* met hun *ô* de oudere uitspraak hebben bewaard, want in de eerste plaats ware het vreemd, dat alleen deze dialecten *ô* hadden behouden, terwijl alle omliggende er *uo*, later *û* van maakten; ten tweede neigde de germ. *ô* reeds sterk naar *û*, en was zij niet de *ô* van 't Maastr., zooals alle germ. dialecten aantoonen; ten derde blijkt uit de oude stukken, dat de uitspraak in de Middeleeuwen anders was.

Maastr. *ô* is uit *ue* uit nfr. *uo* uit germ. *ô* ontstaan. Wat de uitspraak der Maastrichtenaars van de 14e eeuw was, laat zich niet nauwkeurig bepalen. De verschillende spellingen van Statb., waarover ik hier niet kan uitweiden, maken eene, wellicht eenigszins diphthongische, uitspraak *û*(*e*) waarschijnlijk, met eene *û* die 't midden hield tusschen de *ô* = *au* en de *û* = *û*. De oork. van 1349 spreekt dat niet tegen.

De rijmen bij Veldeke wijzen eveneens op een klank tusschen *ô* = *au* en *û* = *û*; zie Behaghel t. a. p., s. LV.

De schrijfwijze onzer Sermoenen leidt tot dezelfde slotsom, want *u* enz. duiden er ook de lange *û* = germ. *û* aan; z. ben. § 48. De spellingen *o* en *oe*, die blijkbaar uit het Westen zijn gekomen, bewijzen, dat germ. *ô* niet met germ. *û* was samengevallen.

In 't algemeen was, naar het schijnt, in 't Oosten van Limburg de spelling *ue* (*u*) voor germ. *ô* inheemsch; later werd zij gaandeweg verdrongen

---

[1]) *u* duidt in de transscriptie de Duitsche *u*, *ü* de ndl. aan.

door de westmndl., *oe* (*o*). De Serm. sluiten zich hierbij gedeeltelijk aan, de *ů* komt ook in Lutg. en 't Gloss. Bern. voor; vgl. ook *ue̊* in de oork. van 1349. *ů* wordt echter ook in alle andere gevallen gebruikt waar *u* wordt aangewend.

Aan 't slot had de germ. *ô* in 't Maastr. der 14e eeuw reeds eene andere uitspraak, blijkens de standvastige *oe* der oork. van 1349 (ook Statb.); welke, is niet te zeggen. Vgl. Serm. *tuwe* 168c naast *due*, *tue*, *du*, *tu*.

§ 45. Nemen we nu in aanmerking, dat LvJ. en Kerst. verschillend spellen, al naarmate oorspronkelijk eene *i* of *j* volgde of niet (z. § 43), dat in Statb. eenige spellingen (*eu*, *oi*, *u*, *ui*, *ue*) bij voorkeur of alleen worden gebruikt waar oorspronkelijk eene *i* of *j* volgde, en, hetgeen den doorslag geeft, dat alle nieuwe dialecten „umlaut" hebben, dan kunnen we niet twijfelen, of die „umlaut" was ook in den tongval der Serm. doorgedrongen. De klank van dien „umlaut" kwam vermoedelijk nabij aan den klank van den „umlaut" van germ. *û*, en was wellicht eenigermate diphthongisch, dus tusschen *ȭ*(*e*) en *ü̂*(*e*) in [1]).

De omvang van 't verschijnsel is uit de Serm. niet te bepalen. „Umlaut" is, naar 't Maastr. *c. s.*, aan te nemen b.v. in: *bedrufde*, *grune*, *huden*, *numen*, *ouervludeg*, *pruuen*, *ruren*, *sute*, *verdumen*, *vuden*, *vugen*, *vulen*, *vuren* — *bloyen*, *g*(*e*)*loien*, enz., Maastr. *bĕdrȭvĕ* (ww.), *grȫn*, enz. [2]). Vermoedelijk ook in den opt. pt.: *druge*, *stunde*, enz.

Over *tote* zie men § 15, *a*, noot; over verkorting § 15, *b*.

Onfr. *ŭ*.

§ 46. In gesloten lettergreep.

a. De volgende lettergreep heeft geen *i* of *j* bevat. Gewoonlijk *o*: *domp* (stultus), *donckel*, *gesont*, *getonst*, *gront* (ook *afgront*), *hont*, *hondert*, *honger*, *ionc*, *commer*, *const* (ars), *logt* (aer), *mont*, *onder* (sub), *ons* (nobis, nos) enz., *ont* (usque), *ontspronc* (ortus), *op*, *ront*, *sonder* (sine, nisi), *sonne*, *stont* of *stonde*, *togt*, *tonge*, *vrogt* (fructus), *wont* (saucius),

---

1) In 't Maastr. *c. s.* werd hieruit *ə̂*, als *ə́* uit den tusschenklank tusschen *ú* en *ó*.

2) Veldeke moet ook „umlaut" hebben gehad, al ontkent BEHAGHEL het (V.-En. LV). Van zijne 3 bewijsplaatsen bewijst *vüere* : *dûre* (bijw.) Serv. I, 2151 eer het tegendeel, want de *u* van *dure* is uit *iu* ontstaan en dus = *ü̂*; z. § 54. En. 8504 kan nooit zóó door Veldeke zijn neergeschreven als BEHAGHEL opgeeft, en bij *kuene* (bnw.) En. 8759 is invloed van 't bijw. mogelijk; vgl. b.v. Maastr. *šun* (pulcher) tegenover *vèršünĕ* (ornare).

wonde (vulnus), *worm* — pl. pt. ind. *bonden*, *worpen*, part. *gebonden* en dgl., ook *droncken* (potus) — *connen* (posse), *dorren* (audent etc.), *doruen* (egent etc.), pt. *begonde*. — *colombe* (columna), enz.

Daarnaast dikwijls *u*: *dump*, *gesunt*, *hundert*, *hunger*, *iunc*, *kumber*, *lugt*, *unse* (*vnse*, noster) enz., *sunder*, *sunne*, *stunt*, *tunge*, *tukunst* (adventus), *vrugt* — *sungen* (canuerunt), *gebunden*, *druncken* — pt. *begunde*, enz. — *columbe*.

Zeldzamer *ů*: *gesůnt*, *můnt*, *sůnne*, *stůnde*, *tukůnst* 113a, *vrůgt* — part. *berůnnen*, *ontgůnnen* — pt. *begůnde*, enz.

Blijkbaar hebben we hier met een anderen klank te doen dan in 't algemeen bij *o* = onfr. *ŏ*, en wel met een die neigt naar *u* en dus ongeveer overeenstemt met de ndl. „zachtkorte" *ŏ*, maar waarschijnlijk nog meer *u*-kleur heeft. M. a. w. de ronding der lippen was vermoedelijk sterker dan bij de ndl. „zachtkorte" *o*. Zoo is het b.v. nog in 't Roermondsch (Simons).

Over eene dgl. uitspraak bij *o* zie men § 39.

Rekking schijnbaar in *toentfermecheide* (ad misericordiam) 35d, dat wel eene schrijffout zal zijn voor *te ontfermecheide*.

b. De volgende lettergreep bevatte oorspronkelijk eene *i* of *j*. Gewoonlijk *u*, maar ook zeer vaak *o*. In de volgende dikwijls voorkomende woorden meestal of altoos *u*: *burste(n)* (mamillae), *duncken*, *dunne* (tenuis), *gelucke*, *hungerch*, *hungeren*, *iunger* (junior, discipulus), *iuncste*, *kurtelike*, *lusteg*, *lustelike*, *lusten*, *nut* (utilitas), *nutte* (utilis), *rughe*, *stubbe* (pulvis), **stuc*, plur. *tugte* enz.; daarnaast: *borste(n)*, *doncken*, *ionger*, *ioncste*, *cortelike*, *losten*, *not*, *togte*, enz. *u* is ook het gewone vóór *ld*; z. § 77.

Voorts vindt men naast elkaâr *u* en *o*, of in één of weinige voorbeelden één van beide in: *busselken* 107a, *geburde* (nativitas), *grunden* (penetrare) enz., *iungelinc*, *kunden* (condire), *kunsteg*, *cussen* (osculari) 133c, 199a, *eenlugteg* 100c, *mucge* (osa. *muggia*), *orkussen* 176a, *tuchteglike*, *verdrucken*, *vulleglike*, *vullen* enz., naast: *geborde*, *mogge*, *monte* (ohd. *munizza*), *onstelike*, *onbedroct* 121c, *torteldune*, *volleglike*, *vollen* enz., e. a.

o is meer gewoon of alleen gebruikelijk in: *bordene* (onus), *logter* (laeva), *morwe*, *ombe* (*omb*, *om*, onfr. *umbi*), *ongewormte*, *orconde*, *rosten*, *sonde* (peccatum) enz., *sig tornen* (irasci) — in den opt. pt., als *bonde*, *storue*, naast: *burdene*, *lugter*, *umbe*, *orkunde*, *sunde* (dikw.) enz. — *hulpe*, enz.

Naast *u*, als altijd, *ů*: *eruůllen*, *iůnger*, *kůnne* (possim) 144b, *nůt* (utilitas), *nůtten* (consumere), *sůnde*, *tůnge*, enz.

We hebben hier zeker „umlaut"; dat blijkt uit de spelling en de

nieuwe tongvallen, al laat de omvang zich niet nauwkeurig bepalen, omdat *u* ook voor ongewijzigde *o* en *u* wordt geschreven.

De nieuwe dialecten vertoonen meest iets als de ndl. *u* in dun, gul, kunst; een dergelijken klank moet ook deze *u* (*ů*) of *o* der Serm. hebben gehad.

Dezelfde *ù* is te onderstellen in *sulc* (*sulg*), *suster*, *tusschen*; z. §§ 26 en 32. Ook in (*al*)*dus*, (*al*)*sus*?

In plaats van *ù* vinden we *è* in *antwerden* (respondere) *pass.* (ééns *antworden*: 109c); zie §§ 19, 27 en 47.

Rekking zie § 16, 1, *c*, *e* en *f*.

§ 47. In oorspronkelijk open lettergreep.

a. De volgende lettergreep heeft geen *i* of *j* bevat. Altijd *o* (*oe*): *son(e)* — pt. ind. *boden* enz.; misschien ook: *somer* (ohd. *sumar*) en *brudegom* (g. s. *brudegomen*).

oe in geopende syllabe (zeldz.): *brudegoem*, *soen* 123b.

b. De volgende lettergreep heeft *i* of *j* bevat. Serm. meestal *o* (*oe*), maar in sommige woorden gewoonlijk *u*. Zoo vindt men: *doget* (uit **dugid*), *dogelic*, *dogetlic*, *dogentlic* en *-like*, *dore* (janua), *drogen* (siccare), *hofsch*, d. s. *invlote*, *jode* (Judaeus), *jogt* (uit **jugid*, vgl. onfr. ps. d. s. *iuginde*), *coninc* enz., **logene* (mendacium), *mogelic* enz., *ouel*, *ouele*, *roke* (odor), *vloch* (d. s. *vloge*), *vlogel*, *vore* (pro) enz., *wilkore* 168c — opt. pt. *bedroge*, *bode*, enz., *moge*, *sole* (zelden), enz.

oe z. § 13, bovendien in open lettergreep in *droege* (siccus) 100d.

u in: *dure* (janua) enz., *huuel*, *huuelech*, *iude* (*jude*), *mugelic*, *-like* enz. — *muge* (possit) 104c, 146c, *sule*, *sulen* (debeant, debent [1]) etc. *sexcenties*).

ů in: *geuůgelte* 42d (*bis*), *můge* (possit) 48d, 148a.

Dat *u* (*ů*) uitsluitend voorkomt in gevallen waar oorspronkelijk *i* of *j* volgde, toont aan, dat we tenminste voor die gevallen „umlaut" hebben aan te nemen. De uitspraak was dan vermoedelijk $\bar{\ddot{o}}$.

In eenige gevallen was de $\bar{\ddot{o}}$ nog verder gegaan en had hare ronding verloren, zoodat zij tot $\bar{e}$ werd. Het zijn *euel* (malus, malum), *euele* (male), de gewone vormen, naast vaak voorkomend *ouel*, *ouele*; *verwert* (porro) 185c, naast *vorwert*. Hetzelfde is mogelijk bij *vere euel nemen* 152b, *vergut nemen* 210a, *verwaer weten* 54c (*bis*), d, 148b, 150b,

---

[1]) Over het gebruik van den optatief-vorm voor den ind. plur. bij de vv. pt.-pr. vgl. men VAN HELTEN t. a. p., § 221, *c*.

154b, 155a, maar waarschijnlijker is, dat de *e* van *vere*, *ver* hier *ĕ*, niet *ē* bedoelt, m. a. w. *vere*, *ver* proclitisch is.

De vorm *selen* (debeant etc., LvJ.) komt in de Serm. niet voor.

Opm. Statb. spelt in 't algemeen de *u* vrij wel gelijk de Serm., maar met nog grooter voorkeur voor *o* (*oe*).

Onfr. *û* (germ. *û* of *u* + nasaal).

§ 48. Serm. gewoonlijk *u*: *brut*, *brudego(e)m*, *bruden*, *brulogt*, *buten(e)*, *du* (tu), *duren*, *dusent(eg)*, *duue* (columba), *druf* (uva), *gebruken*, *hus*, *hut* (cutis), *kume* (vix), *kusch* (ohd. *kûski*) enz., *crut* enz., *mur* (murus), *nu* (nunc), *runinge*, *-stu* (tu), *tun*, *ut(e)* (*vt(e)*, ex), *vtfuseg* (foris) 73d, *vulheit*, *vulecheit*, enz. — *crupen*, *ontpluken*, *opluken*, *sculen*, *sluten*, *suken* (ags. *sûcan*, roerm. *zûkĕ*) — *flume*, *creature*, *nature* enz., *pur* enz., *ure* (hora).

Veel zeldzamer is *ů*: *dů* (tu), *cůme*, *růninge* 218b, *tůn* — *natůre*; gewoon alleen bij *nů* (nunc).

Hier en daar *ue*: 3. s. *gebruect* 71b, *gecru|etden* (condito) 111b, *huet* (cutis) 103a (*bis*), 148d, *muer* 217a, 3. s. *muert* 96b, *tuen* 173cd — *murmueringe* 209c, *natueren* (naturae) 41a.

ui en *uy* in 't leenwoord *conduyt* 74b (*ter*) of *conduit* 74b.

De nieuwe tongvallen bewijzen, 1°. dat *û* door eene volgende *i* of *j* was gewijzigd en dan *ü̂* werd uitgesproken, 2°. dat de ongewijzigde klank *û* luidde. Vgl. b.v. maastr. *gĕbrü̂kĕ* (roerm. *brûkĕ* als hd. *brauchen*), *krü̂s*, roerm. *kü̂mĕ* (osa. *kûmian*), *rü̂mĕ* (osa. *rûmian*), Heerlsch *brü̂degom* (hd. gekleurde bijvorm *brü̂digam*), enz., tegenover: *bûk* (venter), *brût* (sponsa), *bûtĕ* (foris), *dûf* [1]), *hûs*, *ût* (ex), enz.

§ 49. De uitspraak der *u* in *flume*, *creature*, *nature*, *pur*, *ure* is onzeker; vgl. hd. *creatur* enz.

Verkorting (z. § 15, *a*, *b*) in *luttel*, *lutter*, *sugten* (uit **sûftjôn*), *vtterste*. Uitspraak: *ŭ*; alleen *lutter* is twijfelachtig.

Tot *ĕ* geworden is *û* in *-te*, *-ste*, enclitische vormen van *du*.

Onfr. *ei* en *ê* (germ. *ai*).

§ 50. 1. Vóór *h*, *r*, *w*. Serm., overeenkomstig met de nieuwe tongvallen, het Ohd., Onfrk. en Osa.: *e*, d. i. *ê*; daarnaast in gesloten lettergrepen en aan 't slot zeer dikwijls, anders niet zelden: *ee*.

[1]) Maastr. *douf* en zoo dikwijls vóór labialen *ou*, in 3 woorden vóór *l*.

h: *ontlenen* (uit **ontlêhnen*); *r*: *er* (prius), *ere* (honos) enz., *erste* (primus), *here* (uit **hêrre* uit **hêriro*), *hereheit* (d. i. *herecheit*) 38a, *herscapheit*, *keren* (vertere) enz., *me*, *mer* (plus), *mere* (*merre*, maior), *sere*, *sereg* (tristis), *wanner*; *w*: *eweg* enz., *lewerke* 173b, *sele* (uit **sêwle*), *we* (dolor, dolorosus), enz.

ee b.v. in: 3. s. *ontleent*, *vleen* 220d; *eer*, *eerlic* enz., *eeren* (aestimare), *heerch* 210a, *heersam*, *mee* (plus), *wanneer*; *zee* (mare), *wee*, enz.

Evenzoo oork. van 1349 *e* of *ee*; Statb. naast *ee*: *ei* vóór *r*, maar *ei* staat vóór *r* ook i. pl. v. *ê* (= germ. *â*) of *ē* (*openbeirlic* 295, *gecleirt* 287 en eld., *weirdt* 262, enz.) en duidt eenvoudig lange *e* aan.

Meer gewoon dan *e*(*e*)*rste* is in de Serm. *irste* (d. i. *ierste*), dat in allerlei mndl. hss. veel wordt gevonden, maar toch oorspronkelijk in Limburg thuis hoorde, en wel bijzonder in Belgisch Limburg en 't Zuiden van ndl. Limburg, vgl. maastr. *îr*, *îrste* (*î* als in *lîver*, *mîr*, formica), Statb. *ierste*, p. 333, naast *eerste*, *eirste*. 't Maastr. heeft geregeld *î*: *lîren*, *îw* (saeculum), enz.

Over *sile* (anima), dat meer gebruikelijk is dan *sele*, zie men § 59.

2. Vóór andere medeklinkers en aan 't slot.

a. De volgende lettergreep heeft geen *i* of *j* bevat. Hd. *ei*, ags. *â*, ndl. *ee*.

Serm. *e* of *ee*, en *ei*. Uitsluitend *e* of *ee* [1]) in: *bleec* (vandaar ook *geblect* 200a), *breden* (latis) 175a (*bis*), *leec* (laïcus), *meste* (*meeste*) [2]), *neen*, *stene* (lapidi etc.) enz., *teken* (vandaar ook *tekenen* of *teken* enz.), *vrese* (periculum), *weec* (mollis), *wret* (crudelis).

Weifeling tusschen *e* (*ee*) en *ei*, met voorkeur voor het eerste, in: *been*, *bereet*, *gereet*, *deel*, *delagteg*, *e*(*e*)*n*, *e*(*e*)*ne* enz., *allene*, *enge*(*e*)*n*, *engene*, *eenke* (ullam), *eenboren*, *eens* (semel), *geselen*, *geel* (luxuriosus) 102a, *ge*(*e*)*st*, *heel* (totus, integer) enz., *heet* (fervidus), *cleet*, pl. *cledere* enz., *leet* (bnw., znw.), *mester* (*meester*, magister) enz., *twe*(*e*) (duo), *vlesch* [3]), *weet* (*wet*, novi, novit), *we*(*e*)*st* (nosti) — ind. pt. *blef* (*bleef*) en dgl., naast: *bein* (ossa) 148d, *bereit* (dikwijls, part. pt.?), *deil*, *deilagt* 35b, *ein* (hoogst zelden, evenzoo *eineg*, unicus), *eimer* (situla) 109c, *einboren*, *eino*(*e*)*de*, *einueldecheit* 66c, *geiselen*, *geist* 206a, *heil*(?) [4]), *heit* (fervidus), *cleit* (vestis) 86c, *leit* (bnw., znw.), *leilike* 149d, *meister* enz. (dikwijls), *entwei* 160d, *vleisch* 223b, *weit*, *weist* (zelden) — ind. pt. *erschein* 74d, *leit* 167b (titel), 207b, *seich* 149c, *schein* 220a.

ei is meer gebruikelijk dan *e* of *ee* in: *beiden* (**baidôn*), *bescheiden*

---

[1]) Verdeeling van *e* en *ee* als boven *sub* I.

[2]) ags. *mâsta*. [3]) ags. *flæsc*, eng. *flesh*.

[4]) *heiler*: *der heiler selen* (dat. sg.) 116a (titel); lees: *heile*(*ge*)*r*?

(prudens) enz., *heisch* (raucus) enz., *heiten* (vocare etc.), *leider* (ontleend? ohd. *leidôr*), *onderscheit*, *seil* (*seel* Gloss. Bern.), *scheiden*, dat. pl. *speikelt(e)ren* (*spekeltre*, saljua, Gloss. Bern.) 97b, 145d, *sweit* (ags. *swât*), *verscheit*, *weide* (ags. *wâð*), *weinen* (ohd. *weinôn*), naast: *beden*, *bescheden* enz., *he|esch* 232b, *heten*, *leder*, *onderscheet*, *sche(e)den*, d. s. *swete*, *wenen*. De vormen met *e(e)* zijn alle betrekkelijk gewoon. Uitsluitend *ei* in: *keiser* (imperator).

b. De volgende lettergreep heeft eertijds eene *i* of *j* bevat. Hd. *ei*, ags. *ǣ*, ndl. *ei*.

Serm. gewoonlijk *ei* (*ey*), zeldzamer *e* (*ee*). *ei* is alleen gebruikelijk of meer gewoon in: *arbeit*, *breitde* (*breide*, latitudo), *breiden* (expandere etc.), *deilen* (dividere) enz., *dreigen*, *ey* (ovum; d. s. *eie*), *eigen* (proprius) enz., *gebeinte*, *gemeinde*, *gemeine* enz., *gereiden*, *gereidenisse*, *gesteinte*, *halscheide* (?) 160d (*bis*), (*-heit*, zie § 66), *heiden* (paganus), *heil* (ags. *hǣl*), *heileg* [1]), *heilen* (sanare), *heimelic* enz., (*h*)*eischen* (postulare) uit **aiskjan* of **aiskjôn*? *cleiden*, *cleine* (parvus) enz., *cleino(e)de*, *creiten* 194a, *leiden* (ducere), *leitsman* 147c, *mei* (d. s. *meye*; Majus), *meinen* (putare) enz., *neigen* (flectere), *reine* (purus) enz., *screien* [2]), *spreiden*, *steinen* (lapidare), *sweiten* (ags. *swǣtan*), *veile*, *vereininge*, *vreislike* enz., *weiden* (pascere) uit **waidjan*? — 3. s. *heit*, *scheit*. *eie* in *kusheiet* 33b.

Daarnaast: *delen* enz., part. pt. *gedeelt* (dikwijls), *egenscap* 66b, *gemende*, *gemene* (niet zelden) [3]), *geredenisse*, *helgen* (santificare) 146a, *hemelicheit* 89b, *cleden*, part. pt. *gecleet* (niet zelden), *clene* (veelal) [3]), *clenode* 80c, *leden* (ducere), *meninge*, *negen*, *rene*, *renegen*, *spreden* 117d, *steende* (lapidaret) 10c, *sweeten* 199b, *verenegen* — 3. s. *heet* (vocat) 77a, *scheet*.

Bijna altijd *e* in *eneg* (ullus), daarnaast *eineg* 39a, 55d.

Uitsluitend *e* of *ee* in: *gehe(e)l(l)ike* (naar *geheel*), *ledere* (ags. *hlǣd(d)er*), *lesten* (got. *laistjan*) 5b, *schedele* (ohd. *sceitila*), *vle(e)schelic*, *-like*.

i in *gebrit* (expansus) 72c en *gedilt* (divisus) 18d, *ie* in *hiet* (nomen habet) 170d. Wegens de zeldzaamheid dezer spellingen mag men er geen waarde aan hechten.

§ 51. De bontheid der schrijfwijze valt in 't oog. Volgens Dr. VAN HELTEN (t. a. p., blz. 93, Opm.), en ik ben overtuigd, dat deze gelijk heeft, behoort *ei* vóór eene lettergreep zonder *i* of *j* voornamelijk in

---

[1]) niet onmiddellijk = ags. *hâlig*, got. *hailags*, maar onder invloed van *heil* staande.

[2]) *screien* uit **skrei-jen* uit **skreiôn* (ohd. *screiôn*).

[3]) *gemene* en *clene* als bijwoorden behooren onder de categorie 2, *a*.

't Limb. en Brabantsch, *ee* vóór eene lettergreep mét *i* of *j* in 't Westvlaamsch thuis.

Hiermede stemt echter de verhouding van *ei* en *e(e)* in de Sermoenen op 't eerste gezicht niet overeen.

De nieuwe oost-limb. dialecten vertoonen overal *ei* [1]): *bleik*, *ein*, *geist*, *zeip*; alleen het Heerlsch heeft nu *êë*, maar vroeger *ei*. Het Maastr. kent alleen *ê* in 't onbepaalde lidwoord (meest verkort *nĕ*, *nĕn*) en in *ênĕg*, waar *e* secundair is ontstaan onder invloed van den proclitischen vorm (zoo ook Behagel, V.-En., s. LVI).

Veldeke en de omwerker van den Serv. kennen alleen *ei*; de oork. van 1349 evenzeer, behalve in *twe* (duo) en *vollest* (verzwakking door gemis van sterk accent).

Statb. heeft doorgaans *ei*, daarnaast nog al eens *e(e)* in *e(e)n* en zijne afleiding *eenigh*, verder: *deel* 312, *eedt* (jusjurandum) 309, *geestelyck* 333, naast de meer gewone *ein*, *einigh*, *deil*, *ei(d)t*, *geistelyck*; altijd: *leliken* (d. pl.) 278, 283, *twee*. Voor „leelijk" en „twee" heeft ook 't Nieuwmaastr. *î*: *lîlĕk*, *twî* (evenzoo in *gĕhîl*, *hîl* (totus)) [2]).

LvJ. staat nagenoeg op het standpunt van het westelijk Mndl. (niet van het Westvlaamsch): *deel*, *enge(e)n*, *heeten*, *cleet*, *sche(e)den* enz., maar: *cleine*, *leiden*, *meinen*, enz.

De opgaven uit de tegenwoordige Belgisch-limb. dialecten zijn schraal; *naar het schijnt*, is de toestand aldus: Helchteren *êë* vóór *i*, *j* in de volgende syllabe: *dêëlĕ*, anders *î*: *dîl*, *hîl*, *twî*, *tîkĕ*; Hasselt *î*: *dîl*, *vĕrdîldžĕ* (pt.), *bĕtîn* (bijeen), *hîl*; St. Truien *îe* (of *î*): *dîel*, *dîelĕ*, *îel* (totus), *klîer* (vestimenta), *twî* (proclit.); Zuurbeemden: *deilĕ*, maar *gedîeltĕ*, *twîe*.

Volgens het Helchterensch en het dialect van Zuurbeemden bestond dus in Westelijk Limburg een verschil tusschen *ei* en *ê* (waaruit later *î* of *îe*) en LvJ. bevestigt dat.

De Serm. stemmen dus noch met het West-, noch met het Oost-Limburgsch geheel overeen. De *ei* in *deil*, *ein*, *heit*, *cleit*, *weit*, enz. wijst evenwel overtuigend naar het Oosten. De schrijver moet dan echter vormen gebruikt hebben die niet in zijn dialect thuis behoorden. Dit nu is zeer begrijpelijk, daar ons herhaaldelijk blijkt, dat hij de mndl. schrijftaal tracht te volgen. We zagen het bij den „umlaut" der lange *á*, en we zullen het nog vaak kunnen opmerken.

De *e(e)* vóór eene lettergreep met *i* of *j* is in geen enkel oud Lim-

---

[1]) We spreken hier niet van *ai* vóór *h*, *r*, *w*; z. boven.

[2]) Bij „twee" ligt de mogelijkheid van twee vormen, een met klemtoon en een proclitischen, voor de hand. *entwei* (Serm.) klopt daar prachtig mede.

burgsch dialect mogelijk; als zij er voorkomt, *moet* zij zijn overgenomen, en dit, met het vorige gecombineerd, dwingt ons bij onzen schrijver invloed van 't Westen aan te nemen.

Dat in de 14e eeuw in zijn dialect een verschil bestond tusschen de twee *ei*'s (vóór volgende *i*, *j*, of niet), is mogelijk.

Men bedenke voorts, dat de uitspraak der *ei* niet zooveel van *ê* behoeft te hebben verschild als tegenwoordig het geval is, en vergelijke *tein* voor *teen* (z. § 27) en *verleidenre* (praeteritae) 191b.

§ 52. *ee* uit fra. *ê* in *feeste.*

ai in aan 't Fransch ontleende woorden wordt *ai* of *ay* geschreven. Week deze *ai* in de uitspraak van *ei* af? *fontaine* 185c, *fornaise* 187d, *fornayse* 229a, *maisnide*, *palais*, *plain* (campus) 132a. *ay* ook in *ay* (tusschenw.).

Opmerking. Eigenaardig is de *a* in *antweder* (aut. . . .) 38d, 78a, 79a, naast *entweder* 12d. In 't Mndl. (Holl.) vindt men *antwer*, *anter*, *enter* enz. (Mndl. Wdb. I, kol. 422). Al deze vormen zijn afstammelingen eener aan ohd. *eindeweder* (uit **ein-dih-wĕdar*) beantwoordende samenstelling. *entweder*, **entwer*, *enter* laten zich daaruit gemakkelijk afleiden (uitval van *ĕ*, verkorting der *ei* vóór *nt*, sterke inkrimping der laatste, weinig geaccentueerde lettergrepen), daar het accent op de eerste syllabe viel (vgl. hd. *éntweder*). Door deze laatste omstandigheid werd ook de overgang van *ent-* in *ant-* veroorzaakt, daar men dacht aan den sterken vorm van een bekend voorvoegsel, nl. *ant-* (*and-*) en het voor *ent-* in de plaats stelde. De zwakke vorm van 't zelfde prefix werd ingevoerd b.v. in mndl. *ontwee* uit *entwee* (d. i. *en twee*, met accent op de laatste syllabe), Nieuwhasseltsch *ontḗgĕ* (obviam) uit **en-t(e)jegen* (vgl. mhd. *engegen*).

Onfr. *iu* en *io* (got. *iu* enz.).

§ 53. Onfr. *iu*. Serm. *u*: *bedutnisse* 19c, *dure*, *ondure*, *ongehure* 67d, *sig sturen* (inclinari) 55d, 56b, *onsturlike* 184d, *sucde* 128c, 204c of *suckede* 159c (morbus), *v* (vobis), *verdrutecheit* 142c, *vur* (ignis), *vureg* — 2. s. imp. *druch* 210b, *tuch* 159c.

ů: *vůr* 3b.

ue: *vuer*, d. pl. *vueren.*

Daarnaast vinden we evenwel *ie* of *i* (*ij*), d. w. z. de vertegenwoordigers van onfr. *io* (*ie*), in de volgende woorden: *bediden*, *bedidenisse*, part. *bedijt* 171b, *dire* 190a, *vir*, *vier*, *vi|ir* 119a vlg., *vijr* 119a.

Uitsluitend *i* (*ie*), nooit *u*, in *difde*, *dipde* (naar *dip*), *ditsch* (z. § 6), *kiken* 104d (*bis*), *lide* (homines), *lifde* (naar *lif*) — 3. s. *biet*, *verdrit* en

dgl., 2. s. *vlies* (= **vliets*) 212d, en dgl. Over de verhouding van *ie* tot *iu* zie men beneden.

iu vóór *w* z. § 63, *c*.

§ 54. De uitspraak dezer *u* (*ů*, *ue*) was niet gelijk aan die der uit *û* of uit *ô* ontstane, maar aan den „umlaut” der eerste, dus *ü̂*. Dat bewijzen de hedendaagsche dialecten en het zou ook bevreemding wekken, dat de *i* zoo maar zou zijn uitgevallen, zonder eenigen invloed op den volgenden *u*-klank te hebben geoefend. Het Maastr. vertoont *ü̂*, het Roerm. *ü̂* : *dü̂r*, *štü̂rĕ*, *vü̂r*, het Truiensch *ü̂* (zoo niet *î*): *dü̂vĕl*.

Veldeke had ook *ü̂*, niet *û*; *vuere* (iret): *dure* Serv. I, 2151, pl. *brude* (sponsae): *lude* 2595; II, 1282, 2339; *sturden* : *ruerden* En. 241, *sturet* : *vueret* 3037, *vuere* : *dure* 3103, *sturden* : *vuerden* 6015. Men vindt verder d. s. *hude* : *lude* [1]) En. 319; de d. s. zal nog „umlaut” hebben gehad, vgl. *stede*, n. s. *stat*. Alleen *u* : *nu* En. 8989 staat schijnbaar in den weg; aan 't einde is echter eene andere uitspraak mogelijk; vgl. holl. *jou* voor **ju*.

De *ü̂* is in de Serm. verkort vóór *cht* in *lugten*, *erlugten* (ohd. *liuhten*, *irliuhten*). In plaats daarvan vindt men echter gewoonlijk *ligten*, *erligten*, *verligten*, naar *ligt* (lux, clarus).

Uitspraak der verkorte *ü̂* als in ndl. lucht?

Onfr. *io* (later *ie*), ohd. *eo* (later *io*).

§ 55. Serm. *i*, daarnaast in gesloten lettergrepen en aan 't slot vaak, anders betrekkelijk zelden, *ie*.

i (*j*): *dif* (fur), *dinen*, *dinst*, *dip* enz., *dir* (animal), *dirne* (osa. *thiorna*), *diuel* [2]), *gritken* 7a, *gudertiren*, *j* (*i*) vóór comparatieven, *kniden* (genu flexerunt), *lif* (carus) enz., *sig niden* (operam dare), *prister*, *sike* (homo aeger), *verdrit* — *kisen*, *schiten*, *vrisen* en dgl. ww. — *geschin*, *sin* (videre) — *vlin* (fugere) — *j* (*i*; unquam), *jdog* of *idog*, *igelic* of *jgelic*, *iman*, *jwet*, *niman*, *nit*, *niwet* — *vir* (quattuor) — pt. *lip*, *rip*, *stit*.

ie (*je*): *dief*, 3. s. *dient*, *diep* enz., *griet* (arena) 7a, *knien* (genua), *lief*, 3. s. *niet sig*, *siec*, enz. — *geschien*, *sien* — *vlien* — *ie* (*je*; *ye* 107b), *iet* (*jet*), *niet* (non) — *vier* (quattuor) — *liep*, *riep*, *stiet*.

---

1) Men leze ongeveer: mit einre cleinre rindes (rundes?) hude.
Nogtan waren die lude enz.

2) *diuel* kan ook bij *ditsch* enz. (§ 53) behooren; z. VAN HELTEN t. a. p., blz. 109.

ij, *ji*: *jit* 81c, *sijt* (videt) 207d, *vlijt* (fluit) 80d, 208b en eld. Eéns *e*: *guderteren* 174a.

§ 56. Deze spellingen komen overeen met hetgeen we vinden bij *ie* uit onfr. *ia* (§ 28), waarmede de *ie* uit *io* ongetwijfeld geheel of nagenoeg was samengevallen. Verder bewijzen de bij beide meest gebruikelijke spelling *i* en de schrijfwijze *ie* voor lange *î* (§ 38), dat we niet meer met een tweeklank hebben te doen. Uit de nieuwe dialecten blijkt evenwel, dat *î* niet met *io* of *ia* was samengevallen.

î uit *ie* is tegenwoordig in 't algemeen *ê* geworden: *dêf*, *dêp*, *vĕrdrêt*, enz. Eene neiging daartoe schijnt ook de hier en daar in de Serm. voorkomende spelling *ei* te verraden: *ersceit* (colorem mutat) 22d, *gesc(h)eit* (fit) 53b, 59a, *gescheit* (factus) 54c, 55c, 67c; *heit* (nomen habebat) 17a, 104a. — Verkorting z. § 15, *b*, *c*, *d* [1]).

§ 57. Verhouding van *ie* tot *u*. Evenals bij *ei* stuiten we hier op iets dat we niet zouden verwachten.

LvJ. heeft altijd *i* (*ie*): *bediden*, *didsch*, *dire* (comp. *dierre*, *dirre*), *onghehir* (znw., hd. *ungeheuer*), *stiren*, *vir*, zelfs vóór *w*: *hem schiwen* (pt. *schiwde hare*, blz. 5). Hiermede schijnen het Hasseltsch en Truiensch overeen te stemmen. De eenige uitzondering in LvJ. is *u* (vobis), en daarnaar ook *ure* (vestrum), vgl. Helchterensch *ûre* (vester).

Daarentegen onderscheiden de Oostelijke dialecten, te beginnen met het Maastrichtsch, ten duidelijkste *iu* van *io*: maastr. *dûvĕl*, *kûkĕ*, enz., maar *dêp*, *dêf*, *vĕrdrêt*; roerm. *dûvĕl*, *štûrĕ*, *Dûtš*, *bĕdûjĕ*, maar: *dêp*, *bĕdrêgĕ*, *dênĕ*, *zêk*; hrlsch: *dûvĕl*, *dûstĕr*, *Dûtš*, *kûkĕ*, maar *dêp*, *dênĕ*, *wêk* (ellychnium).

De Oostelijke dialecten hebben ook bij de ww. met *io* in den inf. in den 2. 3. pers. sg. praes. ind. *iu* behouden: maastr. *slêtĕ* — *slùts*, *slùt*; *šêtĕ* — *šùts*, *šùt*; *vĕrlêrĕ* — *vĕrluis*, *vĕrluis*; roerm. *bĕdrêgĕ* — *bĕdrùgs*, *bĕdrùg*, enz.

Statb. stemt *m. m.* met het Maastr. overeen. Voor *io* schrijft het *ie*, voor *iu*: *ui* (*uy*) of *oui*: *luyden* of *luiden* (homines), *duifde* (furtum) 311 of *douifde* 290, maar *dief*, *gebieden*, *genieten*, *gewiecken* (obligare), *spiet*, enz.; éćns *e*: *verlesen* (perdere) 287. Alleen in den 3. sg. staat merkwaardiger wijze bijna altijd *ie*: *kiest*, *gebiedt*, éénmaal *oui*: *bouidt* 309.

---

[1]) Voor *liichde* (fulsit) 154c leze men: *luchde*.

Ook Veldeke en de bewerker van den Servaes kennen het onderscheid: Serv. *dienst*, *siec*, maar: *lude*, *beduden*, *Dutsch*, *vuyrigh*, *duysternisse*, 3. s. echter gewoonlijk *ie*: *ontbiet* (*pass.*); *ontbuyt* I, 397.

§ 58. Onze vertaler kende voor *iu* naast de vormen met *u* die met *ie*. Men kan niet aannemen, dat in zijn dialect beide gebruikelijk waren, behalve in den 2. 3. s., waar invloed van den inf. enz. voor de hand ligt en ook Statb. *ie*-vormen heeft [1]). Dat zijn dialect *u* had, blijkt uit *verdrutecheit*, *druch*, *tuch* en dgl. De vormen met *i*(*e*) = onfr. *iu*, die hij voornamelijk gebruikt in zulke bekende woorden als *ditsch*, *lide*, moet hij aan de schrijftaal hebben ontleend.

§ 59. De wijze van ontstaan van *sile* (anima; naast *sele*) uit **siola* uit **seola* uit **sêwla* uit **sêwala* is bekend. Ook de onfr. psalmen hebben *sîla* naast *sêla*, gelijk de Sermoenen. Maastr. *zîl* kan uit beide zijn ontstaan.

Eene *î* die in uitspraak overeenstemde met die uit *ia* of *io*, heeft men ook te zoeken in den basterduitgang *-iren* (gewoonlijk *-eren*), waarbij hd. invloed niet onwaarschijnlijk is: *disputiren* 83c, *erriren* 60d, *geuisiren* 110d, *ordeniren*, naast *disputeren*, *erreren*, *formeren*, *hanteren*, *contempleren* (d. inf. *contempleerne* 64d), *ordeneren*, enz.; vgl. *errirnisse* 60d.

Hierbij behoort ook *kaniel* (canalis) 31b, uit **kanêl*; vgl. mhd. *kanel*, *kenel*, *kener*, eng. *channel*, en maastr. *kanîl* = ndl. kaneel (ofra. *cannelle*).

In *bigte*, uit **bijihte*, enz. is *i* misschien verkort, als ook in *vrint*: Statb. *vrindt*; daarnaast ééns d. pl. *vroenden* 277, d. i. *vrùndĕn*. Deze laatste vorm stemt overeen met hd. *freund*, maar de weifeling is vreemd. Daarbij komt dat in het andere geval waar *iu* niet gevolgd wordt door eene *i* of *j*, nl. den 1. s. praes. ind. der ww. *bieden* enz. de oude limb. stukken niet *u*, maar *ie* hebben: *bi*(*e*)*de* enz., ohd. *biutu*. De onfr. psalmen laten ons hier ongelukkig in den steek.

Oudoostnfr. *ô* en *ou* (germ. *au*) [2]).

§ 60. Onfr. *ô*. Serm. *o*; daarnaast in geloten lettergrepen en aan 't einde gewoonlijk, anders betrekkelijk zelden: *oe*.

---

[1]) Daarover en over de vormen *besliet* (claudit) 182a, *stieft* (ndl. stuift) 118c zie men de st. ww.

[2]) Westndfr. altijd *ö*.

o: *bedoyen* (irrigare), *bose*, *dot* (mors), *doyen* (mori) enz., *doyen* (regelare) enz., *einode*, *erlosen*, *gescot*, *grot*, *hoge* enz., *horen* (audire) enz., *cleinode*, *closter*, *lon*, *node* (aegre), *odeuare*, *ore* (auris), *rot* (ruber), *scone* enz., *storen* (delere) enz., *tidelose* (mhd. *zîtelôse*) 115c, *trost*, *trosten*, *vro*, *vrolike* — ind. pt. *gebot*, *verlos*, *vlo* en dgl. — *stoten*, enz.

oe: *boesheit*, *einoede*, *erloesen*, pt. *erloesde* enz., *gescoet* [1]), *groet*, *hoege* enz., *cloester*, *cloet* 113b, *loen*, *loet* (sors) 10d [1]), *oetmut*, *noet*, *oere*, *roet*, *scoen(e)* enz., *sloet* (clausura) [1]), *stoert* (delet), *troest*, *troesten*, *vroe* — pt. *geboet*, *verloes*, *vloe* en dgl., enz.

oi: pt. *uerlois* 6d; z. *ai* § 21.

Dat de „umlaut" niet wordt aangeduid, maar wel bestond, bewijst het eenstemmig getuigenis der nieuwe dialecten.

De uitspraak van den ongewijzigden klank was vermoedelijk lange geslotene *ô*; in ieder geval was zij niet weinig verschillend van die van *u* = germ. *ô*, want men vindt nooit *u*. Statb. wijst op eene dgl. uitspraak door gewoonlijk *oo*, zelden *oe*, te schrijven. Het Nwmaastr. heeft echter van deze *ô* eene *û* gemaakt, terwijl het omgekeerd *û* (= germ. *ô*) in *ô* liet overgaan: *blût* (nudus), *dût* (mors), *grût* (magnus), enz. Evenzoo helcht. *brût* (panis), *dût*. Het conservatieve Roerm. heeft nog *ô*.

In overeenstemming met de *ô* moet de „umlaut" in de Serm. $\hat{\ddot{o}}$ hebben geluid. Hunne spelling komt in zooverre overeen met die van Statb., dat dit ook hier *oo*, *o* (*oe*) spelt en dus evenmin den „umlaut" aanduidt als de Serm. 't Maastr. heeft, in overeenstemming met zijne *û*, als „umlaut" $\hat{\ddot{u}}$, 't Roerm. nog $\hat{\ddot{o}}$.

ô heeft ook *soe* of *so*, ndl. zoo, maastr. *zu*; de *ô* in dit woord is tot nogtoe niet verklaard. In *also* werd zij zeker verkort tot $\bar{o}$, blijkens de gewone bijvormen *alse*, *als*.

Hiertoe behoort ook *sermoen*, d. s. *sermone*, dat in 't Ndl. den overgang van *ô* tot *u* (spelling: *oe*) meêmaakte, maar in 't Limb. ontleend werd toen de germ. *ô* geen zuivere *ô* meer was en *ô* uit *ou* er dichter bij kwam. Misschien behooren hiertoe ook de in § 40 genoemde vreemde woorden, vgl. maastr. *krûn* (corona), *rûs* (rosa).

ô verder in *noit* (*noyt*), nog onverklaard, en denkelijk ook in *floite* (tibia) 174b, *joie* of *joye* (gaudium), *oy* (tusschenw.), *vernoy* of *vernoi*, *vernoilike* 203a, *vernoyen* (3. s. *vernoit*).

§ 61. Onfr. *ou*. Serm. *ou* slechts in de volgende gevallen: *bougen* (flectere) 137a, *koukelere* 140a, *orlouge* (*orlovge*) 44c, 66c, 70b, 73c,

---

[1]) De identiteit dezer woorden met mhd. *geschôz*, *lôz*, *slôz* is waarschijnlijk, daar meest *oe* wordt geschreven. Mogelijk is ook rekking uit *geschŏt*, enz.

204c, *ousten* (uit **ougesten*) 132c (*bis*), *oustere* 132b (*bis*) c, 151c (*ter*), vóór *w* in *dou* of *dov* (ros), d. s. *douwe*, *dowe* [1]) (de n. a. s. naar den g. en d. s., de regelmatige n. s. ware **dô*, vgl. *vro*, hilaris), part. pt. *bedoude* 174b (daarnaast *bedoyt*, naar *doyen*).

Eéns *u*: *strum* 208b [2]).

Anders altijd *o* of *oe*, het laatste meer gewoon, ook in open lettergrepen: *boegen* (flectere), *boem*, *boegart*, *doef*, *doegen* (pati), *doepe*, *hoeft* (caput), *geloeue* enz., *koepen*, *loegenen* enz., *loepen*, *oege*, *oec*, *roef*, *roeuen*, *roeuere*, *soeken* (lactare) — pt. *soec* (suxit), enz., naast *bogart*, *dogen*, *geloue*, *gelouen*, *houet* of *hoft*, enz.

§ 62. De Oostelijke dialecten vertoonen thans *ou* of *au*, met „umlaut" *ui* (als in ndl. lui), eveneens Veldeke en de bewerker der Servatius-legende. De laatste schrijft een enkelen keer *oe*, b.v. *gheloeve* Serv. I, 842, 951.

Statb. *ou*, zeldzamer *oo* of *oe*: part. pt. *berouft* 5 maal, *coupen* enz. 3 maal, *ouch* (*pass.*), plur. *schouve* (ohd. *scoub*) 332 (*ter*); *berooft* 274, 301, *beroeft* 273. De „umlaut" wordt soms met *eu* of *oi* aangeduid: *heutslop* 282, *opleuper* 285, 3. s. *opleupt* (aggreditur) 285 (*ter*), *geloiflic* (fide dignus) 294.

Indien in een betrekkelijk streng dialectisch geschrift als Statb. *oo* voor *ou* kan voorkomen, hoeveel te eer dan bij onzen schrijver. We zullen hier weder moeten aannemen, dat het dialect *ou* had, de schrijver echter gewoonlijk, in navolging der Dietsche schrijftaal, *oe* of *o* bezigde. De uitspraak behoeft ook niet zoo heel veel te hebben verschild van de *ô* in *grot* en dgl. De „umlaut" klonk denkelijk ongeveer als in 't Maastrichtsch.

LvJ. *o* (*oe*); voor de nieuwe Belgische dialecten ontbreken mij voldoende gegevens.

Verkorting in *brulogt* uit **brûlôgt* uit **brûd-hlouft*; z. verder § 15, *b*.

§ 63. Ten slotte eenige verbindingen van *w* met voorafgaanden klinker.

a. Onfr. *auw* (psalm. *auuu*).

Serm. *ouw*, *ow*, vóór een medeklinker en aan 't slot eener syllabe *ou*: *sig erurouwen*, *sig erurowen*, 3. s. *erurout sig*; part. *gehouwen*; pt. *schoude* 26d, *himelschouwere*, *bescouwen*, *bescouwenisse*; *vrouwe* en *vrowe*, *vroulike*; *vroude* (gaudium) naast *vrowede*, enz. Eéns *uw*: *vruwede* (gaudium) 184b.

---

[1]) Over *ow* = *ouw* zie men § 63, *a*.

[2]) Vóór *w* staat *u* wel in de plaats van *ou*; z. § 63, *a*, *c*.

ouw is het gewone, en *ow*, *uw* zijn slechts ouderwetsche spellingen. De uitspraak was blijkbaar *ou*, vóór klinkers + overgangsklank *w*. Statb. *vrouwe*.

Met deze **auw* uit **aww* valt de oude *au* + *w* samen: d. s. *douwe*, *dowe* enz., z. § 61.

„Umlaut" in *vroude*, *sig vrouwen* enz.?

b. Onfr. **âuw* (germ. *âw*).

Serm. *auw* of *aw* en *au*: pl. *braw*[*aw*]*en* 88c, *lau*, verbogen: *lauwe*, *lauwelike*, *nauwer* (g. s. f.) 126c, *nawen* (a. s. m.) 87b, *nauwelike*, *-lic*.

De uitspraak was vermoedelijk *âu*, vóór klinkers met overgangsklank *w*. *aw* is te verklaren als *ow* voor *ouw*; z. *sub a*.

Dezelfde uitspraak *âu* had de *au* in *pau* (pavo), *paus* (papa) 164b, *sause* (jus) 178c.

Niet duidelijk is *auselen* (*u* uit *n*) 102c naast *asselen* (humeris).

c. Onfr. **iuw* (wgerm. **eww*, later *euw*).

Serm. *ouw* (*ow*), *ou* en *uw* (*ůw*), *u*.

ouw (*ow*), *ou: rouwe*, *rowe* (penitentia), *roweg* 23b, *berouwenisse*, *berowenisse*, *trowe* (fides), *ontrowe*, *entrowen*, *trouwe*, *entrouwen*, *trouwelic* 215c (*bis*);

uw (*ůw*): *růwe* 5d, *ruweg* 22b, *beruwen*, *berůwenisse* 123a; *entruwen* (niet zelden), *getruwe* (fidelis), *getruwecheit*, *getruwelike*, *-lic*.

Zulk eene weifeling tusschen *ouw* en *uw* vinden we ook in westmndl. geschriften.

De oude maastr. oorkonden geven geen opheldering, en de spelling der Serm. is te inconsequent om er veel op te bouwen.

Eigenaardig zijn de volgende vormen van een zwak ww. **vlouwen*, dat naast *vlin* (fugere) staat: 3. s. *ulouwet* 107b, pt. *ulouden* 145c, 152c, 153a, *ulvden* 145b; sterk part. pt. *gevluwen* 145b.

Men vergelijke 3. s. *vluwet* Statb. 267 (in de inhoudsopgave), *vloewet* 273. Deze formaties zullen misschien uitgegaan zijn van den 2. 3. sg. praes. ind., in dier voege, dat zich, na het wegvallen der *h*, tusschen de *iu* en den volgenden klinker eene *w* ontwikkelde, en *iuw* toen behandeld werd als in boyengenoemde woorden. Men vergelijke ook *duwen* uit **þûhjan*.

Een sleutel voor de uitspraak krijgen we hierdoor echter nog niet; in eenige gevallen was zij zeker *ouw*, maar in alle? dat is twijfelachtig.

d. Onfr. *iuw* (westgerm. *iu*).

uw (*ůw*) en *ů* in: *nuwe*, *ernuwen*, *vernuwen*, *nůwe*, *vernůwen*, *nůheit* 36a, part. *vernůet* (*ůe* twee- of éénlettergrepig?) Hiermede stemt over-

een *nûwe* in de oork. van 1349, p. 426, en nieuwmstr. *nui*, *vĕrnuijĕ*. Daarentegen Statb. 325 *nieuwe*, wat ongetwijfeld een vorm uit het Westen is.

u ook in *v* (vester), verbogen *vwe* (*uwe*) enz., en in *ur* (*vr*). Naast het laatste komt evenwel ook *or*(*e*) voor, over welks lezing men kan twisten: *ȏr*? Zie verder de pers. en bezittel. vnw.

e. Onfr. **îw* (germ. *îw*).

Als de *w* behouden is gebleven, is *îw* tot *uw* geworden: *huwessche* (familiam) 194b, *spuwic* 172d, *bespuden* (conspuerunt) 169a, *bespuwen* (consputus) 97d. Bij verlies der *w* blijft *î*: *bespien* (conspuere) 204c, *spiene* (dat. inf.) 168d, part. *verspien* 171c. Statb. *verspyt* (conspuit) 291 (*bis*).

De uitspraak dezer *uw* staat ook niet vast.

f. Onfr. *ûw*.

Serm. altijd *uw* (*ů**w*) en *u*: *duwen*, *getruwen*, *mestruwen*, *sc*(*h*)*uwen* (imp. *schu* 105d), *ruwe* (verbogen adj.); *getrůwen*, *scůuuen* 119d.

Oork. van 1349 *uy*: *buywelec*, d. s. *buywe*, part. *volbuyt*, *bebuywen*. Deze *uy* is echter evenzeer voor dubbele verklaring vatbaar als de *u* (*ů*) der Serm.

Nieuwmstr. *ou*: *rou* = ndl. ruw, *šouwĕ* = ndl. schuwen, *trouwĕ* = ndl. trouwen.

B. DE KLINKERS DER ZWAKKE LETTERGREPEN.

We verdeelen deze in klinkers der slotlettergrepen („schlusssilben") en der middellettergrepen („mittelsilben"). Eene slotlettergreep wordt door toevoeging van een buigings- of ander suffix middellettergreep.

§ 64. Reeds in de vóórmndl. periode hebben alle buigingsuitgangen enz. hunne vocaal verzwakt tot de zoogenaamde stomme *ĕ*, die b.v. voorkomt in ndl. gave, grootte [1]).

Voor die *ĕ* schrijven de Serm. steeds *e*, behalve in *wrugin* 55c, d. s. van *wruge* (= hd. *rüge*), of misschien eenvoudig eene schrijffout voor *wrugingen*; vgl. echter *vfeninde* (part. pr.) 32d. In mhd. hss. is deze *i* zeer gewoon.

§ 65. De zwakke vocaal kon verder geapocopeerd worden; zie VAN HELTEN t. a. p., § 85. In de flexieleer zullen we voorbeelden genoeg daarvan ontmoeten; we vermelden hier alleen de apocope:

[1]) Deze klank gelijkt veel op de *u* in ndl. lust, maar heeft er phonetisch niets meê te maken. Het verschil ligt voornamelijk of uitsluitend in de lippenronding bij *u*, die bij *e* ontbreekt.

a. in enkele voorzetsels, bijwoorden en voegwoorden: *als*; *omb*, *om*; *vor*, naast de gewone *alse* (*also*); *ombe* (*umbe*); *vore; mer* (*mar*, *maer*, *meer*, nisi, sed), *son* naast *sone* (tum non), enz.

Over *af*, *an*, *dan* (tunc), *dar* (*daer*), *wal*, *war* (*waer*), naast *ave*, *ane*, *danne*, *dare*, *wale* (*walle*), z. men VAN HELTEN t. a. p., § 85, Opm.

dor kan onmiddellijk aan ohd. *durh* beantwoorden, maar het betrekkelijk zeldzame bijwoord *dore* (naast *dor*) is gelijk aan onfr. (ps.) *thuru*, *thuro* (met inlassching van *u*, *o*). *dore* als vz. 151c, 156a.

b. in de bijwoorden op *-like*. die met de bnw. op *-lic* zijn verward (z. bij de bnw.). De voorbeelden zijn zeer talrijk, maar voornamelijk in het laatst der Serm., zooals ook de apocope in andere gevallen. Het schijnt, dat de vertaler allengs de deftige vormen op *-e* liet varen en meer zijne eigene spreektaal volgde.

c. in de bijwoorden *dec* (saepe), *edel*, *cleen*, *ligt* (faciliter), *openbaer*, *regt*, *seer*, enz., naast *decke*, *edele*, *clene*, enz. Behalve *edel*, *openbaer*, *regt* komen ook deze vooral in de laatste sermoenen voor.

Opmerking verdient de zeer gewone apocope na wortellettergrepen: *so(e)n* (filius), *he(e)r* (exercitus), *had* (habuit), *dogt* (visum est), *wil* (volo), *heb* (habeo), *gedenc* (memento), *nem* (sumam, sumat), *com* (veniat), enz. enz. Deze apocope is volgens v. HELTEN t. a. p., § 85, 4°. in de westmndl. schrijftaal zeer zeldzaam vóór de 15e eeuw. Hoe het in de volkstaal was, is eene andere vraag.

§ 66. Beter hielden het de klinkers der afleidingssuffixen uit, daar deze suffixen vaak nog in 't Germ. afzonderlijke woorden waren en na de samenstelling een sterk accent bleven behouden.

Onveranderd blijven de vocalen der suffixen *-heit* (ééns d. s. *-hede*: 181b), *-scap*, *-dum* (ééns *-dom*: g. s. *erdoms* 70b, maar *o* staat ook elders voor *u* = germ. *ô*; en vgl. *wisdu|em* 135a) [1]), *-inc* en *-linc* [2]), *-agt* (*deilagt* 35b, *schadagt* 214d).

Minder vast is *î* in *-lîk*, *-lîke*. De gewone spelling is *-lic*, *-like* [3]); daarnaast echter, hoewel zelden, *-lec* (*-leke*): *gehelecheit* 23b (= *geheleg-heit?*) *heimelecheit* 153c, *oncleinlecheit* 19c, *ontellec* 29b, *onseggelec* 29b, *welecheit* (miseriae) 192b (*bis*), *gesteleken* (spirituali) 197b (titel).

---

[1]) Ook bij Veld. rijmt b.v.: *rueme* (gloriae) : *busdueme* Serv. I, 1046, 1108, *rueme* : *wijsdueme* 286.

[2]) *iungelic* 148a is blijkens de *c* eene schrijffout voor 't gewone *iungelinc*; anders zou het moeten zijn: **iungelig* of **iungelich*.

[3]) *igelicke* 5a, *menscelic|ke* 60b spreken noch vóór langen, noch vóór korten klinker; z. § 73, 1, *b*, en 2, Opm.

Daarentegen heeft LvJ. geregeld *-lec*, *-leke*, evenzoo Gloss. Bern. en de oork. van 1349 *lec*, *-lecke*. *-lic*, *-like* der Serm. zal dus eene ouderwetsche spelling zijn voor *-lĕk*, *-lĕkĕ*.

§ 67. Tot *ĕ* verkort was de klinker der suffixen *-ag* (adj., b.v. *eneg*, unicus), *-îg* (adj., bijw., b.v. *genedeg*; *i* alleen in *selig* 11b vlg., *twevoldig* 107c, *willich* 191d) [1]), *-în* (adj., b.v. *inden*, *gulden*, *kersten*, *siden*, *silueren*), *-ag* (subst.: *honeg*), *-ik* (subst.: **hornec*, n. pl. *horncke*) [1]), *-în* (subst.: *vingeren*, annulus, d. s. *legelne* 201c) [1]), *-kîn* (subst.: *brodeken* 57a, *busselken* 107a, *gritken* 7a, *scepken* 111c); *-lîn* (subst.: *dellen* 220a) [2]), *-tig* (telw., b.v. *twinteg*, *hunderteg*, *dusenteg*) [1]).

Verder had verkorting van *ê* tot *ĕ* plaats in *emmer* of *im(m)er*, *nemmer* of *nim(m)er* (vgl. *emmermeer*, *nimmermee* en dgl. vormen), en van *î* tot *e* in *edek* (uit **adîk-* uit **akît-*, lat. acetum).

Opmerking verdienen nog:

de *o* in *auont*, onfr. *âvant* en *âvont*,

de *i* in **alinc*: *alinclike* 25a; vgl. mndl. *alinclike* (*alenclicke*), ohd. *alang*, *along*, mhd. *alanc*, *alenc*, *alinc*.

§ 68. *De Klinkers der Middellettergrepen.* Ook deze zijn verzwakt tot *ĕ*, welke zeer dikwijls wordt gesyncopeerd. In afleidingssuffixen die een sterk accent hebben, is de oorspronkelijke vocaal bewaard. Zoo zijn gebleven:

a in *-agteg* (b.v. *delagteg*, *ernstagteg*); *ê* (uit *â*) in *-bereg* (= *bâri* + *îg*: *vrogtbereg*, enz.); *i* in *-inge* (*berespinge*, *hopinge*, *tweinge*, enz. enz.; *vorsinnege*, providentia, 49d, en *meinge*, opinio, 183d, zijn schrijffouten), *-inne* (b.v. *vrindinne*, *werdinne*), *-nisse* (meest onz., dus = ohd. *-nissi*, zeldzamer vrouw. = ohd. *-nissa*: *beheldenisse*, *beswernisse*, enz. enz., ééns *-nesse*: *bekennesse*, onz., 63b) [3]); *î* in *wustine* (*wůstine*); *ô* in *-ode* (*-öde*?), dat in tegenstelling met de wortellettergrepen *ô* heeft bewaard (*eino(e)de*, *cle(i)node*), *u* = germ. *ô* in *-ude* (*-üde*?), onz. (*armude*).

u (*ů*) wisselt met *o* in *-unge*, „ablauts"-vorm naast *-inge*: *bildunge* (*beldunge*), *sinunge* 21b, *wandelunge* 4b, *wonderunge*, *ordenůnge* 120d,

---

1) Syncope zie § 71, *d*.

2) 220a *wi dat dellen sin* = nos sumus vallis. 224b (*ter*) is het woord vrouw.: dat. sg. *der dellen*, zoo ook in 't Heerlsch: *del* of, in plaatsnamen, *delle*, met de beteekenis „klein dal". Blijkbaar is het onz. *dellen* (demin.) oud en *delle*, vrouw., jonger.

3) Misschien bestond vroeger het verschil *-nisse* = *-nissi* en *-nesse* = *-nissa*, en raakten deze later dooreen, met voorkeur voor *-nisse*. Statb. *-nis*, Gloss. Bern. *-nisse*.

erlosonge 96a, *pruuonge* 103d. Uitspraak vermoedelijk als in *gebonden* of *gebunden*, zie § 46, en vgl. Serv. I, 862, *sameninghen* (lees: *-onghen*) : *songhen*.

§ 69. Nomina actoris op *-ere* (ohd. *-âri* en *-ari*, *-eri*). Er staat, voor zoover ik zie, niets in den weg, de *e* voor lang te houden, wanneer een zwakke, voor kort, wanneer een wortellettergreep voorafgaat. Daarvóór pleit de sporadische syncope der *e* in 't laatste geval: *dinre* 117d, *verkere* (uit **verkerre* uit **verkerere*) 134b, *verwenre* 31b, *vorsinre* 75b, en de spelling *-are* in 't eerste: *dobbelare* 134b, *drogenare* 168b, *predicare* 46a.

De nieuwe dialecten ondersteunen dat: maastr. *bĕdĕlêr*, *Bossĕnêr*, daarentegen *bèkkĕr*, *jēgĕr*, Heerlsch *zońĕr* (peccator)[1]).

Weifelingen kunnen echter hebben plaats gehad, zie VAN HELTEN t. a. p., blz. 333, Opm. 3. Zoo zal men voor *erloshere* 7d, waarbij aan *here* (dominus) is gedacht, eene uitspraak met vollen klinker moeten aannemen: *ĕrlôsêrĕ* of *ĕrlôṡĕrĕ* (scherpe *s*).

Het vrouw. luidt *-erse*: *gederse* (runcatrix) 174b, *huderse* ald., *minnerse* 134a, enz.

Uitspraak *gēdĕrsĕ* enz.; vgl. roerm. *zweegersche* (SIMONS, d. i. *zwêgĕrsĕ*?) Statb. *portersse* en *porteresse* of *portresse*.

§ 70. Verzwakking tot *ĕ* (soms syncope) ondergaat de vocaal in de verbogen vormen der in § 67 opgesomde suffixen *-ag* tot *-tig*.

De in § 66 genoemde behouden hunne vocaal, over *-lîke* z. ald.

ĕ vindt men ook in:

predekere naast *predikere* (*predicare*);

der, enclitische vorm van *da(e)r*: *dermide*, *derna*, *dertue*, *dervore*, enz., naast *darmide*, enz.

Opmerking verdienen:

a in *mala(e)tsch*, overeenkomstig de *a* in mndl. *malaet*, fra. *malade*, maar nndl. mĕlaatsch;

a in *vermaladit* 143d, naast *vermaledit* (*vermaledijt*).

§ 71. Syncope van *ĕ* (hoe ook ontstaan), is in de Serm. veelvuldig, en een volledig overzicht is moeilijk te geven. In de flexie zullen we haar dikwijls ontmoeten.

a. De gesyncopeerde lettergreep is de eerste. De *ĕ* kan onmiddellijk gevolgd worden door een klinker of door een medeklinker; vooral in

[1]) *ń* beduidt gutturale nasaal.

't eerste geval is de syncope gewoon. Wij vinden b.v. wegval van de *ĕ* van:

be- vóór klinkers: *binnen(e)*, *bouen(e)*, *buten(e)*, *eruarmen* (uit **ir-bi-armên*)[1]; *ge-* vóór klinkers: inf. *gantwerden*, *gergeren*, part. pt. *gacht*, *garbeit*, *gellentget*, *gergert*, *gert* (honoratus), *geten*, *gordeelt*, *gordenirt*, *gufent*, enz.[2]; *ne* (non) vóór een klinker: *nontfarmt* (non miseretur) 109c; *te* vóór klinkers *t(h)arge*, *telken*, *tenen* (*teen*), *tonedelre*, *terkenne*, *terlosene*, *tontfane*, enz.;

be- vóór medeklinkers: *bliuen* (manere; oud), *ontpluken* uit **ond-be-luken*; *ge-* vóór medeklinkers (nas. of liqida): *gnug* naast *genug*, *wedergredech* 67d, dat voor **wedergerêdech* (uit -**girâdîg*) kan staan[3]; *te* vóór medeklinkers: *tfuren* (opt. pt.) 137a, *thus* (domum), *twaren* (vero).

dĕr, encl. vorm van *da(e)r*, vóór klinkers: *draf*, *drane*, *drin* (*dren*), *drombe*, *dronder*, *drop*, naast *deraf*, *daraf*, enz.

b. De gesyncopeerde syllabe is de laatste, en de vorige lettergreep heeft een vollen klinker; z. VAN HELTEN t. a. p., § 84. We vinden b.v.:

wet (lex, uit **wētĕt*); talrijke voorbeelden bij aanhechting van *-ĕt* (id) aan een woord op *d* of *t*: *dat* naast *dattet*, *mut* n. *mutet*, *ont* (= **ondet*); evenzoo bij aanhechting van 't lidw. n. a. s. ntr.: *dat* naast *dattet* (= **datdĕt* uit **dat dat*), enz.; hiertoe behooren ook gevallen als *ogt* uit **ogtĕt* = **ogtĕ-ĕt*;

int = *in dat*; *darft* = **darvĕt*, *salt* = **salĕt*, enz.; *ics* = **ic es* (ego ejus), enz.; *dats* (id est), *dits* (hoc est), enz.; *dogt* (virtus) n. *doget*, *hert* (cervus) uit **hērĕt*, *ho(e)ft* n. *houet*, *magt* (virgo) n. *maget*, enz.;

ho|ern (audire) 209d, *predikern* (d. pl.) 219d, *suln* (debemus etc.), *verheln* (celare) 218b, *verstoln* (part. pt.) 3b (*bis*), *warn* (pt. ind.), *wern* (taedere) 212a, enz., naast *horen*, enz.

Opm. Na een vollen klinker verdwijnt de *e* van *et* (id), *es* (ejus), *er* (ibi, ejus, eorum), enz., als in 't Mndl.: *hit* (= **hi-ĕt*), *his* (= **hi-ĕs*, *hi es*), *hir* (= **hi-ĕr*), enz.

c. De gesyncopeerde lettergreep wordt voorafgegaan en gevolgd door syllaben met vollen klinker. Voorbeelden:

alwereg 96c, *bo(e)slike*, *bo(e)tscap*, *(be)degdingen*, *drufnisse*, *durwerdere* 19d, *gemeinlike*, *herberge*, *hogtide*, *magdum*, *minlike*, *sonschin* 123a, *tergelt* 57d, *vegfur* (*vegvur*), enz.; daarnaast: *bodescap*, *durewegtere* 19d, *hogetide*, *magedum*, *minnentlike*, enz.

---

[1]) Vgl. *ontfarmen*.

[2]) Deze syncope is in 't Limb. zeer gewoon, ook in LvJ. en bij Veldeke.

[3]) Of is *-gredech* = *-*grâdîg*? vgl. got. *gredags*.

d. Twee lettergrepen met *ĕ* volgen op elkaâr. Gewoonlijk valt de eerste *ĕ*, b.v.:

bilde (*beelde*); comp. *clare*, *menre*, *mer*(*r*)*e*, *sconre*, enz.; *pelne* uit **pellĕnĕ*, *dogde* (virtutes) naast *dogede*, *engle* n. *engele* (angeli), enz.; dat. inf. *erkenne*, *rurne*, *valne*, enz.; *anegeborne*, *verholne*, *verkorne*, enz.; superl. *betste* (*beste*), *iuncste*, *leste*, enz.; pt. *suchse* = *suchtese*, enz.; *verdonclen* 187a (*bis*) naast *verdonckelen*, enz.;

in de verbogen vormen van 't suffix *-eg* (= *-ĭg* en *-ag*) en zijne afleidingen, inzonderheid na *d*, *t*, liquidae en nasalen: *iegenwertge* of *iegenwerdge*, *leuentge*, *megtge*, *menegful*(*t*)*ge*, *sontgen* (ww.), *steruentgen* 151a, *sig vlitgen*; *heilge*, *selge*; *vromge*; *e*(*e*)*nge*, *inge*, *menge*, *mengerhande*; *iamerge*, *vrogtberge*, *vurge*, enz., naast *iegenwerdege*, enz. enz. Evenzoo: *ongeloefge*, *sig vlischen* (?).

Bij de bnw. die vóór *-eg* eene liquida, *n* of *nd* hebben, is de gesyncopeerde vorm ook wel in den onverbogen vorm gedrongen: *heilg*, *onnoselgheit*, *scemelch*, *scemelcheit*; *heerch* 210a, *hongerg* (*hungerch*), *onwandelberg*, *wandelberg*; *menchfuldecheit* 188d vlg.; *leuentch* 171a (*bis*).

Dergelijke syncope vindt men in *dusentgen* (milibus etc.) en in *hondertg* 108a, verder in *horncke* (anguli) 163d, *horncken* (angulis) ald.

Bijna altijd is de eerste *ĕ* uitgevallen in 't suffix *-ede* (got. *-iþa*, *-ida*): *bedrufde*, *begerde* (*begerte*), *gelofde*, *genugde* (*genugte*), *gudde* (*gutde*, *gude*), *hogde*, *lencde*, *sedde*, *schemde* (*schaemde*), *stercde*, *sucde*, *vroude*, enz., naast zeldzaam *gelouede*, *hogede*, *sehamede*, *suckede*, *vrowede*.

Ook de tweede *ĕ* kan uitvallen, hetgeen voornl. geschiedt:

bij aanhechting van enclitica aan verbale vormen: 3. s. *hilpet* (= **hilpĕt ĕt*), *spriket* (= **sprikĕt ĕt*), 2. p. *sulet* (= **sulĕt ĕt*), 3. s. *heuet* (= **hēuĕt ĕt*), *nimes* (= **nimĕt ĕs*), enz.;

in den 2. pl. der zw. ww.: *begeret* (= **begērĕdĕt*), enz.;

in den inf. enz. op *-enen*: *beteken*, *open* 69d, *samen* 58a, *vffen* (dikwijls), naast *betekenen*, enz.;

in den d. pl. der woorden op *-en*: *eten* 43a, *heiden* (paganis), *silueren* (argureis), *teken* (signis), *vingeren* (annulis), enz., naast *guldenen* (aureis), *heidenen*, *ledenen* (lapsis), enz., verder in den inf. *commern* 191a.

Zeldzaam vallen beide *ĕ*'s uit: *dwinct* (= **dwingĕt ĕt*), *losts* (= **lostedes* = **lostede es*), *mact* (= **makĕt ĕt*), *hort* (audivistis) 172c.

e. Drie lettergrepen met *ĕ* volgen op elkander. Gewoonlijk valt de middelste *ĕ* uit, tenzij door 2 of meer consonanten gedekt, als wanneer de eerste *ĕ* uitvalt:

sg. pt. *ciretse* (= **cirĕdĕ sĕ*), *erueretse*, *cleidetse*, *plantetse*, enz.; g. d. s. f. *anderre* (of *andere*; = **andĕrĕrĕ*); d. s. *legelne* (lagenae) 201c, enz.;

maar: *leuentge* naast *leuendege* (zie *sub d*); *vfnende* 34b naast *vfeninde* 32d. *silueren* en dgl. zie *sub d.*

De twee eerste *ĕ*'s zijn uitgevallen in: sg. pt. *gruetse* (= **grutĕdĕ sĕ*), *vurtse*, enz.

§ 72. *Inlassching van ĕ.* Zij is in 't schrift zelden uitgedrukt, maar kwam zeker meer voor. Men vindt haar:

a. bij woorden die beginnen met *gl*: *gela(e)s* (vitrum), *geloien* (*geluien*), *gelorie*, *gelose*, *gelosen*, naast *glas*, *gloien* (*gluien*), *glorie*, *glose*, *glosen*. Nieuwmstr. *glās*, *glôjĕ*.

b. tusschen *r* en *n* of *m*, mits *r* en *n* of *m* tot dezelfde syllabe behooren, na de wortellettergreep: d. s. *arenborste* 113d, *eruaremt* (part.) 139c, *horen*, *koren*, *toren*, *weremde* 179c naast *wermde.* Maar d. s. *korne* 44b, *torne.*

Uitspraak waarschijnlijk: *ārĕnbòrst*, *hōrĕn*, enz. Nieuwmstr. *-rĕm-*: *wèrrĕm*, enz.

c. na *l* vóór *w*: *verdelewen* 144a, *verselewet* 130b, *selewen* 176c.

Daartegenover staan talrijke vormen zonder *ĕ*: *beselwen*, *selwen*, *swalwe*, *valwen* enz., *verdilwen*; evenzoo: *morwe*, *tarwen-* 44b, *varwe* (*verwe*) enz., *verwen*, en *teswe* (dextra);

d. tusschen *r* en *f*: *bedarefs* 213c, *erstaref* 137d, naast *bedarf*, *erstarf*, enz. Nieuwmstr. *körrĕf* en dgl.

e. *kenegte* 67a, *rechet* (bijw.) 48c, *swefet* (natat) 20a, *teleg* (ramus) 126a, *verekert* (pervertit) 52c. *rechet*, *swefet* en *verekert* zijn verdacht.

C. MEDEKLINKERS.

§ 73. Deze leveren over 't algemeen minder merkwaardigs op dan de klinkers.

1. Als in 't Mndl. wordt in de Sermoenen:

a. een zachte medeklinker aan 't einde van een woord hard;

b. een lange [1]) medeklinker verkort na eene lange lettergreep. Voor de Serm. blijkt dat niet alleen uit de gewone spelling met enkelen medeklinker, maar vooral uit de ongemotiveerde verdubbeling [2]) van korte consonanten na eene lange syllabe, als: *dat bendden* (ligatio) 155a, *mactde* (fecit), *vritdag*; *vffenen* enz.; *sechge* (dic) 52b; *geruckinge*

---

[1]) Over het verschil tusschen een langen en een dubbelen medeklinker zie men SIEVERS, Phonetik (3), s. 193 flg. In de transscriptie zullen we echter *bb* enz. gebruiken, daar werkelijke geminatae in 't Ndl. toch niet voorkomen.

[2]) of wat daarvoor in de plaats treedt.

158a, *spreckic* (loquor) 50b, *vorsmackinge* 39b; *bewillen* (interdum), *ville* (caderet) [1]); *stormmelike* 193a; *dinne* (qui eum), *wonnende* 88a, *wonninge* 146c; *werre* (esset) 76d; *kussche* (castus) [2]); *suttecheit* 39b, enz., naast: *benden*, *macde*, enz. enz. Omgekeerd vindt men, hoewel veel zeldzamer, enkele spelling na eene *natura* korte vocaal: *heben* (habere); *hefen*, *vergifenisse*; *gedeken* (**gaþakjan*) 91d; *alet* (omne) 26b, *onbilic*; *nimer*, *nemer*; *ineger* 178a, naast: *hebben*; *heffen*, enz.

c. Een lange medeklinker wordt verkort na eene lettergreep met *ĕ*, en ook daar vinden we dubbele spelling [3]) van korte medeklinkers: *reingetde* 76d, *wereltde* 8b; *huuelechge* 50b, enz. Na eene korte lettergreep met vollen klinker wordt een enkele medeklinker verlengd, als in 't Mndl.: *gonnert*, *jacobpe* 170c, *onnere*, *opperstendenisse* en dgl., naast *jacope* 180a, *operstendenisse*, en dgl., en vaak *ssch* : *lesschen*, enz.

d. Aan 't einde eener lettergreep wordt een lange medeklinker verkort, als in 't Mndl.

2. Over de spelling der dubbele medeklinkers valt op te merken, dat de dubbele *k* altijd door *ck* wordt uitgedrukt, *dd* gewoonlijk door *td*, *gg* gewoonlijk door *chg*, *cg* en andere schrijfwijzen, *bb* soms door *pb*.

Dat deze spellingen niets anders aanduiden dan lange (of korte) *k*, enz., blijkt voldoende uit het feit, dat zij ook gebruikt zijn in plaats van enkele *k*, enz. (zie *sub* 1, *b*). Bij *k* zelf is de spelling *ck* trouwens algemeen mndl., en *td* komt b. v. in de onfr. psalmen voor.

Hoe men ertoe kwam zoo te schrijven, is duidelijk: bij de splitsing in lettergrepen schreef men op 't einde der eerste het teeken dat ook aan 't slot van een woord stond, aan 't begin der tweede syllabe het teeken, dat aan 't begin van een woord werd geschreven. Onze schrijver splitste in gedachten ook *werelt-de* enz., hoewel hij *werel-de* zeide.

Opm. Indien een regel midden in een woord met een medeklinker eindigt, wordt die medeklinker soms in den volgenden regel herhaald: *him|melschen* 116b; *bes|schedenheit* 147a, *hegt|tinge* 24d, enz.; vgl. § 10.

Halfklinkers.

Onfr. *j*.

§ 74. De Serm. schrijven gewoonlijk *i*, maar aan 't begin van een woord ook *j*, midden in een woord meestal *y*: *iamer* en *jamer*; *bloyen* en *bloien*, enz.

Omgekeerd wordt aan 't begin ook *j* voor *i* en hier en daar *y* voor *î* gebruikt.

---

1) Vgl. *viel*.

2) De lengte der *s* na korte klinkers is in dit geval onoorspronkelijk.

3) of wat daarvoor in de plaats treedt.

Als overgangsklank wordt *i* (d. i. *j*) zeer dikwijls geschreven in *creiature* naast *creature.*

Wat de niet ongewone spelling *ihegen* enz. naast *iegen* enz. precies beteekent, is niet uit te maken.

j is tot *g* (palatale *g*? z. § 97) geworden in: *begien* (fateri) 201c, *falgeren* (fra. *faillir*) 206a, *geden* (runcare), *gederse*, *gene* (ille etc.), *gi* (vos; enclitisch *-i* uit **-jî*), *linge* (uit **lînja* uit lat. *lînea*; waarschijnlijk lange *î*, vgl. ndl. lijn, hd. *leine*) 10b c, *tege* (lentus) 119b, *vruch* (mane) [1]). Ook *rigde* (irrigatio) 225b, als men *reye* (Kil.) mag vergelijken.

178c vindt men *vergagt* (expellit), maar dat is zonder twijfel eene schrijffout, veroorzaakt door de laatste *g*, immers 1°. ware de overgang in *g* vóór *a* zonderling, en 2°. komt elders *iagen* (*jagen*) enz. voor.

De uitspraak der *j* was, behalve in de straks genoemde gevallen, vermoedelijk nagenoeg semivocalisch, als in 't Ndl.

Onfr. *w*.

§ 75. Serm. *w*, ook vóór *r*: *wrake*, *wret*, *wriuen*, *wrugen* (got. *wrohjan*); *w* is alleen afgevallen in *riten* = ndl. rijten (naast wrijten) en *rese* (gigas) = ndl. reus.

Vreemd is de *w* in *verdilwen* of *verdelewen*, ndl. verdelgen; vgl. *ghedeluwet* Ruusbr. 6, 233, en *diluwen*, obliterare, in 't Gloss. Bern.

Als overblijfselen eener oudere spelling vindt men zelden *u*, *v* of *uu* (z. § 87): *ueruert* 8a (z. blz. 7), *verden* (fieri) 196a, *beuuilen* 113a, *te scůuuene* 119d. Meestal verbeterde de afschrijver zelf *v* in *w*: *welec* uit *velec* 37b, *wriue* uit *vriue* 22c, enz. In LvJ. is *u* voor *w* zeer gebruikelijk.

w aan 't einde was tot *u*, later *o*, *ĕ* geworden. Na een medeklinker is *ĕ* gebleven in *scade* (umbra), maar afgevallen in: *barvuet* (hs. *barwiet*; uit **barovôt*) 156a, *geel* (flavus), *himelvar*, *rosenvar* (verbogen: *rosenvarwe* enz.).

Na een langen klinker is *w* afgevallen in *zee* (mare), *sele* (anima) en *we(e)* (dolor etc.), daarentegen is *w* tot *o* geworden en de voorafgaande klinker verkort, zoodat een tweeklank *eo*, *io*, *ie* ontstond, in *ie* (*i*, *j*, *ye*, unquam), *iet* (= *jwet*), *niet* (*nit* = *niwet*), *iman*, *niman* en *sile*, de meer gewone vorm voor „anima".

De uitspraak der *w* was vermoedelijk nagenoeg semivocalisch, als in 't Ndl. Vóór *r* is spirantische uitspraak mogelijk; in 1380 was deze tenminste in 't Maastr. reeds doorgedrongen; vgl. Statb. *bevrught*

[1]) *g* drong uit de verbogen vormen van 't bnw. in den onverbogen vorm en vandaar in 't bijw. (ouder: **vrue*).

(probatus etc.) p. 320 (*quater*), *vreken* (ulcisci) 288, naast *wreeken* 287; ndl. *vrijvĕn*, *vrēkĕn*, *vrúgĕn*, naast *wrēkĕn*, enz. (geschreven: wrijven, wreken, wroeging).

ŭ uit *we* en *wi* z. § 26 en 32.

Vloeiende Letters.

Onfr. *l.*

§ 76. Als in 't Westmndl.; z. § 73, 1, *b*.

Men lette op de *l* in *donckel*, *verdonckelen*; de vorm met *l* is in 't Westmndl. hoogst zeldzaam (zie VERDAM, Mndl. Wdb. II, k. 285).

§ 77. *ld* en *lt*. Deze blijven onveranderd na *e* („umlaut" of = *e*, *i*), *i* en *u*: *beheldenisse*, *beheldere* [1]), *driueldeg* enz.; *euelde*, *e(en)ueldeg*, *geweldeg*, *helst* (tenes; uit **heltst*), *helt*, *heldet* (tenet) enz., *sorgueldech* 176a, **verkelden* (2. s. *verkels* 205c) [2]), enz.; *velt* (campus) enz.; *milde* (liberalis) enz.; *geduldeg* enz., *gulden* (*gůlden*, aureus), *hulde*, *ouergulde* (mhd. *übergulde*) 5d, dat. plur. *sc(h)ulden* (culpis), *sc(h)uldeg*, *sulde* (deberet, debebat), *vergulden*. Naast de vormen met *u* zelden vormen met *o*: *golden* 90a, *solde* (indicatief-vorm?), *vergolden* 174c.

Vreemd zijn de vormen op *-uuldeg* (*-uoldeg*) naast *-ueldeg*, als: *euuldeg* 29c, *menegfuldeg*, *hondertfuldeg* 12d; *driuoldecheit*, *eenuoldeg*, *e(en)uoldelike*, *tweuoldig* 107c. Al nemen we aan, dat zij in ons dialect niet thuis behooren, dan blijft de verklaring toch lastig voor 't Westmndl., waar men alleen *-veldech* en *-voudech* (naar *-vout*) verwacht. Overgang van *-eld-* in *-uld-* komt anders niet voor, en aan overgang van *-ald-* in *-uld-* is in 't geheel geen denken. Zou men niet een zwakken vorm *-*flþîg*- of **fldîg*- naast *-*falþ*- kunnen aannemen? Bij FRANCK's verklaring (Mndl. Gramm. § 51, Anm.) blijven de limb. vormen op *-veldeg* onduidelijk; was zijne gissing de ware, dan moesten de vormen op *-vuldeg* in 't Limb. ontleend zijn, vgl. echter *einuoldeg* enz. naast *menegfaldeg* in 't Gloss. Bern.

§ 78. *a*. *ald* en *alt*. Serm. in den regel *aud*, *aut* (*aůt*), betrekkelijk zeldzaam *ald*, *alt*, *oud*, *out*. Zoo vinden we: *aut*, *auder* (aetas) enz., *baude* (cito), *gewaut* (*gewaůt*), *caut* (frigidus), (*v*)*erkaut* (part. pt., mhd. *erkalt*), *hauden* enz., *saut* (sal), *du saut* (debes), *sauter* (psalterium),

---

[1]) *behaudere* 125d naar *behauden*. Dgl. *behoudenisse* 182d.

[2]) *caude* (frigus) staat onder den invloed van *caut*. Ook Veldeke: *calde*.

smaut, *getaut* (mhd. *gezalt*) 148d, naast *getelt*, *-vaut* in *dusentfaut* (bijw.) 47c.

al: *gewalt*, *halden*, *du salt*, het laatste onder invloed van 1. en 3. pers. *sal* [1]), niet zelden *salter*, onder invloed van den lat. vorm, en altijd *altare* (= lat. *altare*), naast *auter* 166d (*bis*).

ou: *gewout*, *houden*, *out*, *seuenvout* 111c, blijkbaar verkeerde spellingen naar westmndl. voorbeeld.

b. *old* en *olt*. Serm. *oud*, *out*, zelden *old*.

ou: *gedout* (patientia), *ongedout*, *gout* (aurum), *hout* (lignum), *scout* (culpa), *gescouden* (part. van *scelden*), *soude* (debebat, deberet) enz., *vergouden* (part. van *vergelden*), *woude* (voluit, vellet) enz.

ol: *solde*, *wolde*. *solde* kan ook voor *sulde* staan: **solda* en **suldi* zijn door elkaâr geraakt.

§ 79. De nieuwe dialecten onderscheiden duidelijk *al* en *ol* vóór *d* of *t*, b.v. roerm. *alt* (*āt*), *balt*, *haldĕ* (*hāĵĕ*), maar: *gòl't* [2]), *wòl* (volui), *zòl* (debui), enz. (*ou* alleen in *hout*, lignum, en afleid.); maastr. *āuwĕr*, *hāuwĕ*, *āit*, *kāit* (zeer lange *ā*) [3]), tegenover: *gōut*, *hōut* (zeer lange, geslotene *ō*), St. Truien: *káát* tegenover *haôt* (naar Bormans' spelling).

Ook Statb. onderscheidt *al* en *ol* door voor 't eerste *al* of (ééns) *au*, voor 't laatste *oul*, *ou*, of *ol* te schrijven: *alt*, *balde*, *halden*, enz., *maudtvate* 319, maar: *schoult* (ook pl. *schoulde* en soms *schouldigh* naast *schuldigh*), *scoutet*, *solde*, *wolde*. *oul* drukt een overgangstrap uit, die echter in 1380 reeds door *ou* was vervangen. *al* is eene ouderwetsche spelling voor *au* of *āu*, want de oorkonde van 1349 heeft geregeld *au*. Nog in eene maastr. kroniek die tot 1517 loopt, staat doorgaans *al*, ééns *ou*; maar ook *ol* in plaats van *al*: pt. *golt* naast *galt*.

LvJ. heeft zoowel voor *al* als voor *ol*: *ou*, volgens de nieuwe tongvallen eene onnauwkeurige spelling naar 't Westmndl.

Het dialect der Serm. onderscheidde zeker *au* en *ou* (of *āu* en *ōu*); de afwijkende spellingen zijn óf ouderwetsch (*al*), óf navolging van 't Westmndl. (*ou* voor *au*). *du salt* kan echter zeer goed nog hebben bestaan, evenzoo *wolde*, *solde*.

---

1) *saut* komt, als ik mij niet vergis, het eerst voor 137a en is van daar af aan regel; daarvóór alleen *salt*.

2) *l'* = palatale *l*.

3) Franquinet geeft op: *aut*, *kaut* als *auwer*, *hauwe*, maar ik heb van Maastrichtenaars alleen *āit*, *kāit*, *āuwĕr*, *hāuwĕ* gehoord. De *āu* is dus alleen onveranderd gebleven vóór primaire of secundaire *w*.

Om de tegenwoordige grens van *al* en *au* (*ao*) vóór *d*, *t* te bepalen heb ik geen gegevens. Weert en Stamproi en al wat ten W. daarvan ligt, hebben *ao* of *au*, Sittard en al wat ten Z. daarvan ligt, eveneens, Roermond, Venloo enz. *al*. Het eenige wat daaruit blijkt, is, dat de Serm. niet geschreven zijn door iemand die in Roermond of ten N. daarvan was geboren.

Opm. In nieuwere limb. dialecten vindt men ook vóór andere letters dan *d* en *t* vocaliseering of syncope der *l*: Weertsch *kaoj* (vitulus), Sittardsch *kauf*, Maastrichtsch *hāf*, *kūf*, *pām*.

Onfr. *r* en *hr*.

§ 80. Serm. *r*. De uitspraak zal wel niet overal dezelfde zijn geweest; zie Taalk. Bijdr. I.

Men lette op *r* uit *z* in *bere* (bacca), ndl. bes, bezie, -bei, pl. bessen enz., Groenloosch pl. *bèzĕn*. Vgl. *ertbere*, fraga, Gloss. Bern.

r is gebleven in *peregrinscap* 37a, naast d. s. *pelgrime* 217d, *pelgrimscap* (hs. *pelgimscap*) 202d.

Neusklanken.

Onfr. *m*.

§ 81. Serm. *m*. *m* is verlengd in *nemmer*, *nimmer*, *emmer*, *immer* (*nemer* 35a, 38b, *nimermeer* 19d zie § 73, 1, *b*) uit **nêw-mêr*, **êw-mêr*.

Voor *mm* staat ook *mb*, in *columbe* (columna), *nember* 21d, naast *columme*, *columpne* (met inlassching van *p*), maar alleen *amme* 147a (*ter*), *stumme* 170a. Tot *mb* voor *mm* kwam men door de vele vormen met *mm* voor en naast *mb*; z. § 85.

Onfr. *n*.

§ 82. *n* is na eene korte lettergreep met vollen klinker verlengd in *gonnert* (dehonoratus), *onnere*, z. § 73, 1, *c*.

n valt af in *mi*, „men"; vgl. *men* = *mi en*, *min* = *mi ne*, *mine* = *mi-ene*, *mis* = *mi-es*, *mit* = *mi-et*. De vorm *mi* is ontstaan op sommige plaatsen van den zin en later algemeen geworden. Vreemd is de *i*, waarvoor men *ĕ* zou verwachten. Naast *mi* staat *mer* 5a, 231b en eld. (12 maal), eig. **men dar*, en *men* 205c.

Onfr. *ń*.

§ 83. Vóór ongedekte *k* schrijven de Serm. de gutturale nasaal meest *nc*, maar ook dikwijls *n*: *dencken* en *drencken*; vóór ongedekte *g* bijna altijd *n*, zelden *nc*: *dencge(n)* 100c, 146c, 148b (*bis*), 155a, *iunc|ger* 66c, *iuncger* 118b, *soncgen* 154c, naast *dengen*, *iunger*, *songen*, enz.

Aan 't einde van een woord en vóór gedekte *k* of *g* staat altijd *n*: *hinc*, *lanc*, *lencde*, *sinct* en *singt* (canit), enz., evenzoo in *penninch* 213a en vóór *x*: *anxt* (*anxst*), enz.

Zie verder § 100.

Lipletters.

Onfr. *p*.

§ 84. Serm. *p*.

In plaats van *pp* komt ééns *bp* voor: *jacobpe* 170c (n. s. *jacob*), naast *jacope* 180a.

Na korten vollen klinker is *p* verlengd in *opperstendenisse* naast *operstendenisse*, z. § 73, 1, *c*.

Over *p* vóór *t* zie men § 88.

Onfr. *b* en *ƀ* (geschreven *v*).

§ 85. Verhouding van *b* en *v* als in 't Onfr. en Mndl.; over de spelling zie men § 86. Vreemd zijn *swefet* (natat) 20a en *vergefet* = *vergef-et* 94b (in 't laatste geval komt de *f* van *vergef*, remitte; vgl. de regelmatige *bleuic*, *gauene*, enz.).

erfelic is door inlassching van *ĕ* ontstaan uit *erflic* uit **arƀilîk*, evenzoo *vfen(en)* uit **ufnen* uit **ôƀnôn*, dgl. *bedrufenisse*, *sterfelic*, enz.

Lange *b* wordt (volgens § 73, 2) gewoonlijk *bb*, maar ook *pb* geschreven: *dobbelen*, *hebben*, *stubbe*, enz., daarnaast: *dopbelens* 134b, *gestupbe* 118c, *stupbe* 164a. Zie ook § 73, 1, *b*.

Lange *b*, aan 't einde verkort, wordt *b* gespeld; de uitspraak was evenwel zeker in vele gevallen *p*: *ic heb*, uitspraak aan 't einde van den zin en vóór harde letters *hep*, vóór zachte mutae *heb*, vóór klinkers *hebb*: *hebbic*.

mb (aan 't einde *mp* of *mb*) blijft gewoonlijk, maar wordt ook niet zelden *mm* (*m*): a. s. m. *domben*, *domp* (*dumpt* 29c), *domplike* (*dumplike*), *dompheit* (*dumpheit*), *columbe* (columba) 116b, *clamp* (*clampt* 231c, ascendit), *clemp* (ascende), *climpt* (ascendit), *lamp* (agnus), g. s. *lamps* 144d, *lambs* 161a, *ombe* (*umbe*, *omb*);

maar: *clemmen* (ascendere), g. s. *lams* 141c, *umme*, *omme*, *om* (alle drie zeldzaam). *climt* z. § 123.

Meestal *m(m)* in *becommeren* (part. *becomert* 65b), *commer* enz., naast *becomberen*, *comber* (*cumber*), alleen *m(m)* in *eimere* (situlas) 109c, *cromet* (curvat) 52d, *timmeren*, *tem(m)erman*.

Misschien was het oorspronkelijk: *lamp* — g. s. **lammes* enz., en kwamen later analogische vormen op, vgl. *clemmen* — imp. *clemp* (ags. *climban*, Gloss. Bern. *clemben*), *timmeren* enz.

Omgekeerd *mb* voor *mm*; z. § 81.

Opm. Hoogst belangrijk is (*sig*) *eruarmen* (misereri) *pass.*, de regelmatige ndl. vorm, waarvoor 't Westmndl. eene andere samenstelling, nl. *hem ontfarmen*, gebruikt. *hem erbarmen*, ndl. zich erbarmen, komt ook wel voor, maar is aan 't Hd. ontleend. De *f* in *ontfarmen*, ndl. ontfermen, is alleen verklaarbaar, indien men aanneemt, dat *ont-* in de plaats is gekomen van een prefix dat uitging op een klinker óf op *r*, daar anders *b* ware gebleven; het Ndl. en Mfr. staan dan ook alleen met hun *ont-*, *int-* (mfr. *intbarmen*).

Als in 't Ndl.: *odeuare* (ciconia) 170d.

arbeit als ndl. arbeid, ags. echter *earfođ*.

Onfr. *f* = got. *f* of (vóór *l*) *þ*.

§ 86. *f* aan 't begin is geregeld verzacht tot *v*, als in 't Westmndl.: *vader*, *van*, *vele* (multum), *vreuelike* (scelerate) 52c, *vrolike*, *vlin* (fugere), enz. enz. De spelling weifelt tusschen *v* en *u*.

f is gebleven in de meeste uitheemsche woorden, die grootendeels tot heden hunne *f* hebben bewaard: *falgeren*, *feeste*, *fir* (ofra. *fiers*) 129a, *fone* (mhd. *fônne*, *phônne*, lat. Favonius), *forme*, enz., ook in *frailic* (probe) 205b. Maar ook: *vorme* 184d, *vormen* (formare) 119b, ndl. vorm, vormen.

Bij inheemsche woorden [1]) komt *f* alleen voor waar de regelen der sandhi zulks vereischen; z. § 114, δ. Vreemd is evenwel *gefustert* 193d, *te fusterne* 180b; het laatste zou op zich zelf verklaarbaar zijn uit eene uitspraak *tfusterne*. Waarschijnlijk ouderwetsche spelling, zie Gloss. Bern. op *f* en *v*.

In 't midden van een woord tusschen twee klinkers en vóór zachte mutae is *f* tot *v* geworden; in hoeverre de uitspraak dezer *v* (*twiuel*) afweek van die der *v* aan 't begin (*vader*), is niet na te gaan.

Als bij *v* = got. *b* staat voor *v* tusschen klinkers in de Serm. gewoonlijk *u*, zelden *v*; aan 't einde eener lettergreep staat *f*, ook vóór zachte mutae [2]): *lifde* (amor), *lefde* (vixit), *gelofde*.

In vreemde woorden vindt men *f* (meestal geschreven *ph*) ook tusschen klinkers: *prophete*, *saphiren*, *selphart* 2v. of *selfart*, enz. De laatstgenoemde vorm berust op eene verkeerde opvatting van de mhd. spelling *Selp-hart*, met bijgedachte aan den ndl. vorm **selvart*. — *ph* aan 't einde in *Joseph*, enz.

---

[1]) daargelaten het twijfelachtige *frailic*.

[2]) Dr. FRANCK verwondert zich over spellingen als mndl. *leefde*, *gheloofde*, *vraechde* naast *vraeghde* en zoekt er veel meer achter dan noodig is (Mnl. Gr. § 93, Anm.). Daar aan 't einde van een woord *v* in 't geheel niet en *gh* minder dan *ch* gebruikt werd, bezigde men aan 't einde eener syllabe ook alleen *f* en meestal *ch*.

§ 87. Evenals *u* i. pl. van *v*, komt *v* voor i. pl. van alle mogelijke *u*'s, aan 't begin zelfs gewoonlijk: *vffenen*, *v*, *vte*, *vwe*, enz., naast *uffenen*, *u*, enz., verder b.v. *avden*, *bvte* (penitentia), *blvet*, *dv*, *dve*, *havden*, *hvlde*, *orlovge*, *wovde*, enz.

Voor *v* vindt men ook, hoewel zelden, *w*: *gewullike* 8b, *gewugt* 25c, *wroude* (gaudium) 121c, enz.; meestal veranderde de afschrijver het zelf: *vert*, *opvart*, *vremde*, e. a., uit *wert*, *opwart*, *wremde*, e. a.; 149d *warven* uit *varwen*; z. § 75.

ů komt ook hier en daar voor: pt. *hůůen* 156c, 157a; meestal is evenwel de *o* boven deze *u* van den lateren corrector.

Opm. De *v* (uit *f*) in *anuilte* (incus) 199a (*bis*) beantwoordt aan de *f* van ags. *anfilt* en aan de *v* van ohd. *anevalz*; zie Franck *i. v.* aanbeeld.

§ 88. *ft* (= *ft* of *pt*) is tot *cht* (meestal geschreven: *gt*) geworden in: *agter*, *brulogt*, *egt*, *egter*, *egterste*, *eenlugteg* (ags. *ânlíepe*, vgl. hd. *weitläftig*) 100c, *gedogt* (baptizatus; vgl. osa. pt. *dôpta*, Monac.), *ongedogt*, *geknocht* 155a of *geknoegt* 181c (vgl. ndl. verknocht), *gecogt* (*gekoegt* 145a; ndl. gekocht, Groenloosch *gĕkòft*), *gerugte*, *gesogt* 22a [1]), *gigte* (donum), *gracht* 173d, *hegten* enz., pt. *cogte*, *cragt* (vis), *cregteg* enz., *lugt* (*logt*; aër), *ogte* enz., *sagte* (ags. *sôfte*), *segte* (ags. *sêfte*) enz., *stigten* (fundare), *sugten* (ohd. *sûfteôn*), eindelijk in de suffixen *-agt* en *-agteg* (*-egtech*): *schadagt* 214d, e. a., *dinstagteg*, *sorfagteglike* (LvJ. *sorfechtech* blz. 42, *sorfechtegheiden* 191) 190c, e. a., *hellegtech* 192b.

ft ééns in *seftecheit* 115c, naast *segtecheit*, verder altoos in *gescreft*, *screft* (vgl. ndl. geschrift, schrift, maar ook: gift, Statb. *gifte* p. 301, Gl. Bern. *gigte*). Naast *notdorfte* komt niet zelden *notdorte* (*notdortte*) voor; vgl. *gesleten* § 103. *vifte* (quintus) en *vifteg* staan onder invloed van *vif*. *gescefde* 120d schijnt eene soort vertaling van mhd. *geschefte* te zijn; vgl. *gescefde* (negotium) D. Ord. 289, naast *gescefte*, z. Verdam *i. v.*

Keelletters.

Onfr. *k*.

§ 89. Als in 't Westelijk Mndl. en naar Romaansch voorbeeld, staat vóór *e* en *i* altoos *k*, vóór *a* en *o* of vóór medeklinkers meestal *c*, verder aan 't einde van een woord of lettergreep zoo goed als altijd *c*: *keren*, *kint*, *spreken*, enz. — *casteien*, *caut*, *cleet*, *commer*,

[1]) H. dorvloten ē *gesogt* in der gotliker sutecheit = S.-G. durheflozzin und *besoephte* in der gotlichun suezekait. *gesogt* waarschijnlijk van **soepen* uit **saupjan*. Amand I, 3262 staat *ghesoghet* (z. Verdam), dat echter wel bij *soghen* zal behooren.

cruce, enz., daarnaast *kaut*, *kaniel* 31b, *kasteien* (gewoonlijk), *kommer*, enz.; *dic*, *ic*, *sulc*, enz., *gestelik* 217b.

Vóór *u* is *k* regel, en eveneens (altijd) vóór *n*: *kundegen*, *kume*, *kunlike; knegt*, *knie*, *geknogt*, *knoep*, enz., daarnaast b.v. *cume*, *cunlike*.

Zelden *ch*: *chore* (chori) 114d, naast *koere*, en zie § 104.

Men zou kunnen denken, dat *k* ook geregeld vóór een door „umlaut" gewijzigden klinker werd gebruikt, maar de spelling richt zich alleen naar de letter: vóór *a* en *o*: *c*, vóór *e* en *i*: *k*. Waarom vóór *n* altijd en vóór *u* gewoonlijk *k* staat, weet ik niet; het doet er trouwens weinig toe, want de uitspraak was toch vóór palatale en gutturale klinkers dezelfde, als in 't Ndl.

Voor *kw* wordt altijd *qu* geschreven, voor *ks* staat *cs*, *x* of *xs*, de beide laatste in vreemde woorden (*penxtdag*, *exsemple*, enz.), in *ontlixen*, *anxt* of *anxst* (ook *ancst*) en zijne afleidingen [1]), en nog een enkele maal, b.v. *danx* 183a, *ix* (= *ic-es*) 222d, naast *dancs*, *ics*, maar altoos: *himelrics*, *conincs*, enz.

Voor lange *k* wordt *ck* geschreven, z. § 73, 1, *b* en 2.

Ook na *r*, vóór een klinker staat gewoonlijk *ck*: *mercken* en *merken*, enz. Bijzondere energie der uitspraak na *r* is begrijpelijk, maar men verwacht ook na *l*: *ck*, we vinden echter *elke*, *sulke*, *wolke*, enz., slechts éénmaal *wolcken* 60d.

§ 90. Kenschetsend voor 't Limburgsch is de „verschuiving" van *k* aan 't einde van eenige woorden. In de Serm. vinden we daarvan de volgende voorbeelden:

sig of *sich* (se, sibi), nooit **sik*;

dig (te) 69c, *dich* (tibi) 163d, anders de datiefvorm *di*;

sullech (talis etc.) 37a (*bis*), verbogen *sulge* enz. 15b, 18b, 27b, 74a, 228b, *sulege* 40c, naast de gewone vormen *sulc*, *sulke* enz.;

willeg (*willech*) 17b, 30d (hs. *will'*), 33b, 41c, 42c, 52a, g. s. *welges* 3a, naast de gewone vormen *welc* (*welec* 37b, 55a), *welke* enz.

Dat is betrekkelijk weinig [2]). In *alle* hedendaagsche limb. dialecten, tot in Zuid-Brabant toe, vinden we: *ich*, *dich*, *mich*, *zich*, *ûch* (*ûch*), in Maastr. en ten O. daarvan bovendien *ouch* (resp. *aoch*, *auch*, *ôch*); daarentegen heb ik *sullech* en *willech* niet meer aangetroffen.

---

[1]) *anxst* = **ankst* uit *angèst*. Evenzoo *conincs* uit **köningès*.

[2]) De latere corrector veranderde ook *mi* (me) in *mich* 12d en *di* in *dig* 38ab, en schrijft bovendien *ich* 53b (rand) en *och* (quidem) ald. Hij is over 't algemeen meer geneigd tot het gebruiken van dialectische vormen, b.v. schrijft hij herhaaldelijk eene kleine *i* boven *ee* of *e* uit *ai*, o. a. boven *cleder*, *clene*.

In de oork. van 1349 vinden we *oych* p. 426, *suelich* ald., en verbogen: *wilghe* enz. 424, 425, 426, maar: *buywelec* 423, *eyndrechtichlec* ald., *ghebreeclec* 424, en verbogen: *vorsienlecken* 423, bijw. *noelecke* 424, *ewelike* ald.

Statb. *migh* p. 329, *mich* ald. (titel) 269; *sigh* 260 (*bis*), 272 (tit.), 276, 287, 324, *sich* 276 (tit.), 288; *ouch* (tenminste 15 maal); verder: *alsolligh* 312, 324 (tit.), 325, 330, 333, *alsollich* 268, 285, 314, *erflich* 316, *steetlich* 323, *broeghlic* 327, en verbogen: *alsolghe* (uitgave: *alsoghe*) 277 (tit.), *alsolge* enz. 277, 312, 329, 331, *alsolche* enz. 289, 316, *wilge* enz. 276, 296, 312 [1]).

Daarentegen *oock* p. 309 (Westelijke vorm, zooals ook uit de *oo* blijkt); *alsollic* 283, 299, 315; en zeer vaak *-lic* (*-lyck* enz.) = *-lîk*.

§ 91. In Veld.-En. vinden we 5 rijmen van *ouch* met woorden uitgaande op *ouch* uit *oug*, één van *sich* met *einwîch*, en 11 van andere woorden op *k* met woorden op *ch* (= *ch* of *g*) of *cht*; zie Behaghel t. a. p., s. LXVIII flgg.

In Serv. staan 2 rijmen van *ouch* met woorden op *ch*, bovendien: *kondich* : *Heynrijch* II, 2051, *ongemach* : *sach* I, 2651 en *bleif* : *streich* I, 1491.

Behaghel wil uit dat alles het besluit trekken, dat oorspronkelijk *k* aan 't einde altijd in *ch* is overgegaan en later, naar analogie van *k* midden in 't woord, *ch* weêr voor *k* plaats maakte, behalve in *ich* en dgl., waarnaast geen vormen met *k* bestonden. Dit schijnt mij eene zeer stoute stelling. Behaghel moet zelf toegeven, dat de rijmen van *k* op spirans bijzonder zeldzaam zijn: 22 op 20000 regels, en haalt tevens uit Serv. de dubbele rijmparen: *lach* : *besach* : *sprak* : *ongemak* II, 2183 en drie dergelijke uit de Eneide aan [2]).

Braune meent, dat *k* aan 't einde geaspireerd, maar niet = *ch* was. Was *k* echter geen spirans, vanwaar dan de rijmen met *ch* en *f*? Was het wél een spirans, dan is het vreemd, dat de rijmen met *ch* niet veel meer voorkomen.

En waarom zou Veldeke niet een enkelen keer een Hoogduitschen vorm in 't rijm hebben gebezigd? Maerlant nam ook zijne rijmen uit allerlei dialecten en talen, zooals hij zelf bekent. Hoeveel te meer de verduitschte Veldeke, die niet tegen het rijm *lof* (laus) : *bisscop* opzag (Serv. I, 614, 1493). Men zie ook de statige reeks van onnauwkeurige rijmen bij Behaghel, s. CXII flg.

---

[1]) *Luytigh* en *Luytich* naast *Luyck* zijn hd. vormen; vgl. d. s. *Lútke* oork. v. 1349.
[2]) Vier gelijke rijmklanken komen bij Veldeke anders maar tweemaal voor; zie Behaghel t. a. p., s. CXIV.

Alleen *ouch* schijnt in 't dialect van Veldeke te hebben thuis behoord. LvJ. heeft één *ich*: *salich* blz. 111, anders *c* (*k*): *ic*, *oec*, enz., Kerst. *ic*. In 't Gloss. Bern. vindt men ook *ig*, *buch*, enz. naast *buek*.

§ 92. In de eerste plaats is zeker, dat in de verbogen vormen de *ch* of *g* uit den onverbogen vorm is gekomen; dat blijkt reeds uit de weifelende spelling van Statb. Deze verschuiving (die alleen na *l* voorkomt) ware ook onverklaarbaar, aangezien zelfs het zoogenaamde Middelfrankisch *k* na *l* in 't midden van een woord bewaart.

Bij *solich* enz. dacht men aan een adj. op *-ig* (*-ĕg*) en verboog dienovereenkomstig.

§ 93. Wat nu *sollich* (*suelich*) en *willeg* (Serm.) betreft, deze staan blijkbaar onder invloed van het Duitsch, vgl. mhd. *solich*, *sulch* enz., *wilich*, *wilech* enz.; de inheemsche vormen waren *sulc* (*solc*) en *welc*; *sulg* (Serm.) is een gemengde vorm of direct = mhd. *sulch*. *erflich* (Statb.) en dgl. zijn ook zeker Duitsch gekleurd; men vgl. de talrijke vormen op *-lic* (Serm.), *-lec* enz. (Statb.). In de Valkenburgsche stadsrekening van 1452 (Slanghen t. a. p., blz. 24) vindt men behalve *wilge* ook *ellich vass*, tegenover *ellick vait* in die van 1467. Duitsche invloed is hier duidelijk, maar dit *ellich* kan moeilijk = mhd. *ellich* (communis) zijn: het is gemaakt naar andere bnw. op *-lich* = *-lîk*.

Bij *ich*, *dich*, *mich*, *sich* is niet te bewijzen, dat we met ingedrongen vormen hebben te doen, aangezien het niet zeker is, dat de accusatieven **dik*, **mik*, **sik* in de periode vóór de verschuiving niet hebben bestaan. De onfr. psalmen kennen echter geen **mik* en **thik*, wel *ik* en *sig* (d. i. *sich*), en dat maakt toch het bestaan van de beide eerste vormen in 't Oudlimb. onwaarschijnlijk. Bedenkt men daarbij, dat ook *ûch* (vobis, vos) en *wîr* (Statb. *wir*, *wier*, nieuwmaastr. *vêr*, resp. *vĕr*) in 't Maastr. zijn ingedrongen, en de vormen *ich*, *dich*, *mich* zich gaandeweg over geheel Westelijk Limburg hebben uitgebreid, tot in Brabant toe, dan kan men de mogelijkheid van het indringen der vormen *ich*, *mich*, *dich*, *ouch* niet loochenen. Ik stel mij voor, dat eerst naast den datief-vorm van 't pron. pers. 3. pers. het gemakkelijke *sich* opkwam [1]), en allengs de overige. *dich* en *mich* verdrongen in later tijd *di* en *mi*.

---

[1]) Het feit, dat „zich" in de ndl. schrijftaal is doorgedrongen, haal ik niet aan als bewijs, omdat ik niet geloof, dat de volkstaal het kent. In Holland is dat niet het geval, maar gebruikt men den datief (*ĕm*, enz.) of „zijn eigen", enz. — In 't Onfr. behoort het in de psalmen voorkomende *sig* oorspronkelijk niet thuis, blijkens *ik* (ego) ald.

Bij andere woorden beletten of stuitten de verbogen naamvallen den invloed van 't Hd. In 't Heerlsch, dat door zijne ligging bijzonder onder dien invloed stond en staat, vindt men b. v. ook geregeld *-lĕch'* voor *-lĕk*: *gĕvîrlĕch'* (periculosus) en dgl.

De schrijver der Serm. kende naast de vormen met *ch* die met *k*, maar gebruikte de eerste zeker meer, dan zijn werk zou doen vermoeden.

Men zie over de uitspraak en spelling der *ch* = *k* § 103 en over andere hd. gekleurde vormen b. v. § 106.

§ 94. Anders zijn (mét COSIJN, T. en Lttb. V, 184) te beoordeelen de werkwoordsvormen: *bestricht* (illinit) 17b, *geswacht* (part.) 11b, *sugter* (quaeritis) 217c, *versugt* (tentat) 15b, *verulucht* (exsecratus) 143d — *tregt* (*trecht*, trahit) 16b, 22d, 51c, *getregt* 139c, *rochten* (avulserunt) 149c. De vormen met *c* zijn evenwel veel talrijker: *bestrict*, enz.; soms is *c* uit *g* verbeterd: *gebrect* 8d, *mact* (facit) 93c, uit *gebregt*, *magt*.

Een overgang van *k* vóór *t* in *ch* is eenvoudig een herhaling van wat in eene vroegere periode was geschied, en gelijksoortig met dien van *p* vóór *t* tot *f* (later *ch*). Vgl. nog *lagtwarie* (Serm.).

Over „lichaam" zie men § 104.

Onfr. *sk*.

§ 95. Naar Romaansch gebruik staat aan 't begin eener lettergreep gewoonlijk *sc* vóór gutturale klinkers en vóór medeklinkers, gewoonlijk *sch* vóór palatale klinkers. De uitzonderingen zijn echter ontelbaar: men vindt ook *sc* vóór *e* en *i*, en *sch* vóór *a*, *o* en *u* [1]). Alleen vóór medeklinkers is *sc* regel.

sch heeft in 't gansche ndl. taalgebied allengs *sc* verdrongen, maar men duidt daarmede nu tevens een anderen klank aan, nl. *s* + *ch*, of *s̀* (z. blz. 70, noot 2).

Na korte klinkers staat in de Serm. *ssch*, *ssc* of *sch*: *tusschen*, *tusscen* en *tuschen*, enz.; na lange: *sch*, *sc* of *ssch*; z. § 73, 1, *b* en *c*.

Bovendien vindt men *erdersgen* 65b, en omgekeerd: *dusschedaen*, *susscheda(e)n*, *suschedaen* 219a, *scuts* (boni, g. s.) 231d, *schens* (illius) 186d, *schees* (spiritûs) 220c.

Hieruit blijkt, dat *sch* en *sc* de uitspraak *s-ch* konden hebben, en aan 't begin van 't woord hadden zij die zeker. Ten W. der Maas, behalve in Maastricht, hoort men daar in 't algemeen nog dezelfde uitspraak,

---

[1]) Ik durf er niet voor instaan, dat *sc* vóór *e* en *i* niet meer voorkomt dan *sch*; vóór *a* meestal *sc*, maar vaak ook *sch*; vóór *o* en *u* predomineert *sch* misschien wel.

maar in Maastricht en ten O. der Maas vinden we tegenwoordig de uit het Duitsch ingedrongen uitspraak *š*: maastr. *šun* (pulcher), *šrîvĕ* (scribere).

Niettegenstaande de spelling *erdersge* en de zeldzaamheid van de schrijfwijze *s* of *ss* (meestal *sch*, *sc*) moet men toch aannemen, dat midden in een woord de uitspraak *s̀* was. Daarvóór pleiten Statb. (*ss*, *s*), de tegenwoordige uitspraak in 't Maastr. e. a. (*mins̀ĕ*, *vleis̀ĕlĕk*) en de spellingen *vliscegen* (naar mhd. *vlîzegen*) 20c [1]), *wensene* (cupidini) 18d, 3. s. *wensent* 83b, *wentsent* 34b.

Over de mogelijkheid van palataliseering der *sch* aan 't begin der woorden vóór *e* enz. zie men § 97.

§ 96. Aan 't einde van een lettergreep vinden we naast *sch* niet zelden *s*, zelden *ch*, *schs*: *heisch*, *kusch*, *valsch*, *vlesch*, enz. — *engels*, *erders*, *himels*, *hofslike* 185d, *hons* 209d, *kus*, superl. *kuste*, *ongekust* 191d, *vals* — *himelelchs* 11c, *vlechs* (carnis; naast *vle(e)schs*, *vle(i)sch*) 10c — *kuschs* (castus) 12a, 160c — ééns *sg*: *kusg* 85c.

De uitspraak was zeker ongeveer = ndl. *s̀* aan 't einde (geschreven *sch*), als in 't Westelijk Mndl. [2]). De spelling *s* bewijst, dat *s̀* niet zeer ver van *s* afstond, en in 't Ndl. is 't bewustzijn van het onderscheid zoozeer te loor gegaan, dat men vormen als vleezen, vleezig heeft gemaakt. 't Maastr. heeft aan 't einde ook *s*, en eveneens de Westelijke dialecten.

In 't Heerlsch, 't Roerm. en andere Oostelijke tongvallen staat ook aan 't einde en in 't midden *š*, evenzoo *š* in plaats van *s* aan 't begin vóór *l*, *m*, *n*, *p*, *t*, *w* (roerm. vóór *w*: *ž*); in 't Maastr. vindt men *šp*, *št*, enz., indien de nadruk op 't woord ligt. Alles invloed der Hoogduitsche uitspraak.

Bij *sk* vóór *h* is de gewone spelling der Serm. *sch*, daarnaast *sh*, *sc*: *broescheit*, *kuscheit*, *menscheit*, enz., zeldzamer: *broesheit*, *kushei(e)t*, *mensheit*, verder: *mensceit* 8a, *onkusceit* 209c.

Uitspraak *s̀*, dus *kûs̀eit*? In 't Ndl. *kuisheit*, wat eene jonge uitspraak kan zijn.

---

1) De ook voorkomende spellingen *vlischen* en *vliscen* kunnen direct = mhd. *vlîzen* zijn, maar ook door syncope uit **vlisegen* zijn ontstaan.

2) Dat het Mndl. *s* en *s̀* (uit *sch*) aan 't einde van en midden in een woord onderscheidde, is met zekerheid op te maken uit de omstandigheid, dat het verschil nog bestaat. Volgens mijne uitspraak wordt bij *s̀* de punt der tong meer opgeheven dan bij *s* en komt tegen de tandkas aan, terwijl zij bij *s* aan de boventanden ligt; bovendien is de omkrulling der lippen bij *s̀* sterker dan bij *s*. *s̀* neigt dus meer tot *š*.

Onfr. *g*.

§ 97. *g* is in 't Limb., als in alle nfr. dialecten, steeds spirans, behalve als zij lang is en in de groep *ng* (z. ben.).

De Serm. schrijven aan 't begin eener lettergreep *g*: *gaen*, *geuen*, *gireg*, *got* (Deus), *gut*, *gloien* — *dragen*, *menge* (uit *menege*), *sorge*, enz. De Romaansche spelling *gh* vóór palatale klinkers, in 't Mndl. en Statb. zoo gewoon [1]), komt hier slechts 3 maal voor: *ghi* (vos) 122d, *ghiten* 74b, *iaghehonde* 82d.

In tegenstelling met het Westelijk Ndl. palataliseert b.v. het Maastrichtsch de *g* vóór *e* en *i*; misschien was dat ook in het dialect der Serm het geval, hoewel bewijzen ontbreken. Was *g* vóór *e*, *i* gepalataliseerd, dan was *sch* het ook.

Aan 't einde eener lettergreep is *g* in 't schrift samengevallen met *ch*; z. § 103.

§ 98. Lange *g* wordt op verschillende manieren gespeld. We vinden:

gh in: *leghen*, *lighen* enz., *rughe*, *seghen* enz., *onseghelic* 205d, *onseghelike* 196b, tezamen 64 maal;

gg in: *leggen* enz., *liggen* enz., *moggen* (culices) 176b, *rugge*, *seggen* enz., *onseggelike* (*-lec*), tezamen 37 maal;

cg in: *mucgen* 113b (*bis*), *rucge*, *secgen*, tezamen 26 maal;

chg in: *lechgen* 16c, *ruchge* 8a, *sechgen*, tezamen 6 maal;

g in: *legen* 13c, *segen* 157d en eld., tezamen 4 maal;

ch in: *sechen* 156d.

Aan 't einde eener lettergreep, waar *gg* verkort werd, staat meestal *g*: *seg ic*, evenzoo: *ic segt* (dico id), daarnaast *c* in: *ic sect* 227d, *onseclike* 124c, en *ch* in: *sech ic* 15a.

---

[1]) Ten onrechte zoeken Dr. FRANCK (Gramm. § 9) en Dr. v. HELTEN (Sprkk. § 91, *b*) hierin 't bewijs, dat de uitspraak der *g* vóór *a*, *o*, *u* in 't Mndl. of Oudndl. afweek van die vóór *e*, *i*. Dr. FRANCK meent, dat *g* vóór *e*, *i* gepalataliseerd was. Maar daarvoor is in het tegenwoordig Ndl. geen enkele steun te vinden, en toch zou ongetwijfeld de palatalisatie bijzonder sterk moeten zijn geweest, om de mndl. schrijvers, die tot de ongelooflijkste spellingen in staat waren, te nopen haar in 't schrift uit te drukken. Dan hadden er sporen *moeten* blijven. Waar zou de spelling *gh* voor palatale *g* ook vandaan komen? Voor Dr. VAN HELTEN's stelling zoek ik ook tevergeefs naar bewijzen; er tegen spreekt, dat de spirantische uitspraak der *g* tusschen klinkers en na *l* of *r* zeker, aan 't begin waarschijnlijk vóór-ndl. is. De *gh* is het gemakkelijkst te verklaren, als men haar voor de Romaansche spelling houdt, die in 't Mndl. werd overgenomen. Men vergelijke *c* en *k*, *sc* en *sch* en de spelling der gutturalen in de ohd. Isidorus-vertaling.

§ 99. In de oork. van 1349 staat *brugghe* (*brùgghe*) 18 maal, *legghen* 3 maal; *brugge* 2 maal; in Statb. vinden we: *ligghen* p. 297, *rogghevat(e)* 319 (*bis*), *segghen* 310 (titel), 328, tezamen 5 maal *ggh*; *leggen* enz. 316 (*bis*), ald. (tit.), *liggen* 297, *rogge-* (sc. *vate*) 267, *seggen* enz. 3 maal, g. pl. *seggewoirde(n)* 328, 329, *wegge* (panem) 332, *weggegelt* ald., tezamen 12 maal *gg*.

In deze maastr. stukken is dus geene spelling aanwezig die pleit tegen de uitspraak *ǵǵ*, d. i. lange media, aan 't einde *k* (in *ic seg* en dgl., maastr. *ĕch' zäk*), zooals we in 't Nieuwmstr., Heerlsch, Sittardsch, Roermondsch, enz. vinden.

In de Serm. komt daarentegen ook *chg* voor, wat zich het natuurlijkst laat verklaren als eene spelling voor lange zachte spirans (over *chg* voor *gg* z. men § 73, 2). Daarop wijzen ook *huuelechge* = **huvelege* 50b, *sech ic*, en de spellingen voor lange *ch*, vooral *licgame* 41b; z. § 104. De schrijfwijze *cg* is geen bezwaar: men vgl. *halslacgde* 155a (van *halslagen*), evenmin *ic sect*, *onseclike*: z. § 103.

Tóch geloof ik, dat den schrijver der Sermoenen de uitspraak *ǵǵ* en *k* niet vreemd was. Te bewijzen is dat evenwel niet, en we moeten in allen gevalle aannemen, dat hij ook de spirantische uitspraak kende. Tot die kennis kan hij zijn gekomen door den omgang met lieden uit andere streken die in 'tzelfde klooster verblijf hielden.

De spellingen *chg* en *ch* eenvoudig te verklaren voor graphische navolgingen van 't Westmndl., dunkt mij wat gewaagd; ik maak er echter opmerkzaam op, dat *chg* voor *gg* zeer zeldzaam is en niet meer voorkomt na bl. 48d (*sechgen*), en dat *sechen* 156d geheel op zich zelf staat.

§ 100. Minder zwarigheden levert *ng* op. Aan 't einde eener lettergreep en vóór een medeklinker meestal *nc*: *brenct*, *dinc*, *ginc*, *hinc*, *lanc* — *lencde* (longitudo), pt. *gehencde*, enz. Voor *ncs* ook *nx* of *nxs*, z. § 89.

nck tusschen klinkers in geval van inlassching van *ĕ*: *gehenckenisse*, *geuenckenisse*, *tegenckelic* uit *gehencnisse*, enz.

ng vóór *t* in werkwoordsvormen: *brengt*, *singt*, enz., naast *brenct*, *sinct*, van *brengen*, *singen*, enz.; aan 't einde in *lang* 209c.

nch aan 't einde in *penninch* 213a, naast *penninc*.

De uitspraak was in deze gevallen zeker *ńk*, alleen vóór media *ńǵ* (*lencde*, enz.). *penninch* kan onder invloed van een bijvorm **pennig* zijn ontstaan.

Tusschen klinkers schrijven de Serm. *ng*: *gingen*, *mengen* (miscere),

wange, enz., zelden *ncg*: *dencge* (rerum) 146c, *dencgen* (rebus) 155d en eld., *iuncgeren* 118b, *sonc|gen* 154c, enz.; ééns *ngh*: *vraginghe* 95c.

n in *ginic* (irem) 52c, *nn* in *vudinne* 225a. Deze wijzen misschien op eene uitspraak *ń*, *ńń*, als in 't Ndl. (*iunsten* 7b, *jonsten* 200a z. § 118). De toestand zou dan zijn geweest als in de hedendaagsche Limburgsche en sommige Duitsche dialecten: *lańk*, verbogen: *lańńĕ*. Maar ook *lańgĕ* is mogelijk.

Over *eenke cre(i)ature* (ullam creaturam) 38a, 81b, zie men T. en Lttb. V, 176. De in 't Mndl. Wdb. II, k. 540 gegeven verklaring is onmogelijk, want in het aan Limburg grenzende Hoogduitsche gebied werd *-g* spirantisch uitgesproken.

In *rengneren*, naast *regneren*, schijnt zich *ng*, d. i. *ń* of *ńg*, uit *g* te hebben ontwikkeld onder invloed der volgende *n*. Men vergelijke Zweedsch *reńn*, *luńna* (geschreven: *regn*, *lugna*) en Roermondsch *rèńńĕ*, *zèńńĕ* uit *règ(ĕ)n*, *zèg(ĕ)n*. Evenzoo *beningne* 225b.

§ 101. *g* is in *j* overgegaan in *iegen* of *ihegen* enz., misschien ook in *kasteien*, indien men het gelijk mag stellen met ohd. *chéstigôn* (oostfrk. **kestigôn*), dat met germ. accent ontleend is aan lat. *castîgâre*. Uit **kástĕgĕn* of **kastégĕn* zou **kástĕjĕn* of **kastéjĕn*, **kásteijen* of **kastéijen* kunnen zijn ontstaan. Men lette op het ontbreken van „umlaut", in tegenstelling met het Ohd. Ndl. kastijden uit **kastijjen* uit **kastîjen* uit **kastîgen*.

Verder hebben de Serm. nog *seit* (dicit), *seide* (dixit), *geseit* enz., naast *seg(e)t*, *seg(e)de*, *geseg(e)t*, enz., als in 't Mndl. en in de maastr. oork. van 1349: *vorzeyde*, *vorseyde*, *vorseyder*. Daarentegen vertoonen Statb. en de nieuwe tongvallen in 't pt. *ach*: Statb. part. *gesaicht* 283 [1]), *ontsacht* 308 (titel), *ontsaght* 308, maastr. e. a. pt. sg. *zach*, hrlsch e. a. pl. *zachtĕ*, part. *gĕzach*. Deze vormen met *ach* zijn Hoogduitsche vormen, die allengs de oudere hebben verdrongen, want de *t* in 't pt. is onregelmatig, z. § 115, *β* [2]).

Onfr. *h* en *ch* (got. *h* of *hw*).

§ 102. Aan 't begin *h*: *hant*, *houet*, enz.

Anorganisch is *h* in *helpenbeen* 19c (z. KLUGE, Etym. Wtb. op *elfenbein*), in *ihegen* (naast *iegen*), waar zij misschien eene bijzondere

---

1) Vgl. *claicht* (accusatio) Statb. *pass*.

2) Nieuwmstr. enz. ook pt. *lach*, part. *gĕlach*, van *läǵǵĕ*. De wonderlijke *t* komt ook in de oork. van 1349 ééns voor: part. *vorsechten* p. 425.

uitspraak aanduidt, in *erloshere* (z. § 69), in *tharge* (in malum) 102a, *thons* (erga nos) 158a.

Deze laatste spelling, *th* voor *t*, vinden we ook in Statb. in *thoonen*, *theendere* (decumanus), en in eene maastr. oork. van 1440 in *vyfthene*. Bij *thoonen* en *theen* enz. moet men echter bedenken, dat de woorden vroeger eene (*c*)*h* hebben gehad (**toochnen* uit **ti-augnjan*, *teen* uit **tehun*), en de *h* verdwaald kan zijn, als in hd. *thräne* voor *trähne*, en dergelijk in ndl. *dgie* (CATS, VONDEL) uit **dioh*, later **diech* of **dieg*. In *tharge*, *the* (oork. 1349), ndl. Margaretha en dgl. is *th* misschien te verklaren uit de uitspraak *t* voor *th* in: thuis (Serm. *thus*), thans en dgl. (*th* in ééne lettergreep is in de ndl. uitspraak onbestaanbaar).

De *h* van *heischen* (Statb. *heyssen*, *heysen*) komt wellicht uit het Hd.; zie KLUGE t. a. p. op *heischen*. Serm. ook *eischen*: 193b, 196d.

Tusschen klinkers is *h* uitgevallen: *dwaen*, 3. s. *dweet*, sup. *hoste* [1]), *neste*, *slaen* (*slan*), 3. s. *sleet*, *slaet*, *teen* (decem), *vaen* (*van*), 3. s. *veet* (*vet*), *vee* (pecus) enz., *vleen* (supplicare), *vlin* of *vlien* (fugere), enz. 20b staat *ombeve|het*, maar aan 't behoud der *h* in de uitspraak is niet te denken (reeds in 't Onfr. *hôista*, *irhôdis*, *reslât*, e. a.), *h* is misschien te verklaren als een overblijfsel der oude spelling: z. bov.

h is verder weggevallen vóór *n*, in *ontlenen*, *trene* (*trane*, lacrimae), na *l*, in *beuelen*; ééns na *r*, in d. s. *wareide* 30c, naast *warheit* enz.; ééns na *t*, in *allentaluen* 47d, naast *allenthaluen*.

Voorts is *ch* aan eene volgende *s* geassimileerd, b.v. *assel*, *drosete*, *hesenen* (mhd. *hehsenen*) 147c, 202b, *ses*, *teswe*, d. pl. *vossen* 174c, *wassen* (crescere), *wessel* 110c; zie ook § 111.

§ 103. *h* aan 't einde valt weg na een langen klinker, in *hogetide* (d. i. *ho-getide*, later beschouwd als *hoch* + *getide*, vandaar ook: *hochgetide*, *hogtide*), *houerde* enz., *na*, *vlie* (fuge), pt. *vlo*(*e*). *h* is hersteld als *ch* (*g*) in *ho*(*e*)*g* (altus), *toeg* (traxit), *tuch* (trahe) 159c.

Na korte klinkers *ch* (Serm. *g* of *ch*): *dog*, *nog*, *seg* (*sig* 94a; vide) enz., naast *doch*, *noch*, *sech*, enz.

ch aan 't einde en vóór medeklinkers valt in 't schrift samen met *g*; voor beide wordt meestal *g* geschreven, maar ook zeer dikwijls *ch* (ook vóór mediae, b.v. *sechde*, dixit, uitspraak *zägdĕ*): *dog*, *dagte*, *sag*, *vorgte*; *arg*, *dag*, *drug*, *weg*, enz., en daarnaast: *doch*, enz.; *arch*, enz. Evenzoo bij *ch* uit *k* (§ 90 vlgg.): *dig*, *sig*, *willeg*, en daarnaast: *dich*, *sich*, *willech*, *sullech*.

Bij uitzondering *c*; blijkbaar eene onvolmaakte spelling: 2. s. pt. *gedectes*

---

[1]) Daarnaast *ho*(*e*)*gste*, naar *ho*(*e*)*g*.

20c, *geduldeclike* 103b, *gewelddeclike* 60a, *menecfultgen* 133b, *willeclike* 124d; ééns *cg*: pt. *halslacgde* 155a.

ch (vóór mediae *g*) was misschien aan 't einde eener lettergreep gepalataliseerd na consonanten en palatale klinkers, als in 't Nieuwmaastrichtsch.

cht (= *cht*, *kt*) verliest soms zijne *ch*, nl. in *gewart* 93b, *verwart* 10d, *gesleten* (tribubus) 45d, naast *gewargt* (pt. *wragte*), *geslegte* (*geslechte*), enz.; vgl. *woretighe* (veraces) Statb. 302. *ch* is spoorloos verdwenen in *iwet*, *jt* (*jit*) en *niwet*, *nit* (*niet*).

§ 104. Lange *ch* wordt gespeld als lange *g*. We vinden: *laghen* (ridere, 3. s. *lagt*, pt. *gelachde*) 189d, *gewuchge* (clamor) 169b [1]); verder behoort waarschijnlijk hierbij: *neghelen* (7 maal), *nechgelen* (3 maal) of *nechelen* (3 maal), daarnaast: *negelen* (4 maal): vermoedelijk bestonden *nēgĕlĕn* en *nĕchchĕlĕn* naast elkaâr.

Zeker heeft lange *ch* het woord „lichaam" uit **lichchamo* uit **lı̆chchamo* uit **lı̆chhamo* uit **lı̆khamo* (onrd. *lı̆kamr*); Serm.: *lighame* (een 180 maal), *lichgame* (19 maal), *liggame* (15 maal), *lichame* (8 maal), *licgame* 41b.

chch of *ch* ontstond ook, indien eene *ch* (uit *g* of *ch*) vóór eene *h* kwam te staan. De spelling is dan gewoonlijk *ch*: *tracheit* (*trecheit*), *heilecheit*, *selecheit*, enz., maar ook dikwijls *gh*: *tragheit*, *heilegheit*, *selegheit*, enz. *chh* in *hochheit* 194c, *h* in *hereheit* 38a, *suteheit* 206b.

h i. pl. van *ch* vindt men in: *thebot* 198a, *thut* 159c, voor **tchebot*, **tchut*, naast *tgebot*, *tgut*. Over *scuts* (boni) zie men § 95.

— Daar 't Onfr. en 't Mndl. geen *ch* aan 't begin eener lettergreep kenden, werd *ch* in vreemde woorden daar als *k* uitgesproken: Serm. *crisostimus* (d. i. Chrysostomus), *cristus* (*kerst*, *kersten* enz.), *koere* (chori). Naast 't laatste de lat. spelling *chore* 114d; evenzoo *cherubine* 158b.

Tandletters.

Onfr. *t*.

§ 105. Als in 't Ndl.: *telg*, *timmeren*, *tusschen*, *troesten* — *laten*, pl. *vute* — *dat*, *vat*, *wat*, enz. enz.

---

[1]) VERDAM, Mndl. Wdb. op *gewoege*, vergelijkt mhd *gewúchze*, *wúchzen*, afleidingen van het tusschenw. *wúch*, gelijk *júchezen* van *júch*. Deze vergelijking zal wel juist zijn, maar het lemma **gewoege* is dan onmogelijk, en wat ter verklaring gezegd wordt, is aan twijfel onderhevig. *gewuchge* staat dan voor **gewuch*(*ch*)*e* en dit staat tot *wúchzen* gelijk ndl. gejuich tot hd. *jauchzen*. De *ú* van *wúch* enz. wisselt met *ó*: *wóch* enz., en die *ó* is een „ablauts"-vocaal van de *a* in mhd. *wach*, mndl. *wach*. De *u* der Serm. kan gelijk *ú*, gelijk *ŭ* of gelijk *ó* zijn.

In plaats van *t* vindt men tweemaal *d* in d. s. *scode* (gremio) 132a (*bis*), vermoedelijk gemaakt naar *doet* — *dode*, *noet* — *node*, enz. Misschien mag men maastr. *vôj*, *pûj* uit **vŏdĕ*(?), **pûdĕ* (?), i. pl. van **vôtĕ*, **pûtĕ* (ndl. voeten, pooten) vergelijken.

Naast *vifte*, *seste* staan de wat meer gebruikelijke *vifde*, *sesde*, gevormd naar *derde*, *virde*, *seuende*, *agde* (uit **achtĕdĕ*), *negende*, enz.

Over *th* voor *t* zie men § 102.

§ 106. Voor lange *t* staat gewoonlijk *tt*: d. s. *scatte*, *datten* (uit **dat-en*, ut eum), enz. *tt* voor *t* z. § 73, 1, *b*.

dt in *bidter prophete* (rogat propheta) 31d, wegens *bid* (rogat); z. § 109.

Voor *t* vindt men ook *s* (*sc*) in *vlis* (ardor), *ulisecheit* 130a, *vlischen*, *vliscen* 43b, *vliscegen* 20c [1], naast *vlit*, *vliteg*, *vliten*, *vlitegen* (*vlitgen*). De vormen met *s* zijn ingedrongen hd. vormen. Zoo vindt men in de oork. van 1349 ook *scoutis* naast *scoutet*, en in 't Nieuwheerlsch *zessel* (sella) — *zwirn* (filum) — *das*, *was* (quid), *štats* (cauda), enz., naast *wītĕ* (scire) — *twîfĕl* — *dat*, *văt*, *wat*, enz.

Onfr. *d* en *þ*.

§ 107. Aan 't begin en in 't midden der woorden *d*, gelijk in 't Mndl.; een onderscheid tusschen *d* en *þ* bestaat niet in 't schrift, maar wel in de uitspraak; z. Taalk. Bijdr. I, 178 vlgg.

Voor *d* vinden we *t* in *leuentech* 169d (*bis*), 180d (*bis*), 181c, naast *leuendeg*. *t* is uit de verbogen naamvallen, b.v. *leuentge* (door syncope uit *leuendege*), in den onverbogen vorm gedrongen; vgl. *leuentch* 171a (*bis*) [2]. In 't Nieuwmaastr. en andere limb. tongvallen heeft zich, met verlies der *n*, eene geheele categorie van woorden op *-ĕtĕch'* ontwikkeld, die het part. praes. vervangen, wanneer het als attributief adj. zou staan: *brannĕtĕch'*, *lēvĕtĕch'*, *rāzĕtĕch'*, *spōlĕtĕch'*, enz. [3] Vgl. plat holl. *lēvĕndĕch* in de beteekenis van: levend (vivens), en Serm. 151a *steruentgen* (morienti, mortali).

Vreemd is d. pl. *speikelt(e)ren* 97b, 145d, Gloss. Bern. *spekeltre*, tegenover Gloss. Prud. d. pl. *specaldron*, got. d. s. *spaiskuldra*. *behutinge* (custodia) 5d is óf eene schrijffout, óf hd. gekleurd.

§ 108. Voor lange *d* (uit *td* of *dd*) wordt gewoonlijk *td* geschreven, ook vaak *dd* en *d* (z. § 73, 1, *b*, *c* en 2). Zoo vindt men *beetde*

---

[1] Zie blz. 70, noot 1. [2] Zie § 71, *d*.

[3] Zie FRANQUINET in DE JAGER's Archief III, 271 vlg.

(oravit), *buetde*, *dietde* (pt.), *gebitden*, *gutde* (zie blz. 81, noot), *leitde* (pt.), *mitdelt*, *plantde*, *verrotde* (part.), *wetdi* (scitis) enz.; daarnaast: *be(e)dde*, *bidden*, *gudde*, *middelt* enz., *weddi* (scitis, uit **wētĕdi*), enz., *antwerde*, *bede*, *gude*, *plande*, enz.

Omgekeerd vaak *td* voor *d*, z. § 73, 1, *b* en *c*, en verder b.v. *antwertden* (inf.) 201a, *bliftdi* (manetis) 55c, *gewer(t)getde* 203b (*bis*), *ont ant desen dach* (usque ad hunc diem) 112b, *alst dat water* (sicut aqua) 5c, en zie § 127. *vritdag* wordt nooit anders gespeld.

§ 109. Voor *d* (= *d* of *dd*) aan 't einde en vóór *s* wordt bijna altijd *t* geschreven: *gut*, *maget*, *stat*, *vart* (iter), enz. enz., ook: *got* (Deus). Zelden *d*, gewoonlijk bij woorden die apocope hebben ondergaan. Men vindt: *bid* (rogat, dikw.), *geregtegheid* 63b, *had* (niet zelden), *led* 42a, *leeds* 41d, *tid* (*tied*), *vredsam* 101c, zelfs *wed* (scitote) 225c, opt. pt. + *se*: *dadse* 156c, *hildse* 80d, *ledse* 124d, g. s. *gods* 79d (*ds* op rat.), naast *bit*, *geregtecheit*, enz. *dt* in *bidt* 32c, 122d, *gehadt* 162d.

De uitspraak was zeker *t* met hetzelfde verschil als in 't Ndl. (Taalk. Bijdr. t. l. a. p.).

De opmerking van Behaghel (V.-En. LXXIII flg.) over de weinige rijmen tusschen *-d* en *-t* bij Veldeke en zijn gevolgtrekking, dat die klanken in Veldeke's tijd sterk van elkander verschilden, houd ik voor onjuist. Daar het echter voornl. sommige rijmen van *ăd* op *ăt* zijn die ontbreken, vraag ik, of de zeldzaamheid niet verklaard kan worden door de rekking der *ă* in sommige gevallen, als *bād* (rogavit), *blād* (folium), *rād* (rota), *stāt* (locus), *vāt* (vas). Nog andere omstandigheden schijnen vóór rekking te pleiten, b.v. het in Serv. dikwijls voorkomende rijm: *was* (erat) : *Servaes* (d. i. *Servâs*, blijkens *sintervoes* in de oork. van 1349 en eld.).

Onfr. *s*.

§ 110. Voor harde en zachte *s* aan 't begin Serm. meestal *s*, voor de laatste (die overal moet aangenomen worden waar het Ndl. ze heeft, en zie § 112) zelden *z*: *zayende* 190c, *zanders* (alius) 68c, *zauonts* (vespere) 224d, *zee* 114ab, 209c (*bis*), naast *sanders*, *sauonts*. Statb. *zee*, anders *s*. Serm. ook: *zacharias*. Harde *s* b.v. in *septrum* 197c, 200b, *steen*; vermoedelijk ook in *sesteg*.

Midden in een woord schrijven de Serm. voor *z* en *s*: *s*, behalve in *elyzabet* (d. s. *elizabeden*), *nazareht*. Harde *s* is aan te nemen na harde medeklinkers, ook waar deze zijn verdwenen: *datse*, *quetsen*, *scurtse* (cortex), *vantse*, enz.; *gase* = *gat si*, *comse* = *comt si*, enz.

Voor *ts* vindt men *tc* in *wiltce* (vult eam) 47c, *ertcetrie*, naast *wiltse*, *ertsetrie*, en in *kertce* 110d (*bis*).

In vreemde woorden staat *c* ook veelal aan 't begin en tusschen klinkers, gewoonlijk naast *s*: *ceder(boem)*, *celle*, *ciren* enz., *deuocie*, *gecissen*, *cruce*, *crucegen*, *crucen*, *specie*, enz., daarnaast: *siren* enz., *crusegen*. In woorden op *-ie* ook *t*: *contemplatie*, *deuotie*, *spetie*, *tribulatie*; evenzoo: *complectie* naast *complexie*. *c* ook in *tercietit* (hora tertia) 14d, en in *vreiceliker* 151d (titel), naast *vreiselike*.

Na *n* vindt men *c* in de vreemde woorden *gance* (tota etc.) naast *ganse*, *ganslike*, en *prince*; *t* in *conscientie*, *substantie*, enz.; zie § 123.

Uit verschillende ontleeningsperioden dagteekenen *kyperen* (Cyprii) 111d (vgl. mhd. *kipperwîn*) en *cypren* (Cypro) 175c, 181c, *cap(p)eel* 89c en eld. en *tsappeel* 231a (*bis*), z. VERDAM *i. v.* I, k. 1496.

§ 111. Lange *s* (uit *ss* of *chs*, z. § 102), na lange lettergreep verkort tot harde *s*, wordt na korte syllabe *ss* geschreven, na lange *s* of *ss*: *assel*, *missen*, *wassen*, *wessel*, enz., maar: *almusene*, *alse* (= *alse se*), *losen*, *erlosen*, *verlosen* (*verloesen*) enz., *spise* (= *spise se*) 113b, *uerloese* (amisit ea) 9c, naast *almussene*, *alsse*, *lossere*, *erlossen* enz., *wissen* (creverunt) 36a en eld.

Omgekeerd staat *ss* voor harde *s* in *alssene* (sicut eum) 112b; de harde *s* schijnt van *als* te komen; men verwacht *alsene*, d. i. **alzĕnĕ*.

In *hesenen* (mhd. *hehsenen*) schijnt rekking der *e* te hebben plaats gehad; vgl. Heerlsch *hies* (poples), pl. *hiesĕ* (harde *s*), maastr. *hîs*, PLANT. *haessenen* (plur.), KIL. *haessen*, poples, ndl. runderhaas enz., en zie § 16, 1, *e* In *drosete* uit **drochsête* 113c schijnt eveneens de *o* gerekt te zijn.

Over *sk* zie men § 95 vlg.

D. SANDHI (ASSIMILATIE, INLASSCHING, ENZ.).

I. In het woord („inwendige sandhi") [1].

a. Verzachting van medeklinkers vóór klinkers.

§ 112. *t-*, n. a. s. ntr. van 't bepalend lidwoord (uit **tt-* uit **dt-* uit **dĕt-* uit *dat-*), wordt vóór een klinker geregeld tot *d-*: *dambagt*, *dey* (ovum), *dirste*, *dyser*, *dordeel*, enz. enz.

Evenzoo mag men onderstellen dat *s-*, g. s. m. ntr. (uit **ts-* uit **dĕs-* enz.), tot *z-* werd, hoewel de spelling *z* uit den aard zeldzaam is: *zanders* 68c, *zauonts* 224d, naast *sanders*, *sauonts*, enz.

---

[1]) Een woord mét en- of procliticon wordt als één woord beschouwd.

§ 113. Oorspronkelijk zachte enkele medeklinkers blijven zacht vóór enclitica die met eén klinker beginnen, en harde spirantes worden verzacht: *banden* (ligavit eum) 110b, *bleuic* (manebam) 126d, *dreuene* (adegit eum) 110c, *dudi* (facitis) 227b, *dwangen* (coegit eum) 3a en eld., *dwengene* (coge eum) 102a, *gauene* (dedit eum) 112d, *gefdi* (datis), *hebdi* (habetis), *mogdi* (potestis), *onderet* (diffamatus) 66d, *ontderden* (contumeliam fecimus) 112c, *ontfadi* (accipitis) 77a, *ontfingene* (accepit eum) 78a, *sagene* 10a en eld., *side* (videtis) 89a, *siedi* (estis) 106d, *slagene* (feri eum), *slugene*, *stadi* (statis) enz., *suldi* (*sultdi*), *sulder* (debetis) 15d, *warder gegeuen* (datus est) 8a, enz., zie § 127.

Uitzonderingen. De 3. pers. sg. pr. ind. heeft altijd *t*, en evenzoo de 2. pl. bij aanhechting van andere enclitica dan *-i*, *-er*: 3. s. *kerter*, *leerter*, *maectene*, *ontfeter*, enz.; 2. pl. *gi hebtene*, *sultene*, *wederstatene* (imperatief), enz.

Andere uitzonderingen zijn zeldzaam: *vergefet* (remitte id) 94b (oude spelling?), *verrittene* (prodidit eum) 168d, *sugter* (quaeritis) 217c.

Naar mijne uitspraak zijn in 't Ndl. vóór volgenden klinker alleen de spirantes zacht, de mutae echter hard: hij *gavvĕm*, *zaggĕm*, *korvĕm*, *slugĕm*, maar: *bontĕm*, en zelfs: *hattĕm* (geschreven: gaf hem, enz.).

b. Gedeeltelijke assimilatie van medeklinkers.

§ 114. Men houde hierbij in 't oog, dat de spelling gebrekkig is. Zachte mutae en spirantes worden na harde verhard (de eerste alleen, indien de zachte en de harde medeklinker niet eerst door syncope naast elkaâr zijn gekomen) in de volgende gevallen:

α. *d* wordt *t* na *ch* en *s* (en *t*, z. § 117): g. s. *stags* (diei) 123a, *stiuels* (diaboli) 146b; *nogtan*, *nogtue*; 2. sg. *gincste*, *hefste*, *lefste*, *mereste*, *wertste*, enz.; *deste*, *diste*, daarnaar ook *te* bij comparatieven.

Maar ook: *sdiuels* 224d.

β. *g* wordt *ch* na *s*, *t*, maar gewoonlijk wordt *g* geschreven; vgl. echter *thebot* 198a, *thut* (bonum) 159c, *dusschedaen* 231b, *schens* (illius) 186d, *schees* (spiritûs) 220c, *scuts* (boni) 231d, *sus(s)cheda(e)n*.

γ. Van *s* uit *z* na harde medeklinkers vindt men in § 110 een paar voorbeelden.

δ. *v* na *ch* (uit *g* of *ch*), *k* (uit *ǵ* of *k*), *p*, *s*, *t* (uit *d* of *t*) is *f* geworden: *menegfuldeg*, *vegfur* 215d; *ioncfrouwe*; *opfart*, *opfligen*; *husfrouwe*, 3. s. *mesfelt*, g. s. *sfader(s)*, *sfiens*, *sfleisch* 223b; *grontfestinge*, *hondertfuldeg*, *ontfaen*, *ontfaren*, *ontfarmeg* enz., *ontflien*, *ontfloten*, *tfifde* (*tfifte*), *tfirde*, *tfijr* of *tfur*, pt. *tfuren* (uit *tevuren*), *vtfuseg*, enz. Ook na *f* werd *v* tot *f*, z. § 127.

Spellingen als *opvart*, *vegvur* zijn onnauwkeurig en veroorzaakt door *vart*, *vur*. Ndl. *mēnĕchfùldech*, *jònkfrou*, *òpfārt*, *hòisfrou*, *òntfánnĕn*, enz. — *sorfagteglike* 190c schijnt ontstaan te zijn door verwarring van **sorgagteglike* (Gl. Bern. *sorgagteg*, sollers) en **sor(g)feldeglike*, z. § 88.

§ 115. Harde medeklinkers worden vóór zachte mutae en liquidae verzacht in de volgende gevallen:

α. De n. a. s. ntr. van 't bep. lidw. wordt *d*- vóór *b*, *l*, *m*, *n*, *w*: *dbeginsel*, *dbe(t)ste*, *dbluet*, *dbuec*; *dligt*, *dleuen*; *dmeste*; *dnegende*, *dnuwe*; *dwater*, *dwerc*, *dwort*, enz.; zie § 112. Over *t* vóór *d* zie men § 117. Men vindt ook *dcleet* 154b, blijkbaar eene vergissing, tegenover *tkint*, enz.

Van den g. s. mogen we iets dgl. aannemen: *smenschen*, spreek uit: *zmänsĕn* (*zmäntsĕn*), enz.; z. § 112. Anders dus dan in 't Nieuwndl.

β. *Indien midden in een woord op elkaâr volgen een harde medeklinker (of een groep van harde medeklinkers), onverschillig welke, en eene* d, *maar oorspronkelijk de twee gescheiden waren door een klinker* (ten deele nog als *ĕ* aanwezig) *dan wordt de harde medeklinker (of de groep van harde medeklinkers) geassimileerd aan de* d, *en niet de* d *aan den medeklinker (of de medeklinkers)*.

Deze assimilatie, die dus in betrekkelijk laten tijd plaats had, kenmerkt de Limburgsche dialecten en scheidt ze ten scherpste van het Westelijk Ndl., dat ook hier de *d* aan de harde medeklinkers assimileert. Voor het gemak behandelen we ook de *t* vóór *d* hier, hoewel de assimilatie daar uit den aard der zaak niet gedeeltelijk, maar volledig is.

We hebben te onderscheiden 3 groote categorieën en een paar alleenstaande gevallen.

1. De indicatief en optatief praeteriti en de verbogen vormen van het part. pt. der zwakke werkwoorden met harden medeklinker aan 't slot van den wortel.

De wortellettergreep gaat uit op:

k, *kk*, *ńk*, *rk*: ind. opt. pt. *ma(e)cde* (*mactde*), *predicde* (*predecde*); *bedecde*, *strecde*, *trecde*, *wecde* 176c; *dancde*, *wencde* (signum facere) 96c; *merctde*, *stercde* 122a; part. pt. *gemacde*, *volmacde*, *verulucde*, *walgeracde*; *onbeulecde*, *opgerecden* 164a; *ontfencder* 222c;

chch: ind. pt. *gelachde* (risit) 167d;

pp, *sp*: ind. pt. *clapde* 160c; *berespde* 128a;

ss, *sch*: ind. opt. pt. *erloesde* 52b, *verloesde* 200b; *velschde* 32d, *verleschde* 3c;

t, *tt*, *cht*, *nt*, *st*: ind. opt. pt. *buetde* 151a, *grutde* 226a, *haetde(n)* 186c

(*bis*), *ontmutde*, *sweitde*; *bespotden* 156c; *agde*, *berigtde*, *erligde*, *op ligde* 4a, *segde* (mitigavit) 150b, *stigde* 232c, *vrogde*, *wagde*; *plande* (*plantde*), *rasde* (inclinaret) 207c, *rosde* 222d, *tasde* 115b; part. pt. *verrotde* (van *verrotten*). Naar analogie part. *geknochtden* 155a.

Toevallig ontbreken: **lusde* (libuit), **storde* (effusit), **troesde* (consolatus est).

Soms is de *ĕ* bewaard: *velschede* 12d, enz.; z. ook § 71, *d* en *e*.

De nieuwe limb. dialecten hebben alle deze eigenaardigheid, in 't N. met inbegrip van Venloo, in 't W. met inbegrip van Tongeren en St. Truien (Diest en Zuurbeemden hebben *t*), b.v. maastr. *mā́gdĕ*, *bĕdā́gdĕ*, *lagdĕ*, *hādĕ*, *plandĕ*, *spòddĕ*, van *mākĕ*, *bĕdäkkĕ*, *lachchĕ*, *hātĕ*, *plantĕ*, *spòttĕ*, enz.

Men vindt in de Serm. evenwel ook *t*, nl. in pt. *bute* 39a, *grute*; *erligte* 88b, *vrogte* 74d; *luste* 21c, *raste* 59d, *erlo*(*e*)*ste* 137d, 138a en eld. *verloste* 93a, en altijd: *storte*, *troste* 103b. Dit zijn blijkbaar westmndl. vormen, die niet in 't dialect thuis hoorden. De oork. van 1349 heeft pt. *scicden*, (maastr. *šígdĕ*), Statb. pt. *maeckde*, *quetsde*, *vertreckden*; part. *gequetsde* enz., *gestreckder*.

A fortiori staat in de Serm. overal *d* waar het Westndl. *d* heeft: *dietde*, *nietde sig* (van *sig niden*, operam navare), *legde*, *wisde*, *le*(*e*)*fde* (d. i. *dîdĕ*, enz., *lägdĕ*, *wîzdĕ*, *lēvdĕ*), enz. (ags. *geliefde*, *rǣsde*), en dat deze vormen het hunne gedaan hebben om de *d* in de andere vormen te behouden, spreekt van zelf.

2. De znw. op *-de* = got. *-iþa*, *-ida*. Vóór *d* staat:

k, *rk*: *smecden* (odori) 182a, *sucde* (morbus); *stercde*;

p: *dipde* (altitudo; zuiverder ware **dupde*, vgl. *douifde*, furtus, Statb.).

Natuurlijk ook: *begerde*, *breitde* (*breide*) [1]), *difde*, *gelofde*, *genugde* (*genuchde*), *gerde*, *girde*, *gutde* (*gudde*, *gude*) [1]), *hogde* (*hochde*), *lencde*, *onverdinde*, *seerde*, *verdinde*, *wer*(*e*)*mde*, enz.; daarnaast: *gelouede*, *hogede*, en evenzoo: *sterckede*, d. s. *suckeden* 159c.

hitde 131c, 193c, 232c, naast *hitte* (*pass.*), is analogie.

begerte (3 maal), *onuerdinte* 183b, *verdinte* 175a, 183b zijn Westelijke vormen, evenzoo *genugte* 10d.

gemaelde 91d en *dat gemaelte* 91c kunnen beantwoorden aan mhd. *gemælde* (nhd. *gemälde*) en *gemælze*. Over *gescefde* zie men § 88.

3. De 2. pl. pr. en pt. ind. en opt. + het encliticon *-i*, *-e* of *-ie* (vos): *drincdi* (*drincdie*), *macdi*, *sucdi*; *etdi* (estis) 137d, *latdi* 201a,

---

1) *breitde*, *gutde*, *gudde* kúnnen verkeerde spellingen zijn voor *breide* (got. *braidei*), *gude* (got. *godei*), maar noodig is dat niet.

mudde (moogt gij) 106c, *weddi* (*wetdi*, scitis), enz., uit **drinkedi*; **etedi*, enz.

Natuurlijk ook *bliftdi*, *hebdi*, *mogdi*, *verlisdi* 139c, enz., naast *mogedi* en dgl., zie § 113.

4. *agde* (octavus) uit **achtede* (got. *ahtuda*); *naecde* (nudos) 225b; *dogdi* (videbatur tibi) 213b.

c. **Qualitatieve gedeeltelijke assimilatie.**

§ 116. *n* vóór *b* wordt *m*, hoewel meestal *n* wordt gespeld: *ombescheiden* enz., *ombegriplike* 123a, *ombekennisse* 119d, *ombeulecdes* 144d, e. a., naast *onbescheiden* enz., *onbegriplic*, e. a.; vgl. *mm* uit *nm* § 120.

m vóór *s* wordt *n* in *getonst* 181b, *tukunst* (*tukunst*, adventus).

d. **Volledige assimilatie van medeklinkers.**

§ 117. *dd* (*d*) uit *td* z. § 115 3 en § 127.

maddalene (Magdalena) zal wel zoo zijn overgenomen, vgl. fra. Madeleine.

tt (*t*) uit *td*, wanneer deze altijd onmiddelijk op elkaâr hebben gevolgd of de syncope eener daartusschen staande vocaal zeer vroeg heeft plaats gehad; eveneens, wanneer *td* aan 't begin van 't woord staat: *metten* (= *met den*), *mettir* (*meten* 34a), *bitter* (= *bit der*, cum illa): *salte* (*saute*, debes), *wilte* (*wiltu*), *dattu* (= *dat du*), *datti* (ut tibi), *wattu*, *watti*, *metti* (tecum) 38c, *mettesen* (cum hoc), *hefti* (= *heft di*) 104a, *ont(t)oien* (regelare), *onttragen* 178d, enz.;

utten (*utijn* = *ute din*), *utter* (= *ute der*), *totten* (= *tote den*) enz., *sette* (posuit), *vette* (pinguedini), *vette* (pinguis etc.), *wette* (legi), enz.;

ten (= *te den*), *ter* (= *te der*), *terde* (tertium), *toogen* (passio) 149a, enz.

t uit *kt*: *lieken* 146a. Statb. *liceiken* p. 274. Gl. Bern. *lietcken*.

§ 118. *s* uit *sh*: *hogeste* (altissimi) 226d.

s uit *fs*: *halsbede* 160d (*bis*), *du hest*, *heste* (habes), *te verges* 38a, 162d (*bis*) en eld.; daarnaast: *du hefst*, *hefste*, *te vergefs*, *verhefsen*, enz.

s uit *chs* uit *gs*: *alsoos* (gaas), *messag* 33b, 65d. *ss* (*s*) uit *chs* z. § 102.

s uit *ks* (uit *ks* of *gs*): *dancsis* (= *danckes*) 214c, naast *ics* (*ix*), enz.; *jongsten* (ultimo) 200a, *iongsten* (ultimum) 7b.

s uit *ns*: *gewesde* (part.) 184b, *moste* (poterat) 98c, naast *gewenst* 210b, *wenste*, enz. In nieuwe dialecten ook *begis* = Serm. *begonste*. *s* = *z* uit *ns* = *nz* in den 1. 3. pl. + *wi*: *grusese* 46a, *mesese* 140a, *ontfase* 46a, *sise* 181d, *versiese* 147c, enz., naast de gewone vormen *grutense*, enz.

s uit *rs*: *eerst* (primum) 200d, 205d, *eerstsen* 182c. Vgl. Heerlsch

tjèš (primum), *kieš* (cerasus). De neiging om de *r* te vocaliseeren of uit te stooten heerscht in vele limb. dialecten, in Oostelijke alleen vóór *s*, maar in Belgisch-Limburgsche ook elders (b.v. in 't Truiensch), in overeenstemming met Zuidbrabantsche tongvallen.

ss (*s*) uit *ts* (= *ds*, *ts*). Nagenoeg algemeen, behalve na *n* en in sommige werkwoordsvormen: superl. *beste* (vaak) naast *betste*, *kauste*, *leste* (= **letste*); *dasse*, *dassi*, *daste* (= *dat-ste*), *dastu*, *dassich*, *waste*; *bliscap*, *werscap* 224c, *oppersheit* (= **opwertsheit*), *opperscе*; 3. s. ind. pr. *brencse*, *gase*, *hefse*, *macse*, *loepse*, *ontfese*, *stercse*, *suecse*, *verse*, enz., 3. s. pt. *bragse*, *mogse*; *lise*; *weesse* 191d, enz., 2. s. pr. *behelste* 28c, *verkels* (van **verkelden*) 205c, 2. s. pt. *brechste*, *makest*, *neigeste*, *openbarest*, *suls*, *warnes*, enz.; 2. pl. imp. + *es*: *danckes*, 3. s. ind. pr. + *es*: *begripes*, *nimes*, enz.; waarschijnlijk ook *sesteg* uit **tsesteg* (naar **tseventeg*).

Meestal komen daarnaast de vormen mét *t* voor: *datse*, *datste*, *boetscap* (*bodescap*), *wertscap* 181b, *gatse*, enz., en altijd *du muts*, *mutste*, enz. Over *nts* zie men § 123, en over *sts* ook § 126.

§ 119. *b* uit *db*: *onbliuen* 191d, 192a, naast *ontberen*, enz.

pp uit *pw*: *oppert* (sursum), *opperscе*, *oppersheit*, naast *opwert*, *opwart*.

ff uit *chf* (uit *gv*): *daffart* = **dagfart* 129a, *sorfagteglike* 190c; z. § 114.

v uit *nv*: *euelde*, *eueldelike*, *eueldeg* (*euoldelike*, *euoldeg*), naast *eenuelde* enz.

w uit *nw*: *eweder* (neque...), *eweg*, naast *enweder*, *enweg*; verder in den 1. pl. + *wi*, b.v. *duwi*, *merckewi*, *mogewi*, *mutewi*, *sulewi* (*solewi*), *warewi*, of met syncope: *mercwi*, *mogwi*, *sulwi*, enz.

g uit *mg*, *ng*: *boegart*, *egene* (nulla) 89c naast *enge(e)n*.

chch (geschreven *chg*, *gg*) uit *chtg*: *ernstachge* 173c, *ernstaggen* 222b.

ch uit *ch* + *h* z. § 104.

§ 120. *mm* uit *mb* z. § 85.

mm uit *mn*: *columme*, naast *columpne*, *columbe* (z. § 81). In *stemme* is de *mm* reeds onfr.: ps. *stimma*.

m uit *pm*: *coman* 190b, naast *coepman* 186b.

m uit *dm*: *omut*, *omudeg* enz., naast *oetmut*, *oetmudeg* enz.; *vlimen* (phlebotomo) 148c.

mm uit *nm*: *ommere*, *ommogelike*, enz. Gewoonlijk wordt evenwel *nm* geschreven: *onmere*, enz.

nn (*n*) uit *nd*, *nt*: *en* (et), naast het gewone *ende* (*ē*, *ent*), *gesinne*, *ingesinne*, d. s. *onvermogenheide* 128a, *orkunne*, *vercongen*, naast *onwetentheit*, *orkunde*, *vercontgen*. Over den 3. pl. zie men bij de ww.

n uit *dn*, *tn*: *dan* (= **dat ne*), *hen* (= **het ne*), *nin* (= **nit ne*), naast *datten*, *het en*, *nit en*.

nn uit *ntn* (*ndn*): *opuerstennisse* enz., naast *opuerstendenisse*, *vonnisse*.
n uit *kn*: *in* uit **ic ne* naast *ic en*, *icken*.

§ 121. *l* uit *lt* (*ld*): *besculget* 190b, *meneg|fulgen* 108avlg., naast *bescultgen*, *menechfultge*, enz.

l uit *tl* (*dl*): *brulogt*, *qualike* (*qualic*), *leilike*, *nolike*, *onbekommerlike*.

l uit *ltl*: *werelic* (mundanus) 215a, naast *wereltlic* en *weretlic*(!) 227a.

ll (*l*) uit *nl*: *elf*, *elc*, *lilaken* (Gl. Bern. *linlaken*) 175d, *spillen* (colo) 167d, verder *bescheidelike*, *eigelike*, *onuerdrotelike*, *ordelike*, *verbolgelike*, *verborgelike*, enz., naast *bescheidenlike*, enz.; *rukeloesheit* 217d, naast *rukenlosen* 181a.

r uit *rn*: *gedorden* (= *gedornden*) 172b [1]), 3. s. *verbert* (= *verbernt*) 193c; *yser* (ferrum), d. pl. *hoger* (altioribus) 32a, *water* (aquis) 84c, oud: *sterre*, enz.

rr (*r*) uit *nr*: g. d. s. f. *dire* (tuae, *mettire* 9a), *dusdare* (tali) 60a, *ere* (*eere*), *cleere* (parvae), *sire* (*sirre*), enz., maar gewoonlijk *dinre*, *sogedanre*, *eenre* (*enre*), enz.; evenzoo comp. *menre*, *reinre*, *sc*(*h*)*onre*, enz., dat. inf. *te varne*, enz.

r uit *wr* in *ur* (vester), *ure* (*or*, *ore*) enz. uit **uw*(*e*)*r*, **uw*(*e*)*re* enz.

Van al de *sub d* behandelde assimilaties vind ik bij VAN HELTEN t. a. p., § 126 en 129 alleen *ff* uit *chf* niet vermeld.

e. Afvallen en wegvallen van consonanten.

§ 122. 1. *Procope*. *p* in *selme*, *sauter* (*salter*), naast *psalmiste*.

n in *aderen* (viperis) 174c.

2. *Apocope*. *t* valt sporadisch af na *f*, *ch*, *k* (uit *k* of *ǵ*), *p*, hetgeen men ook als eene assimilatie kan beschouwen: *gef* (date) 77b; *lig* (lux) 100b, *lighertege* 189d, *og*, *och* (uit *ocht* uit *ochte*) *pass.*; 3. s. *dunc* 55c (*c* uit *t*), *dwinc* (*pass.*), *ondermenc sig* 40b, *ontpluc* (aperiatis) 172c, *suk* (quaerite; na *k* ratuur) 112b; *rup* (vocat) 7d.

In 't Maastr. is tegenwoordig *t* na elken medeklinker stom, behalve na *l*, *n*, *r*.

3. *Syncope*. *f* in *hi het* (d. i. *hēt*) 41d en eld., naast de gewone *heft*, *heuet*. Statb. *heet*, maastr.-roerm. *hāt*. Misschien is deze vorm gemaakt naar den 2. sg. *du hest*, *heste*, die in de Serm. betrekkelijk veel meer voorkomt dan *het*, roerm. *hāstĕ*; z. § 118 *s* uit *fs*.

h in *allentaluen* 47d = *allenthaluen*; vgl. ook § 102.

n in *leuets* (vitae) 32a, *minnetlike*, naast *leuents* (*leuens*), *minnentlike*;

---

[1]) *verdornde* (aruit) 228b = got. **þaursnoda*? Daarnaast *verdorde*.

part. pr. *minnede* 72a, *versenkede* 192d, *vligede* 61a, naast ontelbare vormen op *-ende*. Vgl. de vormen op *-ětěch'* = ndl. -endig in 't Maastr. en eld., § 107.

f. Inlassching en toevoeging van medeklinkers.

§ 123. 1. *Inlassching.* Tusschen *n* en *s* wordt *t* ingeschoven als overgang, gelijk in 't Ndl. (niet in 't schrift) en elders: *begentsel*, g. s. *leuents*, 3. s. *wentsent* (optat), 2. s. *waentstu* (putas), *du woents*, *vanverrents* (uit **vanverrens* uit *van verren* + genitief-*s*; *van verrĕs* komt in belg.-limb. dialecten voor), enz. Gewoonlijk wordt echter *begensel* enz. gespeld, ongetwijfeld minder juist. Omgekeerd vindt men *kinsche*, 2. s. pt. *op uerstůns*, *sauons*, g. s. *tukomens*, enz., naast de alleen juiste *kintsche*, enz.

t is verder ingevoegd in *allent(h)aluen*, *beidenthalue(n)*, *innentlike* (mhd. *innentlîche*), *minnentlike* (*minnetlike*), *verholentlike*, *willentlic* (mhd. *willentlîche*); waarschijnlijk ook in *dogentlike* (secreto) 23d, 39d en eld. = mhd. *tougenlîche*, tenzij de vertaler *tougenlîche* niet begreep en het verwarde met *tugentlîche*.

Tusschen *m* en *t* wordt *p* ingeschoven en gewoonlijk ook geschreven: *getempt* (*te|empt*), *compt* (*kompt*, *kumpt*, *co|empt*, venit), *compt* (venite), *limpt*, part. *gelimpt* (van *limen*), *nempt* (sumit) enz., *nempt* (sumite), *nůmpt* (vocat), naast de minder gebruikelijke *comt*, enz. Omgekeerd ook *climt*, naast *climpt*. Alle Limburgsche dialecten en vele Nederlandsche hebben deze inlassching.

Eéns *p* tusschen *m* en *n*: *columpne* 8a, naast *columme*, *columbe* (uit lat. *columna*). De 2. s. *nempts* 23b (*bis*, van *nemen*) is ontstaan uit *nemts* uit *nemst*, zie § 126.

Inlassching van *n* vindt men in *dogentlic* (probus), *-like*, naast *dogetlic* (van *doget*), *prophenteren*. Over pt. *verdornde* (aruit) zie men blz. 84, noot.

r is ingevoegd in *erdersch*, naast *ertsch* (zelden), als in 't Westmndl.

§ 124. 2. *Toevoeging.* Na *k* (uit *k* of *ǵ*), *ch* en *p* wordt soms *t* toegevoegd: *denct* (res) 212a, *dinct* (res, pl.) 18a, *ict* (ego) 39a, *iunct* (pulli) 113b, *werct* (opera) 119a, 2. s. imp. *gedenct* 103d, *merct* 213c, *sprect* 215b; *vrogtberegt* 109a; *diptheit* 29c, *dumpt* 29c, *clampt* (pt.: ascendit) 231c.

Na *ch* en *p* is de epithese niet te betwijfelen (op *t* volgen woorden beginnende met *w*; *h* [*-heit*], *e*, *v*), maar na *k* is zij soms quaestieus. Daargelaten toch *gedenct* enz., die op verwarring met den 2. plur. kunnen berusten, volgt op *t* bijna altijd een woord dat begint met *t*

of *d*, en vgl. nu § 108 en 127. Alleen na *ict* 39a, *werct* 119a staat *a*, *v*. Zie echter andere voorbeelden bij VAN HELTEN § 136, *c*, en vgl. Statb. *tegenwoordigt* 313.

Over de analogische epithese der *t* in den 1. plur. enz. zie men de ww.

g. Omzetting.

§ 125. 1. Omzetting van klinkers en medeklinkers.

re, *ro* in gesloten lettergreep, vóór een dentaal worden omgezet tot *er*, *or* (behalve vóór *nd*): *bernen* (maar pt. *brande*), *berste* (inopia), *bersten* (deficere), *gebersten*, *borne* (puteus etc.), *borst* (pectus) enz., *derde* (tertius), *derteg*, *kerst* (Christus) enz., *versch* 149c, *versten*.

In open lettergreep: *sprote* (zoo ook Gl. Bern. e. a.), ndl. sport, maar *garnaten* 173a, 175b. Over *-re* en *-er* zie men de flexie *pass.* [1]).

ar, *or* vóór *cht* kunnen al of niet omgezet worden: *vorgtelic*, *vorgte* (*vorchte*), *vorgten* (*vorchten*), part. *gewargt* 215c (*bis*), ook, met syncope, *gewart* 93b, *verwart* 10d, en daarnaast: *onurogtelike*, *vrogte* (*vrochte*), *vrogten* (*vrochten*), pt. *verwragte* 20c. De vormen mét omzetting, dus de laatstgenoemde, schijnen over 't algemeen iets meer voor te komen.

§ 126. 2. Omzetting van medeklinkers.

dl is omgezet in *naelden* (acu) 167d.

st aan 't einde kan al of niet omgezet worden. Zoo vinden we: 2. s. *dregts* (fers) 19a, *macts* 179b, *af nempts* (decrescis) 23b, *tu nempts* (accrescis) 23b, superl. *alre louelicts* 68d, (*alre*) *orberlicts* 75b (*ter*), 211c, *alre nuts* (uit **nutst*) 75b, *alre sekerlicts* 228d, *geheelicts* 108d, naast 2. s. op *-st* (of *-s*) en superl. op *-st*.

Bij den superlatief kunnen de vormen op *-ts* het eerst zijn opgekomen bij woorden op *-d*, *-t*, als *breet*, *nut*; in den 2. sg. heerschte toch reeds verwarring door de dubbelvormen op *-s* en *-st* (met *t* van het volgende pron. *du*, verhard tot *-tu*, *-te*) en door het pron. *-stu*, *-ste* naast *-tu*, *-te* (zie de pron. pers.).

In 't algemeen heerscht bij *ts*, *st*, *sts*, *tst* en *stst* eene groote verwarring.

stst schijnt aan 't einde *st* te worden: *alre vast* (superl.) 127ab.

tst wordt, naar 't schijnt, aan 't einde *ts*, maar blijft of wordt *st* in 't midden: *alre nuts* (boven), maar superl. *versmeetste* (*versmaetste*), 2. s. *mutste*, *wertste*, vgl. echter *brechste*, *werste*, *du werst* en § 118.

sts blijft soms, maar wordt vaak *st* of zelfs *s*: g. s. *geests* 231b,

---

[1]) Ik maak hier alleen opmerkzaam op *onreuerlike* 51a, *reueer di* 132a, naast *erueren*, *sig erueren*, enz.; vgl. *re-* in de onfr. ps. en eld.

gest 195ad, **gees* (met lidw.: *schees*) 220c, g. s. *kerst* 172b, 2. s. pr. *getroest* 208b, 2. s. pt. *du wist* 212d.

st zie boven, en vgl. *lift|sten* 189c, *werftste* (van *weruen*) 9a. In *ern|tstagtegheit* 86c is de *t* te verklaren volgens § 123, *al.* 1.

Over *ts* vgl. men § 118 en voorts: *daste di verleetsts* (ut confidas) 208c.

II. Sandhi in den volzin.

§ 127. Het aantal voorbeelden is hier gering, omdat elk woord gewoonlijk geschreven wordt, zooals het gespeld wordt vóór of achter aan den zin.

Men vindt assimilatie:

volgens § 113: *wie liuer mi tu es* (*liuer* = *lif* + *ĕr*) 212c, (*hi*) *staruer ombe*, *dat* (mortuus est, ut) 139b;

volgens § 114, ʒ: *dit fur* 3c, *twelf frogten* (12 fructibus) 177b (titel), *met fusten* (pugnis) 155a;

volgens § 73, 1, *b* (na lange syllabe wordt *dd* verkort en voor oorspronkelijke *d* komt ook *td* (*dd*) voor): imp. *huddi* (*hutdi*) = *hude di*, *haudi* (servet te) 74a, *ic radi* 135c en eld., *dorendor*, *drienderteg*, enz., *ont ant desen dach* 112b, *alst dat water* 5c, *alst dwort* (postquam verbum) 218a; dgl. *nn* voor *n*: *nin nontfarmt* (non miseretur) 109c;

volgens § 117 (*t*(*t*) uit *td*), waarvan men eenige voorbeelden hierbij kan rekenen: *wanttu*, *verwint ten cranken* (debilem superat) 180b, *entoepsel* (uit **ent doepsel* uit **endĕt doepsel*, et baptisma) 177d, *bid ter prophete* (§ 106);

volgens § 118: 3 pl. *wonder sig* uit **wondere sig* uit *wonderen sig*, 72c;

volgens § 118: *das sin vrint* 184a (*bis*), *das sine minne* 115b, *das suptil es* 189b, enz., *hi keer* (ind.) *sin herte* 130c, *op dat selue wor sprict s. b'.* (d. i. St. Bernard) [1]) 139b;

volgens § 119: *mi vrint* 218d. De vorm *mi* of *mĕ* voor „meus" etc. is in vele nieuwe ndl. dialecten, o. a. de Limburgsche, gewoon.

Uitstooting van *ĕ* in: *wonder sig* (= *wonderen sig*) 72c, *deeltan* (schrijffout voor *deeldentan*? = *deelden-et-dan*) 66a, *alt* (nimium) *wee* 146c.

ĕ aan 't einde van een woord wordt dikwijls afgeworpen vóór een woord dat met een klinker begint, maar die afwerping heeft ook plaats, indien een medeklinker volgt: men zie de apocope, § 65.

---

[1]) Deze naam is altijd afgekort en men kan dus even goed *Bernart* als *Bernardus* lezen.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Ten onrechte wordt door ANDREE (Handatlas, k. 21) e. a. het Limburgsch tot het zoogenaamde Middelfrankisch gerekend.

II.

De nominatiefuitgang *-ere* in Middelnederlandsch *kindere*, *rundere* en dgl. is niet uit ouder *er* + *e* ontstaan (FRANCK, Mndl. Gr., § 184; VAN HELTEN, Mndl. Sprkk., § 255).

III.

De gissing van Dr. FRANCK (Zschr. f. dtsch. Alterth. 25, s. 45), dat de *ē* in Middelnederlandsch *-hēde* (verbogen naamvallen van *-heit*) ontstaan zou zijn door verwarring met de woorden op *-ede* (got. *-iþa*), is niet aannemelijk.

IV.

Nederlandsch „oorsprong" is niet naar Hoogduitsch voorbeeld gemaakt (FRANCK, Etym. Wdb. *i. v.*).

V.

KLUGE's etymologische verklaring van Hoogduitsch *kobold* (Etym. Wtb. *i. v.*) is te eenen male verwerpelijk.

VI.

FERGUUT (uitg. VERWIJS) 4160 vlgg. staat:

So verre hebben ghepongiert
Die van binnen, dat sine sagen,
Den witten ridder, al omme hem jagen

Ridders, knapen uut menegen lande,
Al dorecloeft tote in die tande.

In regel 4162 leze men:

Den witten ridder; al omme hem *l*agen

VII.

Van den VII Vroeden van binnen Romen (uitg. STALLAERT) 1763 vlgg. staat:

Des avonts, alst bedeemt was,
De drossate wart geware das
Dat sijn here was te bedde gegaen.
Sinen here seide hijt saen,
Ende bracht se geleedt doe
Den here te sinen bedde toe;
Ende si ginc bi den coninc leggen.

Lees in regel 1766: *wive* voor „here”

VIII.

Borchgrave van Couchi (uitg. DE VRIES) II, 81 vlgg. staat:

Want hi kende wel dat ware,
Dat zi met andren waren vry
Ende met elc andren gheerne bi
Waren vrouch ende spade, enz.

Men schrappe „met” in regel 83.

IX.

Ald. II, 159 vlgg. leest men:

Ende den ridder wel gheboren
Plach hi spade ende tylike
Te groetene wel hovesschelike
Met eenen lachenden anschine:
Nu groetine met eenre grine
Ende die treckende ende zaen
Was hi verkeert ende tegaen.

Lees in den laatsten regel:

Was *si* verkeert ende tegaen.

X.

Nederrijnsch Paaschspel (uitg. Moltzer in de Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde) 370 vlgg. staat:

Herodes *zu deme boden.*
Sage, wat hais du vernomen?
We is, dat do sal komen,
De muge sin gelich?
Wie sal he bedwengen mich
Inde driven us minen trone?

In regel 372 lassche men *mir* in; aldus:

De muge sin *mir* gelich?

XI.

Ald. 677 vlgg. lezen we:

Nem dise steine, ende magge broit:
Ich weis wale, dat kans die list,
Of du godis sun bist.

De door den uitgever voorgestelde verandering:

Ich weis wale, dat kan[s] di(*n*)e list,

is onnoodig.

XII.

Heleand (uitg. Sievers) 3570b vlgg. (Monac.) staat:

Heleand gestod,
allaro barno bezt, het sie tho brengien te imu,
ledien thurh thea liudi, sprak im listiun to
mildlico for theru menegi: „Huat uuilliad git minaro her", quad he,
helpono habbien?"

In „listiun" (Cott. listion), regel 3572b zette men *st* om en leze li*ts*iun, d. i. **lĭdsiun* (**lîđsiun*). Na „to" plaatse men een komma.

XIII.

Seefahrer (uitg. Wülcker in de Bibl. der ags. Poesie, I, s. 290 flgg.) 17 flgg. staat (met andere interpunctie):